

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER ANA BİLİM DALI
SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ BİLİM DALI

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE VATANDAŞLIK
ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA KİMLİK İNŞASI

Hüseyin OZAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KIRŞEHİR-2020

©2020-Hüseyin OZAN

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER ANA BİLİM DALI
SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ BİLİM DALI

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE VATANDAŞLIK
ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA KİMLİK İNŞASI

IDENTITY FORMATION IN CITIZENSHIP TEACHING
PROGRAMS FROM CONSTITUTIONALISM TO
REPUBLIC

Hüseyin OZAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Zafer KUŞ

KIRŞEHİR-2020

KABUL VE ONAY

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalı yüksek lisans/doktora öğrencisi, Hüseyin OZAN tarafından hazırlanan “*Meşrutiyetten Cumhuriyete Vatandaşlık Öğretim Programlarında Kimlik İnşası*” adlı tez çalışması 18.09.2020 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından oybirliği/oyçokluğu ile **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman .....

Doç. Dr. Zafer KUŞ

Üye.....

Doç. Dr. Ayşegül TURAL

Üye.....

Dr. Öğretim Üyesi Durdane ÖZTÜRK

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

18/09/2020

Doç. Dr. Hüseyin ŞİMŞEK

Enstitü Müdürü

Bu tez çalışması ..... tarafından ..... nolu proje ile desteklenmiştir.

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

18/09/2020

Hüseyin OZAN

ÖZET

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE VATANDAŞLIK ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA KİMLİK İNŞASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan: Hüseyin OZAN

Danışman: Doç. Dr. Zafer KUŞ

2020 – 187

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü

Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı

Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalı

Jüri

Doç. Dr. Zafer KUŞ (Danışman)

Doç. Dr. Ayşegül TURAL

Dr. Öğretim Üyesi Durdane ÖZTÜRK

Kimlik; dünden bugüne insanların bireysel, toplumsal, dini, milli ve siyasal olarak kendisini tanımlayan bir kavramdır. Bu kavram; Modern Çağ öncesinde gelenek ve din etrafında kurgulanırken Modern Çağ ile pozitivizm, sekülerizm, laiklik ve özgür düşünce ekseninde inşa edilmiştir. Fransız Devrimi kimlik kavramını ideolojik kalıba sokarak ulus devletlerin ortaya çıkışını sağlamıştır. Yurttaşlığın ulus devlet temelinde tanımlanması ile okullarda vatandaşlık öğretim programları, müfredatlar, ders kitapları kimlik inşasının aracı durumuna gelmiştir. Modern Çağ'da siyasal iktidarlar ideolojilerinin yeniden üretilmesinin araçlarından biri olan vatandaşlık öğretim programları ile kimlik inşası gerçekleştirmiştir. Bu araştırmanın amacı Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemleri ilkökul ve ortaokul vatandaşlık öğretim programlarında devlet ideolojisi tarafından inşa edilmek istenen kimliği ortaya çıkarmaktır. Bunun yanı sıra iki farklı dönem ideolojisinin kurguladığı siyasal ve toplumsal düzende kimlik inşasının süreçte yaşadığı değişim ve sürekliliği göstermekte amaç edinilmiştir.

Araştırmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 1908 II. Meşrutiyet'in ilanından 1962 tarihli İlkokul Program Taslağı ve Ortaokul Programı'nı kapsayan süreçte yer alan ilkökul ve ortaokul vatandaşlık öğretim programları oluşturmaktadır. Verilerin toplanmasında doküman incelemesi kullanılmıştır. Araştırma verileri içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Araştırma verileri kodlanarak temalar oluşturulmuştur. Çalışmanın temel çerçevesi "bireysel kimlik", "dini kimlik", toplumsal kimlik" ve "milli kimlik" temaları olarak belirlenmiştir. İlkokul ve ortaokul vatandaşlık öğretim programları verileri ana temalar altında içerik analizi yöntemi ile düzenlenmiştir.

Araştırma sonucunda, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemi ilkökul ve ortaokul vatandaşlık öğretim programlarında milli kimlik inşasının ideolojik temelde gerçekleştirilmek istendiği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda bireysel kimlik inşası haklar ve sorumluluklar

temelinde gerekleŖtiđi belirlenmiŖtir. Kimlik inŖasında toplumsal kimliğin solidarist yanının ne çıkarıldığı; milli kimliğin fedakârlık, milliyetçilik, Türklük, lkdaŖlık temelinde gerekleŖtiđi sonucuna ulaŖılmıŖtır. İktidar ideolojisinin kimlik inŖası ve vatandaŖlık ğretim programlarında etkin olarak yer aldığı tespit edilmiŖtir.

Anahtar Kelimeler: İdeoloji, Kimlik inŖası, VatandaŖlık, VatandaŖlık ğretim programları

ABSTRACT

IDENTITY FORMATION IN CITIZENSHIP TEACHING PROGRAMS FROM CONSTITUTIONALISM TO REPUBLIC

M.Sc.Thesis

Preparer: Hüseyin OZAN

Advisor : Assoc. Prof. Dr. Zafer KUŞ

2020 – 187

Kırşehir Ahi Evran University, Institute of Social Science

Department of Turkish and Social Science Education

Department of Social Studies

Jury

Assoc. Prof. Dr. Zafer KUŞ (Danışman)

Assoc. Prof. Dr. Ayşegül TURAL

Dr. Durdane ÖZTÜRK

Identity is a concept that defines people's individually, socially, religiously, nationally and politically from past to today. While this concept has been built around tradition and religion before the Modern Age, it has been built with the Modern Age in the axis of positivism, secularism, laicism and free thought. The French Revolution put the concept of identity into an ideological form, and has been provided the emergence of nation states. With the definition of citizenship on a nation-state basis, citizenship education programs, curricula, textbooks in schools have been become the mediator of identity building. In the Modern Age, political powers have been realized through citizenship education programs, which is one of the means of reproducing ideologies. The purpose of this research is to reveal the identity desired to be built by the state ideology in primary and secondary school citizenship education programs during the Constitutional and Republican periods. In addition, it has been aimed to show the change and continuity of identity building in the process in the political and social order constructed by the ideologies of two different periods.

It has been used case study, one of the qualitative research patterns in the research. The study group of the research was 1908 II. the primary and secondary school citizenship education programs that take place in the process covering the 1962 Primary School Draft Program and the Secondary School Program from the declaration of the Constitutional Monarchy constitute. Document analysis has been used to collect data. Research data has been analysed by content analysis method. Themes have been formed by coding the research data. The basic framework of the study has been determined as the themes of "individual identity", "religious identity", "social identity" and "national identity". The data of primary and secondary school citizenship curriculum have been organized by content analysis method under main themes.

As a result of the research, it has been concluded that the national identity building was wanted to be realized on an ideological basis in primary and secondary school citizenship education programs in the Constitutional and Republican era. In the study, it has been determined that the ideology of the Republic removed the religious identity from the citizenship education programs in

the process. As a result of the research, it has been determined that individual identity construction takes place on the basis of rights and responsibilities. It is concluded that the solidarity side of social identity is emphasized in identity formation, and that national identity is realized on the basis of sacrifice, nationalism, Turkishness, and idealism. It has been stated that the ideology of power is actively involved in citizenship education programs in the formation of identity.

Keywords: Ideology, Identity formation, Citizenship, Citizenship education programs

ÖN SÖZ

Dünyaya geldiğimiz andan itibaren kendimizi farklı toplum ve çevrelerde buluruz. Birey olarak bulunduğumuz toplumda gelenek, din, ideoloji gibi kavramların etkisinde kimlikler oluşturmaya başlarız. “Biz” olarak inşa ettiğimiz bu kimlikler “Öteki” ile karşılaştığımızda kavramsal bir olguya dönüşerek anlam kazanır. Bu kimlikleri “Biz” olarak inşa etmek için toplum veya siyasal iktidar tarafından belirlenmiş kimlik kalıpları içerisine gireriz. İçine girdiğimiz bu kimlik kalıpları toplum ve siyasal iktidar tarafından yüceltilerek ideolojik aygıtlarla eyleme dönüştürülür. İdeolojik bir söylem ile bütünleştirilen kimlik siyasal iktidar tarafından inşa edilmeye başlanır. Fransız Devrimi ile toplumların siyasallaşması, ideolojik hale getirilmesi kimliğin inşası için okulların ve vatandaşlık eğitiminin zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda okullar aracılığıyla verilen vatandaşlık eğitiminde tasarlanan öğretim programları iktidarın ideolojik söylem ve eylem aracı olmuştur. Bu çalışmada Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemi ilkököl ve ortaokul vatandaşlık öğretim programlarında kimlik inşası araştırılmıştır. İki farklı dönemin siyasal ve toplum yapısı içerisinde bireylerde inşa edilmek istenen kimlikte vatandaşlık öğretim programlarının rolü üzerinde durulmuştur. II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemi siyasal iktidarlarının söylemlerindeki ideolojik vurgular vatandaşlık öğretim programlarına yansımaları bakımından değerlendirilmiştir. Bu araştırma, ilgili dönemin vatandaşlık öğretim programları bağlamında kimlik inşası sonuçlarıyla vatandaşlık eğitimi alanına derinlemesine bir bakış sunmuştur. Geçmişten günümüze kimlik inşası tamamlanamayacak bir olgu olarak zamanda yolculuğuna devam edecektir. İnsanlığın yaşadığı olaylar ile süreç içinde kimlik yeni anlamlar kazanarak sürekli bir değişim ve gelişme içerisinde olacaktır.

Araştırma süreci boyunca görüşleri, önerileri ve eleştirileriyle rehberlik eden, bilgi, tecrübe ve desteğini benden esirgemeyen değerli danışman hocam Doç. Dr. Zafer KUŞ’a gönülden teşekkür ederim. Tez savunmamda yer alarak katkı sağlayan değerli hocalarım Doç. Dr. Ayşegül TURAL ve Dr. Öğretim Üyesi Durdane ÖZTÜRK’e teşekkürlerimi sunuyorum. Çalışmanın farklı aşamalarında kıymetli görüşleri ile değerlendirmelerde bulunan Öğretim Görevlisi Dr. İskender DAŞDEMİR’e çok teşekkür ediyorum. Üzerimde sonsuz emek sahibi babam ve anneme şükranlarımı sunarak çalışmayı babamın anısına ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLolar LİSTESİ	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
SİMGELER VE KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1
BÖLÜM I	
KAVRAMSAL AÇIKLAMALAR VE İLGİLİ LİTERATÜR	16
1.1. KİMLİK KAVRAMI.....	16
1.1.1. Kimlik Türleri.....	21
1.2. BİZ VE ÖTEKİ	24
1.3. MODERN ÖNCESİ VE MODERNDEN GÜNÜMÜZE VATANDAŞLIK VE KİMLİK İNŞASI.....	27
1.3.1. Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Kimlik İnşası	31
1.4. İDEOLOJİ BAĞLAMINDA VATANDAŞLIK EĞİTİMİNDE KİMLİK İNŞASI ...	49
1.4.1. Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Vatandaşlık Eğitiminde Kimlik İnşası	52
BÖLÜM II	
YÖNTEM	62
2.1. ARAŞTIRMANIN DESENİ	62
2.2. ARAŞTIRMANIN VERİ TOPLAMA ARACI	64
2.2.1. Çalışma Grubu.....	64
2.3. ARAŞTIRMA VERİLERİNİN ANALİZİ	66
2.4. GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK	72
BÖLÜM III	
BULGULAR	74
3.1. MEŞRUTİYET DÖNEMİ VATANDAŞLIK DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARI	74

3.1.1. 1329 (1913) Tarihli Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı Bir, İki, Üç, Dört, Beş, Altı Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus Öğretim Programları	
Bulguları	74
3.1.1.1. Bireysel Kimlik	74
3.1.1.2. Dini Kimlik	75
3.1.1.3. Toplumsal Kimlik	75
3.1.1.4. Milli Kimlik.....	76
3.2. MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE GEÇİŞ ARA DÖNEM VATANDAŞLIK DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARI	77
3.2.1. 1338 (1922) Tarihli İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı	
Bulguları.....	77
3.2.1.1. Bireysel Kimlik	77
3.2.1.2. Dini Kimlik	78
3.2.1.3. Toplumsal Kimlik	78
3.2.1.4. Milli Kimlik.....	79
3.3. CUMHURİYET DÖNEMİ VATANDAŞLIK DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARI.....	80
3.3.1. 1340 (1924) İlk Mekteplerin Müfredat Programı Musahabat-1 Ahlakiyye Ve Malumat-1 Vataniyye Dersi Öğretim Programı Bulguları	80
3.3.1.1. Bireysel Kimlik	80
3.3.1.2. Dini Kimlik	81
3.3.1.3. Toplumsal Kimlik	81
3.3.1.4. Milli Kimlik.....	82
3.3.2. 1926 İlk Mekteplerin Müfredat Programı'nda Okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı Bulguları	83
3.3.2.1. Bireysel Kimlik	83
3.3.2.2. Dini Kimlik	84
3.3.2.3. Toplumsal Kimlik	84
3.3.2.4. Milli Kimlik.....	85
3.3.3. 1927 ve 1930 İlk Mektepler Müfredat Programları'nda Okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı Bulguları	87
3.3.3.1. Bireysel Kimlik	87
3.3.3.2. Dini Kimlik	87

	<u>Sayfa</u>
3.3.3.3. Toplumsal Kimlik	87
3.3.3.4. Milli Kimlik.....	89
3.3.4. 1930 Orta Mektep Müfredat Programı'nda Okutulan Yurt Bilgisi Dersi	
Öğretim Programı Bulguları	92
3.3.4.1. Bireysel Kimlik	92
3.3.4.2 Dini Kimlik	92
3.3.4.3. Toplumsal Kimlik	93
3.3.4.4. Milli Kimlik.....	93
3.3.5. 1936 Ortaokul Programı'nda Okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı	
Bulguları	94
3.3.5.1. Bireysel Kimlik	94
3.3.5.2. Dini Kimlik	95
3.3.5.3. Toplumsal Kimlik	95
3.3.5.4. Milli Kimlik.....	95
3.3.6. 1938 Ortaokul Programı'nda Okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı	
Bulguları.....	96
3.3.6.1. Bireysel Kimlik	97
3.3.6.2. Dini Kimlik	97
3.3.6.3. Toplumsal Kimlik	97
3.3.6.4. Milli Kimlik.....	98
3.3.7. 1948 İlkokul Programı'nda Okutulan Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim	
Programı Bulguları	99
3.3.7.1. Bireysel Kimlik	99
3.3.7.2. Dini Kimlik	100
3.3.7.3. Toplumsal Kimlik	100
3.3.7.4. Milli Kimlik.....	101
3.3.8. 1949 Ortaokul Programı'nda okutulan Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim	
Programı Bulguları	106
3.3.8.1. Bireysel Kimlik	107
3.3.8.2. Dini Kimlik	108
3.3.8.3. Toplumsal Kimlik	108
3.3.8.4. Milli Kimlik	111

Sayfa

3.3.9. 1962 İlkokul Programı Taslağı Toplum ve Ülke İncelemeleri Dersi Öğretim	
Programı Bulguları	116
3.3.9.1. Bireysel Kimlik	116
3.3.9.2. Dini Kimlik	116
3.3.9.3. Toplumsal Kimlik	117
3.3.9.4. Milli Kimlik.....	119
3.3.10. 1962 Ortaokul Programı'nda Okutulan Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim	
Programı Bulguları	125
3.3.10.1. Bireysel Kimlik	125
3.3.10.2. Dini Kimlik	126
3.3.10.3 Toplumsal Kimlik	126
3.3.10.4. Milli Kimlik	129
SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER.....	136
KAYNAKÇA.....	163
ÖZGEÇMİŞ	170

TABLolar LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1.1. Sosyopolitik Kimlikler Arasındaki Ayrımlar	30
Tablo 1.2. 15. Yüzyılın Sonlarında Yaklaşık Olarak Osmanlı Sosyal Yapısı	32
Tablo 2.1. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Vatandaşlık Öğretim Programlarında Kimlik İnşası İçerik Analizi Ana Temaları	68
Tablo 2.2. 1329 (1913) Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı Musahabat-ı Ahlakiye (Diniye, Tarihiye ve Medeniyye) Dersi Öğretim Programı Örnek Veri Çözümlemesi ve Kodlar.....	70
Tablo 2.3. 1329 (1913) Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı Musahabat-ı Ahlakiye (Diniye, Tarihiye ve Medeniyye) Dersi Öğretim Programı Örnek Veri Çözümlemesi Temalar ve Alt Temalar	71
Tablo 2.4. 1329 (1913) Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı Musahabat-ı Ahlakiye (Diniye, Tarihiye ve Medeniyye) Dersi Öğretim Programı Verilerin Tanımlanması.....	71

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 2.1. Durum çalışması desenine ilişkin izlenen aşamaların süreci	64
Şekil 2.2. Nitel araştırma verilerinin içerik analizi aşamaları	67
Şekil 2.3. Nitel araştırma verilerinin analizinde izlenen süreç ve aşamalar.....	69

SİMGELER VE KISALTMALAR

Bu araştırmada kullanılmış kısıltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısıltmalar	Açıklamalar
COE	Avrupa Konseyi
PRNI	Porto Riko Ulusal Kimliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	Türk Dil Kurumu
TTTC	Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti
UNESCO	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü

GİRİŞ

Bu bölümde araştırmanın problem durumu, alt problemleri, amacı ve önemi, araştırmanın sınırlılıklarına ilişkin bilgiler sunulmuştur.

ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Geçmişten günümüze aileden başlamak üzere toplum içerisinde bireylerin istenen kimlik ve inanç doğrultusunda eğitilmesi amaçlanmıştır. Modern Öncesi Dönem’de din odaklı kimlik inşası gerçekleştirilmek istenmiştir. Bu dönemde siyasi gücü kullanan iktidar sahibi kral veya padişahlar dini dogmaların öğretileriyle toplumu yönetmiştir. Toplumlar; egemen iktidarın istediği kimlik, inanç, değer ve kutsalları benimsemek, öğrenmek ve kuşaklara aktarmak kurgusu içinde yer almıştır. Dolayısıyla eğitim, Modern Öncesi Dönem’den itibaren iktidar sahibi egemen güç tarafından iktidarının devamı sağlamada en önemli aygıt olarak görülmüştür. Eğitim, insanları belli amaçlara göre yetiştirme sürecidir (Fidan, 2012: 4). İnal’a göre ise eğitim, birey ve grupların siyasi iktidarlarca idealleştirilen değerlere, yaşam tarzına, tutum ve alışkanlıklarına toplumsallaştırılması sürecidir (İnal, 2004: 49). Modern Öncesi Dönem’de eğitim devletler tarafından günümüz sistemli yapısından uzak olsa da önemini sürekli korumuştur. Bu dönemde din eğitim yoluyla egemen iktidar gücünün varlığını, yasallığını tescilleyen bir kurum niteliğine bürünmüştür. Toplumsal yapıyı oluşturan bireyler, ailede kazanmış olduğu inanç ve değer yargılarına ilişkin kimlik inşasını din eksenli olarak gerçekleştirmişlerdir. Kimlik, bireylerin kendini tanımlama, algılama, toplumsal, dini ve siyasi olarak aidiyet bağı olarak ifade edilmektedir (Vatandaş, 2010: 8). Kimlik inşası, Modern Dönem ile anlam ve algı olarak değişim yaşamıştır. Kimliğin inşasında, belirleyici olan eğitim ve ideoloji olmaya başlamıştır. Modern Çağ’ın başlangıcı olarak 1789 Fransız Devrimi kabul edilmektedir. Fransız Devrimi’ne giden süreçte toplumların kimlik inşası, kendilerini algılama biçimi gelenek ve din temel olarak monarşi ve feodal düzende oluşmuştur. Avrupa’da yaşanan Rönesans ve Reform hareketleri Aydınlanma Çağı’nın doğuşunu sağlamıştır. Aydınlanma Çağı, Hümanizmi ortaya çıkartarak pozitivist, laik, seküler ve özgür düşüncüyü toplum ve devlet hayatına egemen kılmaya başlamıştır. Bu kapsamda, toplum ve devlet düzeninin temel dinamikleri yeniden kurgulanmaya başlamıştır.

Fransız Devrimi, Modern Çağ'ı başlatarak ideolojiyi öne çıkarmıştır. İdeoloji, toplumsal yaşam ile siyasal gücü kullanan iktidar arasında ilişkileri düzenleyen, iktidarın egemenliğini meşru hâle getiren ve iktidarın yeniden üretilmesini sağlayan düşünce, anlamlar ve semboller olarak tanımlanmaktadır (Parlak, 2005: 91). İdeoloji, Fransız Devrimi ile ulus-devletlerin milliyetçilik fikri doğrultusunda gelenek ve din anlayışından uzak pozitivist, laik ve seküler kimlik inşa etmelerini sağlamıştır. Böylece kurulan ulus-devletler, Modern Çağ'da eğitim ve ideolojiyi birleştirerek iktidarın yeniden üretilmesini sistemli hale getirmiştir. Eğitim, her siyasal iktidarın egemen ideolojisini ya da ideolojilerini yeniden üretmede kullandığı temel araçlardan biridir. Siyasal iktidarlar, kendi çıkarlarına uygun olan bilgi ve değerleri eğitim kurumu içinde tanımlayarak egemenliklerini sürekli kılmaya çalışırlar (İnal, 2008: 105). Egemen grubun ideolojisi veya resmi ideoloji direk olarak eğitimi ve öğretimi etkilemektedir (Gutek, 2006: 181). Modern Dönem'le birlikte okul ve eğitim siyasi iktidarların ideolojilerini öğrencilere aktardıkları bir aygıtla dönüşmüştür. Toplumlar, varolan toplumsal ve siyasal düzenlerini, kurguladıkları ideolojik söylemleri aracılığıyla yeni kuşaklara aktararak meşrulaştırmak ve benimsettirmek amacıyla eğitim kurumunu bir araç olarak kullanmaktadır. Eğitim aracılığıyla yeni nesle var olan toplumsal ve siyasal düzenin değerlerini, anlam dünyasını, inançlarını öğretebilen toplumlar bu sayede geleceğini garanti ve kontrol altına alabilmiş olacaktır (Parlak, 2005: 91).

Fransız Devrimi, kimlik inşasında bireyler için vatandaş kavramı getirmiştir. Vatandaş kavramı, ulusal kimlik veya milliyet ile eş anlamlı bir olgu olarak algılanmaktadır (Kadıoğlu, 2012: 22). Modern Dönem öncesinde bireylerin kimlik algıları din, monarşi ve feodalite bağlamında olmuş, vatandaş kavramı ise Fransız Devrimi ile günümüz anlamını kazanmaya başlamıştır. Bu dönem yurttaşlık kavramı ile ifade edilen vatandaşlık, ulus-devletlerin bireylerinin bir kimlik inşasında temeli oluşturmuştur. Ulus devletler, Fransız Devrimi ve Modern Çağ'ın bir gereği olarak toplumu ve devleti yeniden inşa etmişlerdir. Dolayısıyla bu inşa sürecinde aynı ulus devlet sınırlarında yaşayan yurttaşların yetiştirilmesi için okul iktidar ideolojisini öğrencilere aşılama misyonunu üstlenmiştir. Yurttaşlık, bireylere ulusal aidiyet ve sadakat hissini kazandırır (T. H. Marshall & T. Bottomore, 2000: 47). Yurttaşlık bilincinin oluşmasını sağlamak için ulus devletler milli bir eğitim anlayışını benimseyerek okul, eğitim, müfredat ve dersleri bu kapsamda düzenlemiştir. Milli eğitim sistemi, vatandaşların kendilerini tanımladıkları ve

hissettikleri ortak aidiyet duygusunun üretildiği ideolojik kurumsal yapıdır (Caymaz, 2007: 5). Ulusal bütünleştirilmenin gerçekleştirilmesi sürecinde kurulan milli bir eğitim sistemi; çocuklara, öğrencilere bir ulusal kimlik duygusu verir, onlara ortak tarihlerinin öğretilmesini sağlar ve doğrudan ya da dolaylı biçimde yurtseverlik aşılır (İnal, 2004: 61). Devletlerin, egemenliği sürdürmesinde ve meşruiyetinin tüm vatandaşları tarafından benimsenmesinde okullardaki resmi ideolojik söylemi olan öğretim programları, müfredatlar ve dersler en önemli araçlarıdır. Resmî söylem okul çağından itibaren çocuğa, kendi değer ve düşünceleri doğrultusunda kurgulanan ideolojik aktarım ve kontrol, itaat hedefi ile toplumlar içerisinde en iyi toplumun kendi toplumlari olduğu düşüncesini benimsettirmekte; böylece var olan düzenin meşruiyeti sağlanabilmektedir (Parlak, 2005: 91). İdeolojiler, hedefledikleri doğrultuda toplumu yönlendirecek programlar ortaya koyarlar (Gutek, 2006: 164). Öğretim programları ve müfredatlar, her türlü değer ve bilgi düzeyinde ulus-devletin eğitim aracılığıyla kendini yeniden üretmesinin hem ideolojik ve kültürel hem de bilimsel aracıdır (İnal, 2008: 129). Devletlerin kimlik inşasında vatandaşlık eğitimi ve öğretim programları milli yurttaş idealini gerçekleştirme hedefi bağlamında uygulanmıştır. Ulus-devletlerde aidiyet, siyasi ve anayasal bağ, sosyal, ekonomik ve siyasi haklar olarak ifade edilen vatandaşlığın eğitimi okullarda çocukların içselleştirdiği bir süreç olarak yer almaktadır. Modern Çağ'dan günümüze doğru vatandaşlık eğitimi, öğretim programları yoluyla siyasi iktidarın milli bir eğitimle yetiştirmeyi hedeflediği yurttaş tipini yetiştirmektedir. Devletler, ideolojileri doğrultusunda öğretim programları ve müfredatlarında kimlik inşasını liberal, bireyci vatandaşlık veya yurttaş temelli vatandaşlık anlayışında kazanımlara dönüştürmektedir. Müfredatlar ve ders kitapları, toplumda yaşanan egemen düşünce, eğilim, ideoloji, inançları olduğu gibi yansıtır (İnal, 2008: 126).

Günümüzde devletler, resmî ideolojik söylem ile oluşturduğu vatandaşlık öğretim programlarıyla yurttaşlarının kimliklerini inşa etmeye çalışmaktadır. Ülkelerin eğitim sistemlerine yüklediği misyon, kendi siyasi egemenliklerinin devamını sağlayacak vatandaşlar olmuştur. Tarihsel süreçte, Sosyal bilgiler öğretim programları ve vatandaşlık öğretiminin bir bütün veya ayrı bir ders olarak kimlik inşasında ve vatandaş yetiştirilmesinde uygulandığı görülmüştür. Sosyal bilgiler, bireyin toplumsal varoluşunu gerçekleştirebilmesine yardımcı olması amacıyla; tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimleri ve vatandaşlık

bilgileri konularını yansıtan; öğrenme alanlarının bir ünite ya da tema altında birleşmesini içeren; insanın sosyal ve fiziki çevresiyle etkileşiminin geçmiş, bugün ve gelecek bağlamında incelendiği toplu öğretim anlayışından hareketle oluşturulmuş bir ilköğretim dersi (MEB, 2005: 51). Sosyal bilgiler programında vatandaşlık eğitimi ile bireylerin iyi vatandaş olma, sorumluluk alma, topluma ve devlete uygun davranışlar sergileme, otoriteye bağlılık bağlamında kimlik inşası gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır.

Ülkemizde vatandaşlık eğitimi ve kimlik inşası Meşrutiyet'ten günümüze değin sürmektedir. Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Dönemlerinde vatandaşlık eğitimi, siyasal iktidarın ideolojisini yansıtan vatandaşlık öğretim programları ile gerçekleşmiştir. Tarihsel süreçte değişen siyasal, sosyal yapıya göre kimliğin inşasında vatandaşlık öğretim programları yeniden düzenlenmiştir. Kimlik inşasının dinamik ve tamamlanamayan bir süreç olarak devam etmesi öğretim programlarındaki resmî ideolojik söylemlere yansımaktadır. İktidar bu söylemi okul, müfredat ve ders kitaplarında uygulamaya geçirmektedir. Bu bağlamda vatandaşlık öğretim programları, resmî devlet ideolojisini bireylerde kimlik inşası olarak gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Devlet ideolojisi, kurguladığı vatandaşı nihai olarak inşa eder.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu araştırmanın amacı, tarihsel süreç içerisinde Meşrutiyet Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi vatandaşlık öğretim programlarında devlet ideolojisi tarafından inşa edilmek istenen kimliği araştırmaktır. Vatandaşlık öğretim programlarında iki farklı dönem ideolojisinin kurguladığı siyasal ve toplumsal düzene ilişkin kimlik inşasının süreçte yaşadığı değişim ve süreklilik araştırmada incelenmek istenmiştir. Öğretim programlarına yansıyan ideolojik söylemin ne ölçüde istenen vatandaş kimliğini inşa ettiği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Bu amaç doğrultusunda araştırmanın problem cümlesi, “Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e vatandaşlık öğretim programlarında inşa edilmek istenen kimlik nedir?” olarak belirlenmiştir. Araştırmanın alt problemleri şu şekildedir:

1. Meşrutiyet Dönemi'nden Cumhuriyet Dönemi'ne kadar uygulanan vatandaşlık öğretim programlarında inşa edilmek istenen kimlik ve vatandaşlık hedefi nedir?
  - a) 1329 (1913) Tarihli Mekatib-i İbtidaiyye Ders Müfredatında inşa edilmek istenen kimlik ve vatandaşlık nedir?

- b) 1338 (1922) Tarihli İlk Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı'nda inşa edilmek istenen kimlik ve vatandaşlık nedir?
2. Erken Cumhuriyet Dönemi'nden 1962 yılında, uygulanan vatandaşlık öğretim programlarında inşa edilmek istenen kimlik ve vatandaşlık hedefi nedir?
- a) 1340 (1924) İlk Mekteplerin Müfredat Programı'nda inşa edilmek istenen kimlik ve vatandaşlık nedir?
- b) 1926 İlk Mekteplerin Müfredat Programı'nda inşa edilmek istenen kimlik ve vatandaşlık nedir?
- c) 1927 İlk Mekteplerin Müfredat Programı'nda inşa edilmek istenen kimlik ve vatandaşlık nedir?
- d) 1930 İlk Mekteplerin Müfredat Programı'nda inşa edilmek istenen kimlik ve vatandaşlık nedir?
- e) 1930 Orta Mektep Müfredat Programı'nda inşa edilmek istenen kimlik ve vatandaşlık nedir?
- f) 1936 Ortaokul Programı'nda inşa edilmek istenen kimlik ve vatandaşlık nedir?
- g) 1938 Ortaokul Programı'nda inşa edilmek istenen kimlik ve vatandaşlık nedir?
- h) 1948 İlkokul Programı'nda inşa edilmek istenen kimlik ve vatandaşlık nedir?
- i) 1949 Ortaokul Programı'nda inşa edilmek istenen kimlik ve vatandaşlık nedir?
- j) 1962 İlkokul Programı Taslağı'nda inşa edilmek istenen kimlik ve vatandaşlık nedir?
- k) 1962 Ortaokul Programı'nda inşa edilmek istenen kimlik ve vatandaşlık nedir?

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e vatandaşlık öğretim programlarında kimlik inşasının araştırıldığı bu çalışma, vatandaşlık öğretim programlarını derinlemesine ele alması bakımından önemlidir. Araştırma, çok uluslu bir imparatorluk ve bir ulus devlet kimlik inşasını vatandaşlık öğretim programları ile sunması bakımından önem arz etmektedir. Çok uluslu toplum ve ulus devlet tecrübesinin vatandaşlık öğretim programlarındaki uygulaması günümüz vatandaşlık eğitimine dayanak noktası ve ışık olmaktadır.

Araştırmayı oluşturan vatandaşlık öğretim programlarının kimlik inşası bağlamında incelenmesi, vatandaşlık öğretim programlarına ilişkin bir gerekliliğin sonucudur. Sosyal

bilgiler ve vatandaşlık eğitiminde; kimlik, ders kitapları, öğretim programları farklı çalışmalara konu olmuştur. Ancak vatandaşlık öğretim programlarında kimlik inşasının doğrudan Sosyal bilgiler ve vatandaşlık eğitiminde çalışılmadığı literatür incelemesi sonrasında görülmüştür. Alan yazında vatandaşlık eğitiminde kimlik ve vatandaşlık, öğretim programları konulu az sayıda çalışma yer almaktadır (Keskin, 2002; Civan, 2007; Doğdu, 2007; Şimşek, 2008; Tuna, 2008; Turan, 2009; Duman, 2011; Altındağ, 2013; Demirkaya, 2014; Karakılıç ve Müjdecı, 2014; Yıldırım, 2014; Kayaalp, 2015; Mindivanlı Akdoğan, 2016; Kırıkçı, 2017; Kuş vd., 2018). Dolayısıyla, vatandaşlık öğretim programlarında kimlik inşası araştırmanın konusu olmuştur. Bu araştırma, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemi'ne ilişkin vatandaşlık öğretim programlarında kimlik inşasını çalışması ve araştırmanın özgün olması nedeniyle önemlidir. Araştırmayı özgün kılan neden vatandaşlık öğretim programlarında kimlik inşasının doğrudan çalışılmış olmasıdır. Çok uluslu bir siyasal yapıya sahip olan Osmanlı Devleti ve ulus devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nde vatandaşlık öğretim programlarında kimlik inşasını konu alan bu çalışmanın ortaya konmasının Sosyal bilgiler eğitimi; vatandaşlık eğitimi alanında uzmanlara, akademisyenlere, program geliştirici ve tasarlaiyıcılara, Sosyal bilgiler öğretmenlerine yapılması planlanan çalışmalarda kaynaklık ederek yol göstermesi amaçlanmıştır.

ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e vatandaşlık öğretim programlarında kimlik inşasının araştırıldığı bu çalışma, II. Meşrutiyet'in ilanından 1962 yılının dâhil olduğu tarihsel süreçte uygulanan Sosyal bilgiler eğitimi kapsamındaki vatandaşlık öğretim programlarından oluşmaktadır. Araştırmaya temel olan dokümanlar, Milli Kütüphaneden birincil kaynaklar olarak ulaşılarak kullanılmıştır. Araştırma; 1329 (1913) Tarihli Mekatibi İbtidaiyye Ders Müfredatı, 1338 (1922) Tarihli İlk Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı, 1340 (1924) İlk Mekteplerin Müfredat Programı, 1926 İlk Mekteplerin Müfredat Programı, 1927 Tarihli İlk Mekteplerin Müfredat Programı, 1930 Tarihli İlk Mekteplerin Müfredat Programı, 1930 Orta Mektep Müfredat Programı, 1936 Ortaokul Programı, 1938 Ortaokul Programı, 1948 İlkokul Programı, 1949 Ortaokul Programı, 1962 İlkokul Programı Taslağı ve 1962 Ortaokul Programı ile sınırlı tutulmuştur. Bu vatandaşlık öğretim programlarının seçilmesinde çok uluslu bir siyasal ve toplumsal yapıya sahip

Osmanlı Devleti ile ulus devlet olan Türkiye Cumhuriyeti erken dönemlerinin kimlik inşasını ortaya koymak etkili olmuştur.

KONU İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Sosyal bilgiler ve vatandaşlık eğitimi alanında, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemi vatandaşlık öğretim programlarına ilişkin kimlik inşasını inceleyen bir çalışmaya literatürde rastlanamamıştır. Ancak kimlik kavramının, ders kitaplarının, öğretim programlarının farklı bağlamlarda incelendiğine ilişkin araştırmalara ulaşılmıştır. Alan yazında yer alan konu ile ilgili yurt içi ve yurt dışı önemli çalışmalara ilişkin bilgiler özetlenmiştir.

Yurt İçi İlgili Çalışmalar

Keskin (2002) *“Türkiye’de II. Meşrutiyetten Günümüze Kadar Uygulanmış Olan Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarının Analizi ve Karşılaştırılması”* adlı yüksek lisans tezi araştırmasında, II. Meşrutiyet’ten günümüze kadar yayınlanmış olan ilkököl, ortaokul ve ilköğretim okulu sosyal bilgiler öğretim programlarını inceleyerek tarihsel gelişmeyi gösterip gelecekte yapılması planlanan program geliştirme çalışmalarına ışık tutmayı amaçlamıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, Sosyal bilgiler öğretim programları oluşturmuştur. Araştırmada, tarama modeli içinde tarihsel yöntem kullanılmıştır. Çalışmada, II. Meşrutiyet’ten günümüze 1329 (1913) Programı, 1338 (1922) Programı, 1340 (1924), 1926, 1936, 1948, 1962, 1968 İlkokul Programları, 1938, 1949, 1970-1971 Tarihli Ortaokul Programları, 1981 Ortaokul T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Programı, 1985 Ortaokul Milli Tarih ve Milli Coğrafya Programları, 1992 Ortaokul Vatandaşlık Bilgileri Öğretim Programı, 1998 İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler ile Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Öğretim Programları incelenmiştir. Bu araştırmada, verilerin analizi her program kendi içinde ele alınarak yapısal, amaç ve içerik analizi şeklinde yapılmıştır. Araştırma sonucunda, dönemin ideolojik söyleminin Sosyal bilgiler öğretim programlarına yansıdığı anlaşılmıştır. Sosyal bilgiler öğretim programlarında davranışlara yer verilmesi gerektiği araştırmada belirtilmiştir. Bu çalışma, tarihsel süreçte Sosyal bilgiler öğretim programlarına ilişkin kronolojik bir sıralama sunduğu için çalışmamıza göre farklılık göstermektedir.

Civan (2007) *“Tek Parti İlköğretim Vatandaşlık Bilgisi Ders Kitaplarında Vatandaş Modeli”* adlı yüksek lisans tezi araştırmasında, 1923-1945 yılları arasında

yazılmış olan Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarında yetiştirilmek istenen vatandaş modelini ortaya koymayı amaçlamıştır. Araştırmada; yöntem olarak literatür taraması, tarihsel betimleme ve yorumsal yaklaşım birlikte kullanılmıştır. Çalışmada; görev vurgulu vatansever, milliyetçi vatandaş modeli ve rasyonel ve evrensel düşünen vatandaş modelinin kurgulandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Doğdu (2007) “*Tek Parti Döneminde (1930-1950) Ülkemizdeki Çocuk Dergilerinde Yurttaşlık Bilinci Oluşturma*” adlı yüksek lisans tezi çalışmasında, Türkiye Cumhuriyeti’nde bireylerin topluma yurttaş olarak katılımı sürecinde çocuk dergilerinin katkısını incelemiştir. Araştırmada, yeni Türk alfabesi ile yayınlanmış olan çocuk dergileri kullanılmıştır. Araştırma modeli olarak tarihsel model benimsenmiştir. Araştırmada sonunda çocuk dergilerinin kültür ve toplumsal kazanımların benimseticisi, öğreticisi ve koruyucusu olduğu belirtilmiştir.

Şimşek (2008) “*Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Kimlik Arayışları (1718-1938)*” adlı doktora tezi araştırmasında, Türk ulusal kimliğinin oluşumunu tarihsel süreç içinde incelemiştir. Araştırmada; iki yüzyılda meşruiyet zeminleri, ideolojiler, üretim biçimleri, toplum yapıları gibi alanlarda yaşanan değişimlerin ortaya koyulması amaçlanmıştır. Çalışmada, Osmanlılık, İslamcılık, Pan-Türkçülük’ten sonra Cumhuriyet Dönemi’nde ulusal bir kimliğin kurgulandığı bu kurguya uymayan herkesin öteki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tuna (2008) “*Bir Osmanlı Vatandaşlık Ders Kitabı Olan Rehber-i İttihad Çerçevesinde 2. Meşrutiyet Döneminde Vatandaşlık Eğitimi*” adlı yüksek lisans tezi araştırmasında, II. Meşrutiyet Dönemi vatandaşlık eğitimine ışık tutmayı amaçlamıştır. Çalışmada yöntem olarak tarama modeli kullanılmıştır. Araştırma, 1908-1912 Dönemi’ni ele almış olup Meşrutiyet Dönemi’nin tamamını ele almamıştır. Çalışmada, Meşrutiyet’in değerlerinin çocuğa ulaştırılmasında Rehber-i İttihad eserinin Osmanlılık ideolojisi doğrultusunda yazıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın dar bir dönemi kapsamaması dönemin bütüncül olarak değerlendirilmesi anlamında eksik kaldığı söylenebilir.

Turan (2009) “*1950 ile 1960 Yılları Arası Ortaokul Tarih Dersi Kitaplarında Yer Alan Milli Kimlik Kavramının İçerik Analizi*” adlı yüksek lisans tezi çalışmasında, ilgili dönemde devletin milli kimlik kurgusunu tarih ders kitapları aracılığıyla ortaya koymayı amaçlamıştır. Araştırmada, literatür taraması model olarak seçilerek kullanılmıştır.

Çalışmada 1950-1960 arası tarih ders kitaplarında yeni bir millet ve kimlik inşası ile yeni bir yurttaşın kurgulandığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın tarih dersi üzerinde yoğunlaşması, araştırmamızdaki vatandaşlık öğretim programı vurgusuna göre farklılık göstermektedir.

Duman (2011) “*Demokrat Parti Döneminde (1950-1960) Sosyal Bilgiler Eğitimi*” adlı yüksek lisans tezi araştırmasında; ilgili dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerini inceleyerek bu bağlamda Sosyal bilgiler eğitimine ilişkin gelişmeleri değerlendirmeyi amaçlamıştır. Araştırmada, durum tespiti gerçekleştirmek için tarama modelini kullanmıştır. Çalışma sonucunda, Demokrat Parti Dönemi’nde eğitimin bir hükümet aracı olarak kullanıldığı ifade edilmiştir. Araştırma sonuçlarının Demokrat Parti Dönemi siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerine odaklanması nedeniyle Sosyal bilgiler eğitimine ilişkin sonuçlara yeterince yer verilmediği söylenebilir.

Altındağ (2013) “*Tek Parti Dönemi’nde (1924-1946) İlkokullarda Vatandaşlık Eğitimi*” adlı yüksek lisans çalışmasında, Tek Parti Dönemi’nde ilkokullarda yurttaş yetiştirme hedefinde Yurt Bilgisi dersinin rolü incelenmiştir. Çalışmada, Tek Parti Dönemi’nde ilkokullarda gerçekleştirilen Yurt Bilgisi eğitimini dönemin kaynaklarına göre değerlendirmek, siyasi düşüncenin ders kitaplarına yansması ve istenilen yurttaş modelinin ortaya koyulması amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda; Yurt Bilgisi kitapları ilgili dönemde Cumhuriyet yurttaşından, yurttaşlık bilinci oluşturarak rejime sadık ve fedakâr bireyler olmalarını beklemektedir.

Demirkaya (2014) “*Musahabat-ı Ahlakıye ve Malumat-ı Vataniye Adlı Ders Kitabının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*” adlı yüksek lisans tezi araştırmasında, 1924 yılında Orhan Fuad tarafından yazılmış olan dördüncü ve beşinci sınıf Musahabat-ı Ahlakıye ve Malumat-ı Vataniye kitaplarını yeni Türk alfabesine aktararak farklı yönlerden değerlendirmeyi amaçlamıştır. Araştırmada, doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, dördüncü ve beşinci sınıf ders kitapları olan Musahabat-ı Ahlakıye ve Malumat-ı Vataniye’nin 1924 İlk Mektepler Müfredat Programı ile uyumlu olarak Cumhuriyet’in kurguladığı toplum özelliklerini taşıdığı ifade edilmiştir.

Karakılıç ve Müjdecı (2014) “*Yurttaşlık Bilgisi Kitaplarında Kimlik ve Vatandaşlık (1950-1960)*” adlı makale çalışmasında, ilgili dönemde ilk ve ortaokullarda okutulan Yurttaşlık Bilgisi kitaplarında kurgulanan kimlik oluşumu incelenmiştir. Araştırmada,

Cumhuriyet seçkinlerinin kurguladığı, hedeflediği kimliğin dönemin Yurttaşlık Bilgisi kitaplarında yansıtıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yıldırım (2014) “*Meşrutiyet’ten Günümüze Tarih Ders Kitaplarında Türk Kimliğinin İnşası*” adlı doktora tezi çalışmasında, ortaöğretim kurumlarında okutulan tarih ders kitaplarını incelemiştir. Çalışmada, Meşrutiyet’ten günümüze ortaöğretim tarih ders kitaplarında yer alan ideolojik düşünce yapısının eğitim aracılığı ile bireylere aktarım biçimi ve makbul vatandaşın yetiştirilmesine yönelik öne çıkarılan kavramlar ve temaların değişimi, sürekliliğinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Araştırmada nitel içerik ve doküman analizi yöntemleri kullanılmıştır. Çalışma verilerinden elde edilen bulgular, tematik kodlama yapılarak analiz edilmiştir. Araştırmanın sonucunda, Meşrutiyet’ten günümüze ortaöğretim tarih ders kitaplarında Türk kimliğinin inşasında milli seciye kavramı üzerinden bir süreklilik gösterdiği öteki kavramının ise kısmi değişikliklere rağmen aynı kaldığı ifade edilmiştir.

Kayaalp (2015) “*İdeoloji-Vatandaşlık İlişkisi Bağlamında 1923-1950 Türkiye’sinde Sosyal Bilgiler Kapsamındaki Ders Kitaplarının İncelenmesi*” adlı yüksek lisans çalışmasında, Cumhuriyet Dönemi ideolojisinin ders kitapları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırmada, tarihsel araştırma modeli kullanılmıştır. Çalışmada, doküman incelemesi ve betimsel analiz yöntemi kullanılarak sonuçlar elde edilmiştir. Araştırma sonucunda, Sosyal bilgiler ders kitapları üzerinden Kemalist ideolojinin Türklük kimliği etrafında Osmanlı Devleti’nin dışlayan Cumhuriyet’in değerleri ile donanmış sadık ve fedakâr vatandaş yetiştirilmek istendiği belirtilmiştir.

Mindivanlı Akdoğan (2016) “*Köy Enstitülerinde Eğitim Anlayışı ve Tarih ve Yurttaşlık Bilgisi Öğretimi*” adlı doktora tezi araştırmasında, Köy Enstitüleri’nin kuruluş sebepleri, eğitim sistemi, Tarih ve Yurttaşlık Bilgisi derslerinin öğretiminin nasıl düzenlendiği incelenmiştir. Araştırmada tarihsel model ve görüşme, doküman analizi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, Köy Enstitülerinde Tarih ve Yurttaşlık Bilgisi derslerinin iş ilkesi doğrultusunda verilmeye çalışıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kırıkçı (2017) “*Sosyal Bilgiler ve Kapsamındaki Ders Kitaplarında Doğu Batı Bağlamında Öteki: (1928-2017)*” adlı doktora tezi çalışmasında Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan günümüze Sosyal bilgiler ve kapsamındaki ders kitaplarında; Doğu-Batı bağlamında öteki olgusuna ilişkin dil, üslup, imge ve stereotipleri incelemiştir. Çalışmada;

tarihsel dönemlere göre öteki imajının ele alınışı ve yaşadığı değişim, dönüşümün ortaya konulması amaçlanmıştır. Araştırmada, doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Çalışmada, veri kaynağı olarak 1928-2017 yılları arasında ortaokul 7 ve 8. sınıflarda okutulan Sosyal bilgiler ve bu dersin içeriğine sahip farklı disiplinlerin ders kitapları belirlenmiştir. Araştırma; söz konusu tarihsel dönem içerisinde ders kitaplarını şekillendiren düşüncenin değişime karşı direnç göstererek kendi konumunu korumayı başararak Yurt Bilgisi, Yurttaşlık Bilgisi, Vatandaşlık ve İnsan Hakları, Vatandaşlık Bilgileri ders kitaplarına göre T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Milli Tarih ve Tarih ders kitaplarında ötekileştirici ifadelerin yoğun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kuş, Arık, Altunok ve İridağ (2018) “100 Yılda Ne Değişti? Yeni Malumat-ı Medeniye ve Günümüz Vatandaşlık Eğitimi Ders Kitaplarının Karşılaştırılması” adlı makale çalışmasında, Osmanlı Devleti Meşrutiyet Dönemi vatandaşlık eğitimi ders kitabı olan Malumat-ı Medeniye ve günümüzde vatandaşlık eğitiminde okutulan 4. sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabının içeriklerini analiz ederek karşılaştırmayı amaçlamıştır. Araştırmada, doküman analizi kullanılarak veriler içerik analizi ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, Meşrutiyet Dönemi’nde yazılmış olan Yeni Malumat-ı Medeniye ders kitabının dönemin ideolojik düşüncesini yansıttığı; iki kitapta bireyin görev ve sorumluluklarına geniş yer verilirken devletin görev ve sorumluluğundan kısaca bahsedildiği ifade edilmiştir.

Yurt Dışı İlgili Çalışmalar

Sosyal bilgiler ve vatandaşlık eğitimi alanında öğretim programları ve kimlik inşası bağlamında yurt dışında yapılan önemli çalışmalara ilişkin bilgilere aşağıda yer verilmiştir.

Popoviciu (2005) “Çocuk ve Ulusal Kimlik, Çocuklar Kimliğini Nasıl Kavramsallaştırır: Örnek Olay İncelemelerinin Karşılaştırılması Romanya ve İngiltere” adlı doktora tezi çalışmasında, Romanya'nın Kuzeybatısı ve Kuzeydoğu İngiltere'deki vaka çalışmalarını analiz ederek karşılaştırmalı bir bağlamda ulusal kimlik sorununu eleştirel bir şekilde incelemiştir. Araştırmacı, Romanya'nın Kuzeybatısı ve Kuzeydoğu İngiltere'deki bölgesel, ulusal, kentsel, kırsal, Batı Avrupa ve Doğu Avrupa bağlamlarında sosyal ve kültürel boyutlarıyla farklı kimlikler arasındaki etkileşimi ortaya koymayı amaçlamıştır. Ayrıca, eğitim politikalarının ulusal meseleleri ele alma şeklini araştırmada

amaçlamıştır. Çalışmada araştırmacı, vaka çalışmasını yöntem olarak kullanarak veri toplamak için yarı yapılandırılmış birey ve grup görüşmesi gerçekleştirmiştir. Araştırma sonucunda, İngiltere ve Romanya’da çocukların ulusal kimliklerini dil ve bölge özelliklerine göre somut olarak hayal ettiği ifade edilmiştir. Romanya’da öğrencilerin, ulusal kimlik hakkında vatanseverlik düzeyi yüksek ve ayrıntılı sözel ifadeye dayalı konuşma gerçekleştirdiği araştırma sonucunda belirtilmiştir. İngiltere’de öğrencilerin ise, ulusal kimlik konusunda sınırlı bir kelime dağarcığı olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca araştırma sonunda, her iki ülkede çocuklara vatandaşlık eğitiminde ulusal kimliğin öğretilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Teo Guan (2006) “*Singapur ve Hong Kong’da Ulus İnşasında Vatandaşlık Eğitiminin Gelişimi*” adlı doktora tezi araştırmasında, Singapur ve Hong Kong’daki vatandaşlık eğitiminin karşılaştırmalı analizini ulus inşası bağlamında incelemiştir. Araştırmacı, çalışmada tarihsel karşılaştırmalı yaklaşımla Singapur ve Hong Kong’un dünden bugüne kronolojik olarak vatandaşlık eğitimi içeriğinin yaşadığı dönüşümü ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışmada, nitel yöntem ve tarihi araştırma deseni kullanılmıştır. Veri setini, Singapur ve Hong Kong vatandaşlık müfredat ve öğretim programları oluşturmuştur. Çalışmada, Singapur vatandaşlık öğretim programlarının iktidar partisi ideolojisini yansıttığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışma sonucunda, Hong Kong vatandaşlık öğretim programında Çin kültürel mirası unsurlarını içeren öğrenme alanlarının geniş yer bulduğu ifade edilmiştir. Araştırmada, ulusal kimlik inşasında vatandaşlık eğitimi içeriğinin iktidar ideolojisi tarafından belirlenerek eğitimin iktidara hizmet eden bir araç olduğu sonuç olarak ifade edilmiştir.

Joppke (2007) “*Vatandaşlığın Dönüşümü: Statü, Haklar, Kimlik*” adlı makale çalışmasında; vatandaşlık konusunda yaşanan değişimleri statü, haklar ve kimlik bağlamında üç boyutta incelemiştir. Araştırmacı, vatandaşlığın yaşamış olduğu dönüşümü günümüz açısından ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışmada; vatandaşlığa erişimin serbestleştirilmesi, etnik vatandaşın çoğullaştırılması, sosyal hakların korunmasının zorlaştığı, azınlık haklarının ön plana çıktığı, kimliklerin evrensel vatandaşlık bağlamında kabul edilmesi gerektiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Michaels (2009) “*Okullaşma Yoluyla Ulusun Gözden Geçirilmesi: Slovak Ders Kitaplarında Vatandaşlık ve Aidiyet, 1918-2005*” adlı doktora tezi çalışmasında, ulus

devletlerle birlikte sistemli hâle gelen okullarda verilen ulusal ve sivil anlatıların rejim türü bakımından kapsayıcılığını, bu anlatıların önceki rejimlerde yayılan kimlik kavramlarını nasıl etkilemiş olduğunu incelemiştir. Ayrıca tarihsel süreçte okullaşma ile yaşanan iktidar ve rejim değişikliği ile ulusal ve sivil kimliğin eklemlenmesi arasındaki ilişkiyi karşılaştırmalı bir çalışma ile ele almayı amaçlamıştır. Araştırmacı, nitel veri kaynaklarını doküman incelemesi ile elde etmiştir. Veri kaynaklarını 1918-2005 yılları arasında Slovakya’da yayınlanmış ve devlet tarafından onaylanmış 400’den fazla ilk ve orta öğretim tarih ve yurttaşlık ders kitapları oluşturmaktadır. Araştırmacı, bu ders kitapları ile ulusal biz imgelerinin nasıl yansıtıldığını ortaya çıkarmak istemiştir. Çalışmada; Slovakya’ya egemen olmuş farklı rejimler ve iktidarlardan oluşan imparatorluk, burjuva demokrasisi, milliyetçi diktatörlük, komünist devlet ve parlamenter demokrasinin kendi kimlik ideolojilerini meşrulaştırmak için ulusal kimlik anlatılarının ders kitapları aracılığıyla nasıl değiştirilip düzenlendiğini göstermek amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda, tarih ve vatandaşlık ders kitaplarının sadece kitabın yazarları ile öğrenci ve öğretmenler arasındaki bir diyalog olmadığı aynı zamanda tarihsel süreçte Slovakya’da farklı rejim ve iktidarlardaki yazarlar arasında gerçekleşen diyalogu yansıttığı ifade edilmiştir. Ayrıca çalışmanın ulusal benliği çeşitli “Öteki” kategorilerine karşı ilişkisel olarak hayal etme konusunda tutarlı bir model ortaya koyduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma, tarih ve vatandaşlık ders kitaplarında etkili ve kalıcı kimlik anlatılarının hem geniş hem de özel aidiyet kavramlarının karışımına bağlı olduğu sonucunu ifade etmiştir.

Piattoeva (2010) *“Vatandaşlık Eğitim Politikaları ve Devlet, Karşılaştırmalı Bir Bakış Açısıyla Rusya ve Finlandiya”* adlı doktora tezi araştırmasında, Avrupa Konseyi (COE) ve Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından kurgulanan uluslar üstü vatandaşlık eğitimi söylemine ilişkin olarak Rusya ve Finlandiya vatandaşlık eğitim politikalarını incelemiştir. Araştırmacı, vatandaşlık eğitiminin uluslararası gündemini anlayarak, 1980’lerin ortasından 2007’ye kadar Rusya ve Finlandiya vatandaşlık eğitim politikalarını analiz edip bunları uluslararası vatandaşlık eğitiminin gündemi ile karşılaştırmayı amaçlamıştır. Çalışmada, nitel yöntem kullanılarak veri kaynağını Rusya ve Finlandiya vatandaşlık eğitimi politika belgeleri oluşturmaktadır. Araştırmacı, Rusya ve Finlandiya’yı ulusal vaka çalışması olarak belirleyerek farklı devlet modelleri üzerinden vatandaşlık gelenekleri üzerinde durmuştur. Çalışmada, devletin yeniden inşası ve devlet okullarında devlet ve vatandaşlık eğitimi arasındaki ilişki ortaya

çıkarmak amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda, Avrupa Konseyi ve UNESCO'nun vatandaşlık anlayışında benimsenen tek bir vatandaşlık eğitimi yönteminin olmadığı ifade edilerek vatandaşlığın yerel, ulusal, bölgesel ve küresel düzeyde çok katmanlı bir kavram olduğu belirtilmiştir. Süreç içerisinde, Rusya'nın vatandaşlık eğitim politikalarının içeriği değiştirerek bireylerin devlete bağlılık ve sadakatini sağlamayı hedeflediği araştırma sonucunda ifade edilmiştir. Rusya'da, 2000'li yılların başında vatanseverlik eğitim programlarının vatandaşlık eğitimi bağlamında aktif katılım üzerinde boyun eğmeye, çoğulculuğa ilişkin uzlaşmaya, haklara yönelik görevlere ve bireysel kimlik üzerindeki kolektif kimliğe öncelik verdiği sonucuna ulaşılmıştır. Finlandiya'daki vatandaşlık eğitiminin Finlandiya ulusunun canlılığının her zaman Fin Devleti'nin egemenliği ile bağlantılı olduğu fikrine dayandığı 1980'lerin ortalarına göre, en son müfredatın ulusal kültürü ulusal bütünlüğün ana kaynağı olarak vurguladığı araştırma sonunda belirtilmiştir.

Gutorov (2015) "*Vatandaşlık, Ulusal Kimlik ve Siyasal Eğitim: Bazı Tartışmalı Sorular*" adlı makale çalışmasında, Batı ve Doğu Avrupa ülkelerinde önemi artan kimlik ve vatandaşlık siyasetini eğitim bağlamında analiz ederek hem sivil hem de ulusal kimliğin oluşumu ile ilgili tartışmalı sorunları incelemiştir. Çalışma sonucunda; ulusal, siyasal ve sivil olarak ifade edilen kimliğin etkili vatandaşlık bağlamında sivil bir sisteme dayandığı belirtilmiştir. Ayrıca araştırmacı, ulusal ve sivil kimliklerin tanımlanmasında vatandaşlık kavramının tartışılması gerektiğini ifade etmiştir.

Pena (2017) "*Sosyal Bilgiler Sınıflarında Ulusal Kimliğin Önemi Porto Riko: Öğretmen ve Öğrenci İncelemesi "Ulusal" Algısı*" adlı doktora tezi araştırmasında, Porto Riko eğitim sistemi ve Sosyal Bilgiler müfredatını ulusal kimlik oluşturma bakımından incelemiştir. Çalışmada, ABD'ye bağlı olan Porto Riko Devletler Topluluğunun, öncesinde İspanya sömürgesi altında bulunmasını ve günümüzde 3,4 milyon ABD vatandaşının oturması bağlamında ulusal kimlik açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırmada, ortaokul Sosyal bilgiler öğretmenlerinin Porto Riko Ulusal Kimliği (PRNI) hakkında ne öğrettiği ve yedinci sınıf öğrencilerinin kendilerini ulusal kimlik açısından nasıl tanımladıkları amaçlanmıştır. Araştırmacı tarafından çalışmada karma yöntem benimsenerek görüşme, odak grupları teknikleri ile kimlik gücü ölçeği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, Sosyal bilgiler öğretmenleri ve uygulamalarının Porto Riko kimliklerinin çeşitliliğini ihmal ederek Porto Riko Ulusal Kimliğinin çeşitlilik içermesi gerektiğini ifade eden anlayışları kabul edemediği belirtilmiştir. Ayrıca çalışmada öğrencilerin Sosyal bilgiler dersinde Porto Riko

Ulusal Kimliğine önem verdikleri ve Porto Riko ulusuna aidiyeti güçlü olarak hissettiklerini belirterek ulusal kimliklerini tanımladıkları sonuçta ifade edilmiştir. Sosyal bilgiler dersinde öğretmenlerin öğrettikleri Porto Riko kimliği ile öğrencilerin düşündükleri kimliğin iki farklı model olduğu araştırmada belirtilmiştir. Çalışmada, Sosyal bilgiler öğretmenleri ders müfredatın yer alan ulusal kimliği dikte ederken öğrenciler günlük hayatlarındaki ulusal kimliği kendilerini tanımlamak için benimsediklerini göstermiştir. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin, ulusal kimlik oluşturmada politik ideolojiyi öne çıkarmak yerine günlük yaşamın ulusal kimlik gelişimini etkilediğini kabul etmesi gerektiği araştırmacı tarafından sonuçta ifade edilmiştir.

BÖLÜM I

KAVRAMSAL AÇIKLAMALAR VE İLGİLİ LİTERATÜR

1.1. KİMLİK KAVRAMI

İnsanlığın var oluşundan günümüze kimlik; bireylerin aile, toplum ve devlet içerisinde konumu ifade eden önemli bir kavram olmuştur. Kimlik, uzun bir tarihi olmasına rağmen, 20. yüzyılda popülerlik kazanmıştır. Günümüzde, kimliğe ilişkin tartışmalar da genellikle psiko-dinamik ve sosyolojik yaklaşımlar çerçevesinde sürdürülmektedir (Vatandaş, 2010: 18). Bu bağlamda, geçmişten günümüze kimlik kavramı için farklı tanımların yapıldığı görülmektedir. Tanımların farklılığında kimliğin farklı disiplinlerin çalışma alanı içerisine girdiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla kimlik kavramını ifade ederken sosyoloji, psikoloji, felsefe, tarih, coğrafya, siyaset bilimi ve vatandaşlık gibi alanların çalışma alanı içerisinde olduğunu söylemek gerekir. Bu kapsamda kimlik kavramına ilişkin bilimsel anlamda üzerinde uzlaşmış ortak bir tanımın olmadığı söylenebilir. Kimlik kavramının ifadesinin güç ancak tanımlanma gerekliliğinin ise kaçınılmaz olduğu söylenir. Kimlik farklıdır; tanımlaması, sınırlarını belirlemesi kolay değildir ve bilimsel ölçüm yöntemlerinin çoğunu yanıltmayı başarır. 20'nci yüzyılın önde gelen kimlik uzmanı Erik Erikson, bu kavramı çok yaygın aynı zamanda belirsiz ve kavranılmaz olarak tanımlanmıştır. Kimlik bir bireyin ya da grubun benlik duygusu ve kendini bilmenin ürünüdür. “Ben ya da biz, bir varlık olarak beni senden, bizi onlardan ayıran belirgin özelliklere sahibiz” bilincidir. Yeni doğmuş bir bebek adı, cinsiyeti, soyu ve uyruğuyla belli bir kimliğin öğelerini taşıyabilir. Bununla birlikte, bu öğeler, bebek büyüyüp onların bilincine varana ve kendini onlarla özdeşleştirene dek, onun kimliğinin bir parçası hâline gelmez (Huntington, 2004: 21). Kimlik insanların doğuşu ile birlikte içinde bulunulan sosyal ve siyasal yapıda sahip olduğu kendini tanımlama kavramı olarak söylenebilir. Başka bir deyişle kimlik tanımlanırken bireyin kim, ne olduğunu ifade eder, diğer taraftan da bireyin kim, ne olmadığını belirtmektedir. Kimlik kavramının, bilimsel olarak yapılan farklı tanımlarına baktığımızda Bauman göre; genel anlamda “kimlik” özel anlamda “ulusal kimlik” fikri insanlık deneyiminde doğal yollarla döllememiş, tabii biçimde kuluçkaya yatırılmamıştır. Aynı şekilde, “hayatın apaçık gerçeği” sayılabilecek deneyimden de türememiştir. Bu fikir, modern insanın Lebenswelt'ine (canlılar alemi,

yaşam dünyası) zorla sokulmuş bir kurgu olarak ortaya çıkmıştır. Kimlik fikri, tam da kurgu olduğu için ve bu fikrin ima ettikleri, hatırlattıkları veya harekete geçirdikleriyle status quo ante (insan müdahalesinden azade, mukaddem olgular bütünü) arasında uzandığı acıyla hissedilen boşluk sayesinde gerçeğe dönüşüp verili hâle gelmiştir. Kimlik fikri aidiyet krizinden ve bu krizin olması gereken ile olan arasındaki uçurumu kapatmak ve gerçeği bu fikir tarafından oluşturulmuş standartlar seviyesine çekmek için tetiklediği çabadan doğmuştur. Kurgu olarak doğan kimlik, katılarak gerçeğe dönüşmek için çokça tazyike ve ikna çabasına ihtiyaç duydu (daha doğru bir ifadeyle, akla gelebilecek tek gerçeğe dönüşmek için. Modern devletin doğup olgunlaşması süreci de her ikisiyle (tazyik ve ikna ile) dolup taşıtı. Bauman, kimlik kavramı ifade ederken bunun insanlar tarafından kurgulanmış, modern devletlerin kurulmasıyla da insanların bu duruma ikna edilmiş olduğunu belirtmektedir (Bauman, 2017: 30). Vatandaş ise, kimliği şu şekilde etimolojisine inerek tanımlamaya çalışmıştır: İngilizcedeki karşılığı identity, Fransızcadaki karşılığı ise identite olan kimlik, en kısa anlamıyla aynılığı ve benzerliği ifade eden bir kavramdır. Bu anlamı, kimliğin Batı dillerindeki etimolojik kökeninde bulmak mümkündür. Identity ve identite Latince'de aynı anlamını ifade eden identiastan gelir, kavramın bu biçiminin kökü ise eski Latince'de aynı, sürekli anlamına gelen idemdir. Denticue: Nicelik olarak birbirlerinden ayrı olmalarına karşılık, nitelik olarak birbirlerinin tamamen aynısı olan nesnelere ve varlıkları veya zaman içindeki değişikliklere rağmen aynı kalan, özdeş, benzer şeyleri ifade eder. Identifier: Başka bir şeyle aynı, özdeş olan veya böyle oldukları için birbirlerine karıştırılabilen şeyleri ifade eder. Identite: Türkçede daha çok resmî kullanımdaki hüviyet anlamını ifade eden bir kavramdır. Kimlik, insanın veya insan topluluğunun başkalarıyla olan aynılıklarını ve benzerliklerini ifade eder (Vatandaş, 2010: 13-14). Bu doğrultuda kimlik kavramının özdeş ve benzer olan varlıkların aynılığını ifade ettiği belirtilirken diğer taraftan ise benzer olanı farklı olandan da ayırt ettiği söylenebilir. Kimlik, benzerlik ve farklılık üzerinden tanımlanır. Benzerlik, kimliğin aidiyetini tanımlarken, farklılık özgünlüğünü tanımlamaktadır (Pamuk, 2017: 90). Güvenç'in ifadesinde kimlik, kişilerin, grupların, toplumun veya toplulukların "Kimsiniz, kimlersiniz?" sorusuna verdikleri yanıt veya yanıtlardır. Kimliklerimizde, bizi ötekilerden ayıran nitelik ve özelliklerden çok, bazılarıyla ortak olduğumuz değer ve ilişkilere yer ya da öncelik veririz. Ancak bilerek bilmeyerek kimlerden yana ya da kimlerden olduğumuzu belirlerken kimlerden olmadığımızı ya da kimlere karşı

olduğumuzu da söylemiş oluruz. Hatta kim olduğumuzun ve varlığımızın bilincine, kimlere karşı olduğumuzun bilgisi ve yardımıyla varırız. Bu evrensel karşıtlığı, Arap atasözü şöyle dile getiriyor:

“Kardeşime karşı ben,
Yeğenimize karşı kardeşim ve ben,
Yabancıya karşı yeğenimiz, kardeşim ve ben” (Güvenç, 2010: 3).

Mollaer’e (2019: 45) göre kimlik, aynılık anlamına gelen Latince idem kökünden türeyen İngilizce identity, hem özdeşlik hem de kimlik olarak tercüme edilir. Özdeşlik, daha ziyade, mantık ve metafizikteki bağlamı karşılarken, kimlik, sosyopolitik bağlamı çevreler. Tok (2003: 123)’a göre ise kimlik, belli insanlar, kişiler olarak temel tanımlayıcı karakteristiklerimiz kabul ettiğimiz şeylerdir. Kimlik kavramı ile ilgili bilimsel alanda tanımların üzerinde kesin bir uzlaşma olmasa da genel olarak kimliğin bize benzeyen yani biz; diğer taraftan bize benzemeyen ötekinin birbirinden ayırt edilmesi şeklinde olduğunu söylemek mümkündür.

İnsanın sosyal bir varlık olarak yaşadığı hayatta aidiyet duygusunu içselleştirerek ortak bütünü oluşturan özdeş parça olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, günümüz dünyasını anlamlandırırken kullandığımız bir ifade olan moderniteye göre insana ait olan kimlik anlamları da değişim ve gelişim göstermiş, göstermeye de devam etmektedir. Modernite, bilim dünyasında Aydınlanma Çağı, Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi’nin ortaya çıkardığı düşünce, üretim, pozitivizm ve seküler bakış açısının yaşamın her alanına uygulanmasını ifade eden bir kavram ve tarihsel dönüm noktasıdır. Modern Öncesi Dönem ’de insanların kimliğe yüklediği anlamlar daha çok yerel, dinsel, topluluk ve cemaat anlayışları taşımaktaydı. Modern Öncesi Dönem, çok net olmasa da Modern Dönem’e göre daha durağandır. Hayatın temel kurgusu ve yaşamın kendisi yavaş ilerler. Metafizik ve teolojik bağlamda göstergeler Modern Dönem’e göre daha fazladır. Modern Öncesi Dönem ’de insan topluluklarına ait tüm yaşamsal alanın sahibi Tanrı veya yerine dinsel olarak ikame edilendir. Bu yüzden dünyadaki yöneticiler meşruiyet kaynağı olarak sürekli Tanrı ve dini söylemleri referans vermekteler. Bir Müslüman’ın veya Hristiyan’ın yaşamının tüm alanları, onun tanrısı tarafından belirlenmiştir (Pamuk, 2017: 48). Bu bağlamda, toplumlarda kimlik kavramı, aidiyet duygusu kapsamında din temelli olmak üzere kral veya padişaha bağlılık, itaat olarak anlaşılmıştır. Devletlerde egemenlik kaynağının Tanrı

ve din olarak görülmesi; devleti yöneten kral veya padişahların ise Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi biçiminde benimsenmesine neden olduğu görülmektedir. Söz konusu dönemlerde kimlik ve aidiyet dine göre şekillenmiştir. Toplumlarda egemenliğin kaynağının Tanrı'nın buyrukları, din kitapları olması din adamlarının bireylerin kimlik gelişiminde etkili olmasını sağladığı söylenmektedir. Yazının icadı ile başlayan tarih çağlarında insanların özel mülkiyetin gelişimine bağlı olarak siyasal örgütlenmenin ilkel hâli olan daha çok hanedanların yönetimindeki monarşik devletlerin egemenliği altında yaşamını sürdürmüştür. Bu bağlamda; geleneksel toplum ve topluluklarda kimlik, bir soru veya sorun değildi. Töreler, gelenek, görenekler, kişilerin kimliğini belirliyordu. Geleneksel, küçük toplumlarda yaşayan insanların da elbet kimlikleri vardı ama kimlik sorunları yoktu. Sosyal kültürel değişmelerin yayılıp hızlanmasıyla, kişilerin kimlik kavramı, seçimi ya da özdeşimi bir sorun oldu çıktı. Çünkü kimlik, bir kültür sorunudur (Güvenç, 2010: 5). Dolayısıyla Modern Öncesi Dönem'de kişilerin kimliği üzerinde daha çok din ve gelenek faktörlerinin etkili ve belirleyici olduğu söylenebilir. Gelenek, aynı zamanda toplumların kültür olarak ifade edeceğimiz yaşama ait tüm değer yargılarının toplamını ifade etmektedir. Modern Öncesi Dönem'e ilişkin olarak kimlik kavramı üzerine küresel anlamda bir etkileşimin yaşandığını söylemek mümkün değildir. İlk Çağ'da siyasal, toplumsal, kültürel anlamda Kavimler Göçü' nü, Orta Çağ'da ise Avrupa'da Müslümanlara karşı yapılan Haçlı Seferleri'ni, Avrupa oluşan kilisenin mutlak otoritesini ve feodal düzeni, Yüzyıl Savaşları'nı, Müslümanların yükselişini değerlendirdiğimizde kimlik kavramının anlam kazanmasında önemli gelişmeler olduğunu söyleyebiliriz.

15. yüzyıl sonrasında dünyada yaşanan gelişmeler dinsel, monarşik yapıların Coğrafi Keşifler, Rönesans, Reform ve Aydınlanma Çağı ile yeniden anlamlandırılıp düzenlenmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Özellikle Aydınlanma Çağı, Avrupa'nın siyasal, sosyal, ekonomik, dini, kültürel ve düşünsel olarak yeniden inşası olmuştur. Bu bağlamda; Avrupa gelenek ve dinin dışında yaşamın her alanına özgür düşüncüyü, pozitivizmi, sekülerizmi egemen kılmak istemiştir. 18. yüzyılda benimsenen bu düşünce ve felsefe bir bütün olarak bilimsel olarak modernite kavramı ile ifade edilmektedir. Modernite, insanların Modern Öncesi Dönemler'de geleneksel sosyal yapının ve kimliklerin belirleyicilik zincirinden kurtulma isteğine bağlı olarak ailede, yaşamın gerçekleştiği toplumda, üretimde, devlette, iktidarda aklın özgürleşmesi, din ile devletin birbirinden ayrılması ve laikleşme diye ifade edilmektedir (Amin, 2016: 27). Modernite,

insan yaşamının her alanını kuşatan, etkileyen bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda, modernite hem zihinsel, epistemolojik, entelektüel öte yandan ise siyasal, sosyal, ekonomik değişimi oluşturan etkenlerin toplamı ve bu etkenlerin ortaya çıkardığı sonuçlar olarak belirtilir (Şimşek, 2016: 20). Modernitenin siyasal anlamda başlangıcı olarak 1789 Fransız İhtilali görülmektedir. Dolayısıyla Fransız İhtilali, modernitenin ürettiği kavramların dünyaya yayılmasını sağlamıştır. Söz konusu duruma ilişkin Pamuk; modern öncesi toplumdan modern topluma dönüşürken ortaya çıkan ulus devlet, toplum mühendisliği, rasyonalite, aydınlanma, seküler teoloji, endüstriyalizm, ilerleme, kalkınma ve sürdürülebilir kalkınma, kapitalizm, sosyalizm, faşizm gibi kavramlar; modernin ürettiği kavramlar olarak görülmelidir ifadesinden bahsetmektedir (Pamuk, 2017: 52). Bir başka deyişle modernite 18. yüzyılın sonları itibariyle çağdaş toplumu inşa etmek ve yeni kimlikler yaratmak amacıyla çok sayıda farklı düşünsel ideolojik fikirleri açığa çıkarmıştır. Kimliğin modern anlamının yerleşmesinde sosyopolitik nedenler belirleyici olmuştur (Mollaer, 2019: 41). Yaşanan siyasi ve sosyal gelişmeler neticesinde Sanayi Devrimi tüm dünyada üretim biçimini değiştirerek küresel olarak insan yaşamını, devletleri derinden etkileyip modern kimliğin inşasını gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda modernizasyon, ekonomik gelişme, kentleşme ve küreselleşme insanların sahip oldukları kimlikleri üzerine yeniden düşünmelerine yol açtı ve kimliklerin daha dar, daha özel, daha ortak kategorilerde tanımlanması eğilimi baş gösterdi. Alt milliyetle ilişkili kültürel ve bölgesel kimlikler, daha geniş çaplı ulusal kimliklere üstün tutulmaya başlandı. İnsanlar kendilerini, kendilerine daha çok benzeyenlerle özdeşleştiriyor; etnik köken, din ve gelenek açısından, ortak geçmişe, ortak tarihe ilişkin söylenceler açısından aynı grupta algılanmayı önemsemişlerdir (Huntington, 2004: 13). Modernite, ürettiği fikirler ile yeni kimlikler inşa etmeye başlamıştır. Dolayısıyla Fransız İhtilali öncesi bireylerin doğuştan sahip olduğu kimlikleri bulunurken modernite yani Fransız İhtilali ile yaratılmış başka bir deyişle sonradan kazanılmış kimliklere sahip olmuştur. Sonradan kazanılmış siyasi kimliklere, çağdaş, modern kimlik ismini vermekle hata edilmez; çünkü bu yeni tip siyasi kimlikler Fransız İhtilali'nden sonra ortaya çıkmıştır. Bu kimlikler arasında yer alan siyasi kimliğin tarihte benzeri yoktur. Bu kimlik doğumu, alttan yukarıya doğru, sosyal bir değişimin neticesiyle oluşmuştur (Karpata, 2019: 58). Kimlik kavramının bu denli farklı anlamlarla yüklenmesi ve değişimine devam etmesi insanın var olduğu günden beri sürmektedir. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kimlik toplumların tanınma arzusunun bir parçası olarak

önem kazanmıştır. Araştırmanın bu kısmında kimlik kavramına ilişkin tanım bilgisi tarihsel süreç içerisinde sunulmuştur.

1.1.1. Kimlik Türleri

Kimlikler; genellikle siyasal iktidarlar, ideolojiler veya insanlar tarafından yaratılmıştır. İnsanlar, tarihsel süreçte yaşadığı siyasi, sosyal ve ekonomik olaylar sonucunda oluşan baskı veya bağımsızlık koşullarında kimliklerini oluşturmuşlardır. Benedict Anderson, sıklıkla değinilen söyleminde, ulusları “düşlenen topluluklar” (hayali cemaatler) olarak tanımlamıştır. Kimlikler, hayal edilen benliklerdir; ne olduğumuzu sandığımızı, ne olmak istediğimizi ortaya koyarlar. Soy (reddedilebilse de), cinsiyet (bazen değiştiriliyor) ve yaş (yadsınabilir, ancak değiştirilemez) dışında, insanlar kimliklerini dilediklerince tanımlamakta görece özgürler; ancak uygulamada bu kimlikleri kullanamayabilirler. Kimliklerde bireyler ve bir noktaya kadar gruplar, birden fazla kimliğe sahiptir. Bunlar atfedilen, bölgesel, ekonomik, kültürel, politik, sosyal ya da ulusal kimlikler olabilir. Kimlikler, kişi tarafından tanımlanır; ancak yine de o kişinin diğerleriyle olan etkileşiminin ürünüdür. Bir birey ya da grubun diğerleri tarafından nasıl algılandığı, bu birey ya da grubun diğerleri tarafından nasıl tanımlandığı üzerinde etkilidir. Kimliği etkileyen dış kaynaklar yakın çevre, toplumun daha geniş kesimi ya da politik otoriteler olabilir. Hükümetler gerçekten de insanlara ırksal ya da diğer özelliklerle ilintili kimlikler yüklemiştir (Huntington, 2004: 23). Bu bağlamda, tarihsel süreçte kimliğin tanımlanması üzerine etki eden faktörler doğrultusunda kimlik türleri gelişmiş ve gelişmeye devam etmektedir. Bilimsel literatürde kimlik türlerine ilişkin farklı akademik görüşlere yer verilmektedir. Bozkurt Güvenç’e göre kimlik türleri, bireysel kimlikler, kişisel kimlikler, ulusal-kültürel kimlikler olarak sınıflandırılmıştır.

- Bireysel Kimlikler
Kişiyi diğer bireylerden ayırmak için, kurumlarca verilmiş bireysel kimlikler; herkesin cebinde, iş yerinden aldığı çalışma, trafik polisinden aldığı sürücü, bankadan aldığı para ve kredi kimlikleri (kartları) var. Bu kimlikler “bireysel kimlik” olarak adlandırılmaktadır.
- Kişisel Kimlikler
Kişilerin üyesi bulunduğu kurum ve kuruluşlar, dernekler, kulüpler ve okullarda gönüllü, duygusal veya mesleki ilişkilerini gösteren psikososyal veya kişisel kimlikleri de vardır. Bu tür kimliklere, bireysel kimliklerden ayırmak için, “kişisel kimlik” diyebiliriz. Bunların resmi bir belgesi (kartı/kanıtı) olabilir, olmayabilir de.

Nüfus kayıtlarındaki alt soy ve üst soy ilişkileriyle, kişiye ait isim, cinsiyet, evlilik, askerlik, sabıka bilgilerini ifade eden kimliklerimiz de vardır. Ülkeler arası seyahat

ederken almak ve kullanmak zorunda olduğumuz pasaport, kişilere devleti tarafından verilmiş resmi ve ulusal bir kimliktir (Güvenç, 2010: 4).

Pamuk; bireyin kendisine sormuş olduğu ‘‘Ben kimim?’’ sorusunun karşılığı olarak anlamlandırılan kimlik kavramını, kendi içinde bireyin düşünce dünyası ve yaşantısıyla diyaloglar çerçevesinde tanımlanmaya çalışırken kimlik türlerini sosyal kimlik/kolektif kimlik ve bireysel kimlik bağlamında değerlendirmektedir (Pamuk, 2017: 15). Kolektif kimlik, belirli bir insan topluluğunun kendi hakkındaki farkındalık duygusuyla ilişkilidir; topluluğun kendine özgü niteliklere sahip olduğu ve değerli olduğu yönündeki farkındalık ve aidiyet duygusudur (Bilgin, 1999: 62). Kolektif kimlik belirli etnik ve kültürel grupların kendine ait özellikleri itibariyle diğer gruplardan farklarını ortaya koyma talebidir ve belirli bir durumu değil, bir süreci yansıtır (Vatandaş, 2010: 22). Pamuk ise kimlik türlerine ilişkin olarak kolektif kimlik bağlamında ulusal kimlik, dini kimlik, politik kimlik, kültürel kimlik gibi kolektif kimliklerin sınıflandırmasını gerçekleştirmiştir (Pamuk, 2017: 46). Karpat; (2019: 51) kimlik türlerine ilişkin olarak kimlik kavramının insan neslinin doğumu ile ortaya çıktığını belirtirken kişi, aşiret, kabile gibi temellere dayanan kimlikleri tayin eden terimlerin yanı sıra kolektif kimlikleri ifade eden ve bir fikir çabası neticesinde oluşan çeşitli kimlikler olduğunu söyleyerek bunlar arasında da siyasi kimlikleri öne çıkarmıştır. Huntington (2004: 22)’a göre, bireylerin ve aynı zamanda grupların kimlikleri bulunmaktadır. Bu kapsamda, bireyler bulunduğu grup içerisinde kimliklerini bularak kendini yeniden tanımlamaktadır. Sosyal kimlik kuramının ortaya koyduğu gibi, kimlik gereksinimi bireylerin kimlik arayışı için keyfe göre ve gelişigüzel kurulmuş gruplara bile yönelmelerine yol açar. Bir birey, birçok grubun üyesi olabilir ve bu durumda kimlikler arasında geçiş yapma olanağı vardır.

İnsanların dünyaya gelişi ile birlikte sahip olduğu kimlik türlerinin de farklılaştığını görmekteyiz. Bu kimlik türlerinin kimi doğum ile bireye verilirken kimi ise sonradan kazanılmış kimlik türleri olmaktadır. Örneğin, bireyin doğumu ile erkek veya kız olarak dünyaya gelmesi kişiye doğum ile verilmiş bireysel bir kimlik olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda, bireysel kimliğin kişilerin sahip olduğu rollerin yerine getirilmesi de denilebilir.

Kimlik türlerinin oluşumu ve gelişimine etki eden farklı etkenler yer almaktadır. Bu bağlamda Huntington (2004: 27)’a göre, insanların kimliklerini etkileyen çok farklı ve

değişik özelliklere sahip kaynak bulunmaktadır. Söz konusu kaynaklar genel itibariyle şu şekildedir:

1. Atfedilen, yüklenen; örneğin kişinin yaşı, soyu, cinsiyeti, aile ve kan bağları, etnik kökeni ve ırkı.
2. Kültürel; klan, kabile, etnik köken (yaşam biçimi olarak), dil, uyruk, din, uygarlık.
3. Bölgesel; çevre, köy, kasaba, kent, il, devlet, bölge, ülke, coğrafi konum, kıta, yarım küre.
4. Politik; hizip, komite, lider, çıkar grubu, hareket, hedef, parti, ideoloji, devlet.
5. Ekonomik; iş, pozisyon, meslek, çalışma grubu, işveren, endüstri, ekonomik sektör, işçi sendikası, sınıf.
6. Sosyal; arkadaşlar, kulüp, takım, meslektaşlar, etkinlik grubu, statü.

İnsan toplulukları ve bireyler genellikle bu grupların çoğunluğuyla ilişkidir; ancak yine de bu grupların bireylerin kimliğine tamamen etki eden kaynaklar olduğu söylenemeyebilir. Dolayısıyla geleneklerin, törelerin ve toplumsal normların değişmesi, değişmelerin hız kazanmasıyla bireyler ve toplumlar kaybettikleri kimliklerini aramaya başlamışlardır. Modern insan kendisine verilen kimliği kabullenmemekte doğal olarak kendi kimliğini aramaktadır. Bu bağlamda kendisinin arayıp bularak oluşturduğu kimliği kullanmak istemektedir. Bu süreç sonucunda ise kendisine ait kimliği yaşamak ve ifade etme özgürlüğüne kavuşmak istiyor (Güvenç, 2010: 6).

Modern Öncesi Dönem’de bugünkü anlamda kolektif kimliklerden ve kimlik mücadelelerinden bahsetmek oldukça zordur. Bugünkü anlamda kolektif kimlikler arası mücadele, bireysel kimlik ve kolektif kimlik gerilimi ve kimlik politikaları, modernin ve postmodernin ürünüdür (Pamuk, 2017: 49). Kimlik kavramı ve türlerine ilişkin anlamların ve sınıflandırmaların modernite ile birlikte ortaya çıktığı görülmektedir. Bu kapsamda modern anlamda kimlik ve türlerinin oluşumu, gelişimi köklerini 15. yüzyıldan itibaren Avrupa’da yaşanmaya başlayan Coğrafi Keşifler, Rönesans, Reform, Aydınlanma Çağı, Fransız İhtilali ve Sanayi İnkılabı’ nın tarihsel akışında bulmaktadır. Dolayısıyla geçmişten günümüze devam eden süreç içerisinde kimlik inşası durdurulamayan ideolojik, siyasi, sosyal bir laboratuvar ve mühendisliğe dönüşmüştür. İdeolojik, siyasi, sosyal laboratuvar deneyleri ve mühendislik çalışmaları devam eden bir süreçtir, dolayısıyla durmaz. Yaşam içerisinde bir seferde tek kimliği deneriz; fakat henüz denenmemiş pek çok kimlik köşe başında bizi beklemektedir. Hayatımız boyunca henüz hayal dahi edilmemiş daha pek çok kimlik icat edilmeyi ve şiddetle arzulanmayı beklemektedir. Hâlihazırda sergilediğimiz kimliğin sahip olabileceğimiz en iyi kimlik olup olmadığını ve bize en yüksek tatmini sağlayıp sağlamayacağını asla bilemeyiz (Bauman, 2017: 103-104). Bu bağlamda kimlik

ve türleri ile ilgili olarak icat ve yeni anlamlar insan var olduğu sürece devam edecektir. Günümüzde kimlik inşası modernite ve postmodernite bağlamında küresel olarak yeni boyutlara doğru evirilerek sürmektedir.

1.2. BİZ VE ÖTEKİ

Kimlik kavramı, ifade edilirken bir topluluğun kendine özgü yaşam alanının kutsalları o topluluğu diğer topluluklardan ayırt etmektedir. Kendine özgü ve egemen olan bu kutsallar topluluğun bireyleri için bizi ifade ederken bunun dışında yer alan her şey ise ötekini yani diğer toplulukları belirtmektedir. “Biz” aidiyet hissi ile bağlı ve parçası olduğumuz topluluk veya grup olarak ifade edilmektedir. “Biz”e ait olan bireyleri gayet iyi anlarım ve anladığım için onlarla ortak yaşamı nasıl sürdürebileceğimi bilirim, kendimi güvenli ve evimde hissederim. Bu grup yani “Biz”, benim doğal ortamım, içinde olmaktan hoşlandığım ve huzur içinde döndüğüm yerdir. Çünkü onun bir parçasıyım. “Onlar” diğer bir deyişle “Öteki” ise ne ait olmayı istediğim ne de isteyebileceğim bir grubu ifade etmektedir. Dolayısıyla onlar ya da “Öteki” olarak ifade edilen yerde neler olup bittiğine ilişkin gözümde canlanan şeyler, belli belirsiz ve kopuk kopuktur; o grubun işleyişine ilişkin pek bilgim yoktur ve bu yüzden o grubun yaptığı her ne ise, benim için genelde kestirilemez ve aynı şekilde korkutucu, yabancı şeylerdir (Pamuk, 2017: 44). Kimlik, tanımlanırken asıl olan yani özne ifade edilmekte ve bu bağlı olarak “Öteki”nin ne olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda, “Öteki”nin ne olduğu veya olmadığı tanımlanmadan kimlik oluşması söz konusu değildir. “Öteki”, sadece yaşanan o döneme ait özellikleri veya bireysel durumları değil, aynı zamanda tarihi bir süreci ve devamlılığı ifade etmektedir (Vatandaş, 2010: 17). Dolayısıyla insanların kendilerini tanımlamak için “Öteki”ne gereksinimleri vardır. Bir düşmana da gereksinimleri var mıdır? Bazıları için kesinlikle evet. Bireylerin özsaygı, takdir ve övgüye gereksinimi vardır. Düşmanla sürtüşme, grup içinde bu nitelikleri güçlendirir. Bireylerin özsaygı gereksinimi, onları kendi gruplarının diğer gruplardan daha iyi olduğuna inanmaya iter. Benlik duyguları, kendilerini özdeşleştirdikleri grupların yazgılarına ve diğer grupları ne ölçüde dışladıklarına bağlı olarak iniş çıkış gösterir (Huntington, 2004: 25). “Biz”in varlığı, yabancıyı uzakta tutmaya bağlıdır (Vatandaş, 2010: 57). Bu bağlamda kolektif kimliğin “Biz” yani topluluğun kendine özgü nitelikleri olduğu vurgulanmaktadır. Kolektif kimlik, doğal olarak “Biz” ve “Onlar” bağlamında “Öteki”nin varlığını ortaya koyar. Kolektif kimlikte çoğunlukla topluluğun kendine özgü niteliklerinin öne çıkması söz konusudur çünkü diğerine karşıtlık

içerisinde, bir diğerlerinden farklı olarak kendini tanımlar (Bilgin, 2007: 13). Kolektif kimliğin meşrulaştırılması için ötekinin inşası ve icadı gerekmektedir. Kolektif kimlik, “Öteki”ni iç grup ve dış grup aracılığıyla ortaya çıkarır. Ayrılmaz ikili olarak dış grup ve iç grup birlikteliği “Biz” ve “Onları” tanımlar. “Biz” daima (iç grup) en üstün, en iyi, en huzur verici iken, “Onlar” öteki olarak daima huzursuzluğun bir kaynağı olarak görülecektir. “Onlar” yani “Ötekiler”, düşman olarak değerlendirilir (Pamuk, 2017: 46).

“Biz” yaratılırken amaç; aynı düşünen, benzer değerlere sahip olan, ortak tutum ve davranışlar geliştiren insanlar yaratmaktır. Söz konusu aynı, ortak, benzer tutum, değer, düşünce ya da davranışları sergilemenin önemi ise egemen söylemin belirlediği yaşam alanında var olabilmek içindir. Çünkü sadece “Biz” kapsamına girmeyi kabul edenler, sınırları çizilen o yaşam alanında kalabilirler. Aksi hâlde “Öteki”nin yaşam alanında kalınacak ve (siyasal haklardan dinsel haklara kadar) pek çok haklardan mahrum kalmayı göze almak gerekecektir (Parlak, 2005: 84). Toplumların, 1789 Fransız İhtilali sonrasında ulus- devlet anlayışı ile hareket ederek kendi bağımsız devletlerini kurma çabası içerisine girdiği görülmektedir. Bu bağlamda, toplulukların uluslaşmaya başladığı söylenebilir. Uluslaşan topluluklar devletin kurulması ve yarattıkları kimliğinin varlığı için “Öteki”ni icat ederler. “Biz” ve “Öteki” bağlamında Osmanlıların 18. yüzyıldan itibaren dünyada yaşanan siyasi, sosyal gelişmelerden etkilendiği ifade edilebilir. Osmanlı Devleti Dönemi’nde yaşanmış olan demokratik gelişmelerden olan Tanzimat Fermanı ile Osmanlı toplumu Batı etkisinde dönüşmeye başlamıştır. Tanzimat Fermanı ile kanun üstünlüğünün kabul edilmesi, 1856 Islahat Fermanı ile azınlıklara ayrıcalıkların verilmesi, 1876 Kanun-i Esasi’nin kabulü ve I. Meşrutiyet’in ilan edilmesi, 1908 II. Meşrutiyet’in ilan edilmesi, Osmanlı toplumunda milliyetçilik akımının etkisi sonrası yaşanan demokratik gelişmelerdir. Osmanlı Devleti yöneticilerinin ve aydınlarının yaşanan bu olaylar karşısında Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük fikir akımlarının benimsenmesi için farklı dönemlerde çalıştıkları görülmüştür. Araştırmanın vatandaşlık ve kimlik inşası ilişkisi üzerine derinlemesine analizi ilgili konu başlığı altında yapılacaktır. “Biz” ve “Öteki”nin oluşması Osmanlı Devleti’nin yıkılışı üzerine yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Dönemi’nin en önemli gelişmelerindendir. Yeni kurulan Türk Devleti tarafından kuruluş felsefesi olarak akıl ve bilimsellik yani pozitivistimin benimsenmesi, sekülerizm kabul edilmiştir. Bu bağlamda “Biz” inşa edilirken ulus devlet anlayışı gereği Türk unsuru asli unsur olarak kabul edilirken bunun dışında kalan Müslüman olmayan

unsurlar “Öteki” olarak adlandırılmıştır. Müslüman olan ancak Türk olmayan unsurlar ise Türk olarak kabul edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nde halifeliğin yürürlükten kaldırılmasından sonra Türk ulusal kimliğinin oluşumu, Türk olmayan Müslümanlara karşı güdülen asimilasyon uygulamalarının hayata geçirilmesiyle başladı (Kadıoğlu, 2012: 41). “Öteki” bağlamında Anadolu’daki Rumlar ve Ermeniler “Biz”in dışında yer alanlardır. “Öteki” olarak görülen diğerleri ise Osmanlıdan kalan mazi, gelenek ve din olarak görülmüştür. Cumhuriyet Dönemi ideolojisinin “Biz” inşası doğrultusunda iktidarın egemenleri milli bir kimlik edebilmek amacıyla Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze kadar sahip olduğu devletin ideolojik aygıtlarının etkin bir şekilde kullanmıştır.

“Öteki” kavramına ilişkin olarak kimlik, tabakalaşmanın en ayırıcı ve fark yaratıcı yönlerinden biridir. Bir anda belirmiş küresel hiyerarşinin bir kutbunda, kimliklerini görülmemiş büyüklükte ve dünya çapında bir teklif havuzundan çekip öyle ya da böyle kendi rızalarıyla oluşturup yine ondan vazgeçebilenler bulunur. “Öteki” kutupta ise kendilerine tercih hakkı tanınmayan ve sonunda başkaları tarafından zorla dayatılmış bir kimlik yükünü sırtlanan, kimlik tercihinden menedilmiş kalabalıklar bulunur. O kimlikler ki taşıyanların gücüne gider fakat ne atmalarına izin verilir ne de ondan kurtulabilirler. Tektipleştirici, aşağılayıcı, insandışılaştıran ve damgalayan kimlikler (Bauman, 2017: 51). Bu bağlamda, günümüzde de uluslar ve egemen iktidarlar kimlik inşasında kendi varlıklarının devamı için “Öteki”ni mutlaka yaratırlar. Yaratılan ulusal kimlik ise modernin ürünü olarak biz kategorisinde egemen kültürün ortaklıkları üzerinden inşa edilir. Bu inşa, egemen kültürün dışında kalan bireyleri ötekileştirir (Pamuk, 2017: 141). Ancak “Biz” ve “Öteki” Huntington (2004: 24)’a göre insanlar belli bir kimliği çok istemelerine karşın, o kimliğe sahip olanlar onaylamadıkça amaçlarına ulaşamayabilirler. Batılı bürokratik elitler, Türkiye’nin Batılı olması konusunda son derece istekli olsa da hakları bu konuda isteksiz bir tavır içinde olduğunu ifade etmektedir. Sonuç olarak Türkler kendi kimliğini belirtirken Avrupalı mı, Orta Asyalı mı, Batılı mı, Müslüman mı ya da Ortadoğulu mu kabul etmeleri gerektiği konusunda kimlik gerilmesi ve çelişkisi yaşamaktadır. Bir başka deyişle Modern Türkiye’de kimlik inşasında “Biz”in yerinin ve anlamının da kesinlik kazandığı söylenemez. Dolayısıyla “Biz”e yüklenen anlamın ülke içinde milli kimlik olarak ifade edilmesinde netlik söz konusu iken modern dünyada lanse edilen Batılı mı veya Doğulu mu olduğuna ilişkin günümüzde hâlâ devam eden bir kimlik çatışması ve gerilme yaşandığını söylemek mümkündür. Araştırma konusuna ilişkin kimlik ve türleri, kimlik

inşası, Biz ve Öteki, vatandaşlık, eğitim aracılığıyla kimlik inşası ilişkilendirilerek kavramsal çerçevesi ilgili konularda tekrardan derinlemesine verilecektir.

1.3. MODERN ÖNCESİ VE MODERNDEN GÜNÜMÜZE VATANDAŞLIK VE KİMLİK İNŞASI

İnsanlık tarih boyunca farklı siyasal ve sosyolojik gelişmeleri yaşayarak sürekli bir değişim ve gelişim içerisinde olmuştur. İnsan dünyaya geldiğinde tanıdığı en küçük örgütlü yapı olarak ailesini bilmektedir. Tarihi süreçte insanların İlkel Dönem'den günümüz modern hayata gelinceye kadar farklı örgütlü yapılar oluşturduğu bilinmektedir. Dolayısıyla insanların ilk yerleşim yerlerinde dahi örgütlü bir düzene rastlanmaktadır. Doğal olarak geçmişten günümüze insanlar sırasıyla yerleşik hayat ve üretime bağlı olarak gelişen mülkiyet ile köy, kasaba ve şehirleri kurmuşlardır. Kurulan bu yerleşim yerleri İlk Çağ'dan itibaren şehir devletleri, monarşik devletler, dine dayalı devletler şeklinde örgütlenme yapılarında değişim yaşamıştır. Modern Öncesi Dönem'e ait bu örgütlü yapılar içerisinde insanın siyasal ve sosyal olarak tanımlanması insanın kendisi tarafından değil egemen yapı tarafından gerçekleşmiştir. İlkel Dönem'lerde bireyden beklenen aile içerisinde sorumluluklarını yerine getirmesi iken şehir devletlerinin kurulması ile devlete vergi vermek, asker olarak onun için mücadele etmek ve iktidar sahibine mutlak itaat etmek olarak görülmüştür. Feodal yapılarda ise insanlar sınıfsal yapılar içerisinde derebeyinin isteği doğrultusunda tanımlanmıştır. XVIII. yüzyıldan önce egemenlik hakkı, Tanrı'nın iradesine, asil kana ya da üstün fiziki güce başvurularak meşrulaştırılıyor ve bu nedenle meşruiyetin yukarıdan geldiği inancı sürdürülüyordu (Vatandaş, 2010: 58). Monarşi ve dine dayalı devletlerin egemenliğinde insanlar daha çok bir millet olarak görülmekten ziyade dini topluluk olarak hanedanlar tarafından tanımlanmıştır. Bu dönemde insanlar kimlik olarak doğduğu aile ve topluluğun dünyevi, uhrevi değer ve kutsallarını içselleştirmişlerdir. Bu bağlamda geçmişten günümüze vatandaşlık ve kimlik inşasının Modern Öncesi Dönem'de ve modern sonrasında kazandığı anlamlar siyasi ve sosyolojik değişkenlere bağlı olarak yeniden tanımlanmıştır. Dünya için vatandaşlık ve kimlik kavramlarına yüklenen anlamların küresel boyutta değişimini 1789 Fransız İhtilali fikirleri biçimlendirmiştir.

Günümüzde vatandaşlık ve kimlik kavramları birbiri ile sıkı ilişki içerisinde ve birbirini de tamamlayan kavramlar olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, araştırmanın bu

kısımında vatandaşlık kavramının tarihsel süreci ve kimlik inşası ile ilişkisi analiz edilecektir. Tarihsel süreçte vatandaşlık kavramının ortaya çıkışı ve gelişimi, Yunan şehir devletlerinin gelişimine ve Roma İmparatorluğu Dönemi gelişmelerine bağlı olarak yaşanmıştır (Kadıoğlu, 2012: 122). Vatandaşlık kavramı, etimolojik olarak Antik Yunan'daki şehir devletlerini işaret eden “*cite*” ya da “*city*” sözcüğünden türetilerek, şehir devletine mensubiyeti belirten “*citizen*” ya da “*citoyen*” kelimesinden doğmuştur. Roma İmparatorluğu Dönemi'nde, bir topluluğun veya cemaatin üyesi olma durumunu karşılamak için geliştirilen “*civis*” ve “*civitas*” kavramlarından türeyen vatandaş (citizen) kavramı, bir siyasal kimlik olarak sahip olduğu özelliğe ancak Fransız İhtilali öncesi kavuşabilmiştir (Jacques, 1998: 109). Tarih boyunca bütün siyasal sistemler, toplumun devamlılığını, sistemin beklentisi olan vatandaşı yetiştirmeye bağlı görmüş ve bireylere bu doğrultuda bir kimlik inşa etmeye çalışmıştır (Kuş, Arık, Altunok ve İridağ, 2018: 348).

Yurttaşlık veya vatandaşlık kavramı, sınırları belli olan bir toprak parçası yani vatan ve bu sınırları belli vatan toprakları içerisinde yasal yetkilerini kullanan modern ulus devletle birlikte topraklar üzerinde yaşayan topluluğun üyelerinin eşit kabul edilişi anlamını kazanmıştı. Otuz Yıl Savaşları olarak bilinen din savaşlarının ardından imzalanan 1648 Westfalya Antlaşması fiilen toprak egemenliğinin karşılıklı olarak tanınması dönemini başlatmıştı. Teritoryal egemenliği kurmuş olan siyasal iktidarlar ulusal meşruiyet kazanmaları ile aynı süreç içinde ulus devlet anlayışı ve şekli ortaya çıkmıştır. Sömürgecilik faaliyetleri sonrasında ise teritoryal devlet modeli 20. yüzyılda evrensel bir boyut kazandı (Mumyalmaz, 2008: 17). Günümüzde ifade edilen anlam biçimi ile modern devlet düşüncesinin bir ürünü olarak kabul edilmiş olan “*vatandaşlık kavramı*”, 19. yüzyıl içerisinde ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde dilimize girmiştir. Siyasal ve toplumsal yaşamımıza girdiği ilk günlerden beri “*vatandaşlık*”, devletle birey arasında yasal düzeni oluşturan ve o yasal düzenden meşruiyetini alan bir kurum olarak değerlendirilmiştir. Bunun sebebi, vatan ve yurt kavramlarının devlet ve birey arasındaki ilişkinin vazgeçilmez bir ifadesi olmasıdır (Polat, 2011: 132). Bu bağlamda, vatandaşlık veya yurttaşlık kavramının Modern Öncesi Dönem'de çok yaygın bir olgu olmadığı söylenebilir. Dolayısıyla Modern Öncesi Dönem'de kimlik kavramı ve inşasına ilişkin de gelişmelerin çok durağan olduğu belirtilebilir. Vatandaşlık ve kimlik arasındaki bağın iç içe geçmesi ve kuvvetlenmesi 1789 Fransız İhtilali ve sonrasında olmuştur.

Modern yurttaşlık kavramı, bireyin devlet ile olan ilişkisinde haklarını, ödevlerini ve devlete olan sadakatini belirten anayasal bir ifadedir. Yurttaşlık kavramı, İlk Çağ Yunan şehir devletlerinden günümüze oluşan siyasi topluluklar kadar tarihi bir sürece sahip olup çağın siyasi toplumsal olayları doğrultusunda dönüşümler geçirmiştir. Aristo, yurttaşlık kavramını ifade ederken şehir devletlerinin yöneticilerinin sahip oldukları siyasi, sosyal ayrıcalıklı bir statü olarak belirtmiştir. Günümüz modern ulus devletlerinde ise demokratik bir anlam kazanan yurttaşlık kavramı bireylerin oy kullanarak siyasi karar alma sürecine katılması olarak ifade edilmiştir (Marshall & Bottomore, 2000: 137). Günümüzde literatürde, vatandaşlık kavramının dört farklı şekilde kullanıldığını tespit etmek mümkün:

1. Ulusal kimlik ve milliyet olarak tanımlanan vatandaşlık,
2. Evraklar temelinde tanımlanan vatandaşlık,
3. Haklar temelinde tanımlanan vatandaşlık,
4. Görev ve sorumluluklar temelinde tanımlanan vatandaşlık (Kadioğlu, 2012: 21).

Bu bağlamda, ulus devletlerin kurulmasıyla vatandaşlık kavramının modern anlamının ortaya çıkması ve buna bağlı olarak tanım farklılıklarının kullanım durumuna göre değiştiği görülmektedir. Modern sonrasında topluluklar Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik fikri doğrultusunda bağımsız bir devlet, ulus olabilmek için kendilerini diğer topluluklardan ayırt edecek bir milli bir kimlik yaratarak millet olma yoluna gittiler. Yaratılan bu kimliklere bağlı olarak ise ulus devlet vatandaşlığı tanımını ortaya koydular. Ulus devletlerin yaratılması ve inşasında egemen topluluk içerisinde kalan ötekiler ve egemeni tek tipleştiren milli kimlik anlayışında ise devlete anayasalar aracılığıyla bağlılığı ifade eden vatandaşlık tanımları geliştirilmiştir. Bu kapsamda, vatandaşlara nüfus cüzdanı ve pasaport gibi aidiyet belgeleri verilmektedir. Haklar temelinde vatandaşlara siyasi, sosyal ve ekonomik, kişisel hakların verilerek tanımlama yapılmıştır. Ulus devletler ayrıca görev ve sorumluluk temelinde vatandaşlardan beklediği yapması gereken davranışları vurgulayarak vatandaşlık tanımını yapmaktadır. Marshall, sivil (örneğin, yasalar önünde eşitlik), siyasi (örneğin oy verme) ve sosyal (örneğin refah devleti) olmak üzere üç yurttaşlık biçimini tanımlamış ve bunların tarihi gelişiminin de yine bu sırayla olduğunu öne sürmüştür (Heater, 2007: 12). Yurttaşlık aynı toplumu oluşturan bireylere verilen bir statüdür. Toplumda bu statüye sahip olan her birey, haklar ve ödevler anlamında tam bir eşitliğe sahiptir (Marshall & Bottomore, 2000: 37).

En genel tanımıyla, teritoryal devlete siyasal aidiyetin ifadesi olan yurttaşlık, bireyi anayasal olarak birçok özel hak ve görevin bağlı olduğu bir yasal statü ile donatmaktadır. Fakat yurttaşlık, bireyi sadece yasal statüyle sınırlamak değildir. Bireyin aynı zamanda ulus devlet anlamında toplumla bütünleşmesi ve siyasal, kamusal alanla kurduğu ilişkinin de ifadesi olarak belirtilmektedir. Başka bir deyişle yurttaş, devlet, sivil toplum, kamusal alan bağlamında oluşan ilişkinin rol ve sorumluluk üstlenen tarafıdır. Yurttaşlık faaliyetlerinin eylem menzili ise ulus devlet anlayışının getirdiği görev ve sorumluluklar iken diğer taraftan ise devletin dayandığı felsefi ve ideolojik geleneğin birey ve insan tanımıyla yakından ilişkilidir. (Üstel, 1999: 80). Başka bir ifadeyle yurttaşlık, bir siyasal topluluğa aidiyet veya anayasal bağlılık sonucu siyasal iktidarlar tarafından bireylere verilmiş hak ve görevler bütünü olarak ifade edilir. Bu tanım, yurttaşlığın hak ve aidiyet boyutunu, genel hukuksal boyutunu belirtmekle beraber, siyasal ve özellikle sosyolojik boyutunu vurgulamakta zayıf kalmaktadır. Çünkü yurttaşlık, salt devlet merkezli bu tanımlamanın ötesinde hem farklı çıkarların birbirleriyle hem de devletle olan mücadelesi sonucunda kazanılmıştır. Yurttaşlık, hem hukuksal eşitlik söylemi sayesinde hem de bireyleri toplumun eşit üyeleri hâline getirmesi dolayısıyla çeşitli hak taleplerinin birbirleriyle çatıştığı, uzlaşmaz bir zemin yaratma potansiyeline sahiptir (Güngör, 2017: 439). Vatandaşlık veya yurttaşlık kavramının kimlik ile olan ilişkisini Heater (2007: 11) sosyopolitik kimliklerle açıklamıştır. Sosyopolitik kimlikler ile ilgili olarak ayrımı aşağıdaki gibi tablo haline getirmiştir.

Tablo 1.1. Sosyopolitik Kimlikler Arasındaki Ayrımlar (Heater, 2007:11)

<i>Sistem</i>	<i>Toprak</i>	<i>Kişi</i>	<i>Ana Tema</i>
Feodal	İlişkinin temeli	Karşılıklı bağlar	
Monarşik		Bağlılık	
Tiranik		Sistemin odağı	Din/ideoloji
Ulus	Ulusun toprağı		İdealleştirme
Yurttaşlık			Devletler/haklar görevler

Dolayısıyla Fransız İhtilali ile ortaya çıkan ulus devlet fikri kapsamında ulus ve devletin birleşik olması gerektiğinden kimlik ve ulus; vatandaşlık veya yurttaşlık bağlamında kaynaşmıştır. Günümüzde kimlik inşasına ilişkin olarak yurttaşlığın devletle birey arasındaki yalnızca hukuksal-siyasal bir bağın anlatımı olmakta kalmayıp, aynı zamanda ulusal topluma eklemlenmenin de ifadesi olduğu dikkate alındığında, söz konusu eklemlenmeyi sağlayacak daha psiko-sosyal unsurların devreye gireceği açıktır.

Dolayısıyla, farklı din ve mezhep topluluklarının ve onların her biri yurttaş olan üyelerinin yurttaşlar topluluğuna eklenmelerinde “toplumsal tanıma” ya da “kabul” de önemli rol oynamaktadır (Üstel, 1999: 107). Bu kapsamda, kimliğin yurttaşlık bağlamında inşa edilmesinde toplumu oluşturan bireylerin anayasal olarak devletin vatandaşlığını kazanması dışında farklı inançların, görüşlerin sahibi kimselerin de devlet tarafından tanınması gerekir. Bugün devletler vatandaşlarına anayasal olarak hak ve görevler verirken iktidar veya egemen seçkinlerin istediği doğrultuda da bireylerde kimlik inşa etmektedir. Gelecekte de bu denli birbiri ile kaynaşmış olan vatandaşlık ve kimlik devletin seçilmiş akılları ile yeni anlamlar yüklenerek inşa edilmeye devam edecektir.

1.3.1. Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Kimlik İnşası

Kimlik, bir topluluğun kendini tanımlamasında tarihin her döneminde önemli olmuştur. Osmanlılar da Anadolu’da bir beylik olarak kurulurken kendini Oğuzların Kayı boyuna ait bir aşiret olarak görmüştür. Selçukluların devamı olarak görülen Osmanlılar 13. yüzyıldan itibaren Anadolu ve Balkanlar’da siyasi olarak güçlenirken egemenliği altına da farklı toplumları ve inançları almıştır. Osmanlı Devleti’nin kimliği kuruluş yılları itibariyle Türk etnik yapısına dayanmakta olsa da devlet kimliğini halka değil İslam dinine dayandırmıştır. Bu kimlik anlayışı, Selçuklu Devleti’nden Osmanlı Devleti’ne geçerek etkilemiştir. Ayrıca bu durum şehirlerin gelişmesi ve Şam, Bağdat, Buhara gibi dönemin önemli İslam şehirlerinden gelen din adamlarını etkisiyle derinleşmiş ve sistematik yapıya dönüşmeye başlamıştır (Karpat, 2019: 62). Osmanlı Devleti’nde yönetenler ve yönetilenler arasında bir ayrıma gidilmesinin başlangıcı olarak 15. yüzyıl başındaki Çelebi Mehmet Dönemi söylenebilir. Bu dönemde devletin kimliği ve meşruiyet kaynağını halktan değil dini görevden almaya başladığı ifade edilmektedir. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti egemenliği altında yaşayan toplumları sınıflandırırken dini referans olarak kabul etmiştir. Anadolu ve Balkanlarda sınırların genişlemesiyle Rum, Bulgar, Arnavut, Sırp, Ermeni, Yahudi, Türk ve diğer topluluklar din referansı çerçevesinde oluşturulan millet sistemine göre yönetilmiştir. Müslümanların kimlik inşası dine göre belirlenirken devletin olduğu gibi dinin de temsilcisi olan padişaha karşı Müslümanların bağlı ve itaatkâr olması gerektiği söylenmiştir. Müslüman olmayan gayrimüslimler ise topluluk, cemaat olarak görülmüş ve din esasına göre millet kabul edilmişlerdir. Millet sisteminin oluşumuna ilişkin olarak ise II. Mehmet Dönemi söylenmektedir. Millet sistemi ile topluluklar dini kimlik ve milli kimliği kaynaştırarak kimlik geliştirmişlerdir. İstanbul’un fethi ile birlikte

Osmanlı Devleti'nde kimlik doğal olarak dini bir cemaate aidiyet ile belirlenmiştir. Bu bağlamda Osmanlı toplumunda, dini aidiyet bireysel bir mesele değil, bireyin ait olduğu toplulukları ve cemaatleri ilgilendiren bir mesele olarak ifade edilmiştir. Gayrimüslimler, içinde yaşadığı topluluğun etnik kökenine veya konuştukları dile göre değil, doğdukları cemaatin hangi din veya kiliseye bağlı olmasına göre sınıflandırılmıştır (Ahmad, 2010: 13). Osmanlı Devleti toplum yapısı kimlik inşası bakımından 15. yüzyılın sonlarına gelindiğinde görünümü şu şekildedir:

Tablo 1.2. 15. Yüzyılın Sonlarında Yaklaşık Olarak Osmanlı Sosyal Yapısı (Karpaz, 2006: 101)

Müslümanlar	Gayrimüslimler	Sınıfsızlar (Örgütlü Toplum Dışında Kalan Fertler)	Sosyal Mevki
Kılıç Ehli		-	1
Padişah, ülkenin hâkimi: Vilayetteki seçkinler /sipahiler); merkezi hükümetteki seçkinler; ordu ve bürokrasi (kullar)	Padişah ülkenin hâkimi: Vilayetteki seçkinler (bazı sipahiler); merkezi hükümette İslam'a dönüşmüş seçkinler; ordu ve bürokrasi	Çingeneler	-
Kalem Ehli			2
Şeyhülislam, ilmiye (ulema), filozoflar, şairler, tarihçiler vs. daha alt sınıflara doğru, yani köylüler ve sanatkârlar, din adamları, sufi liderler	Patrikler, Baş Rabbi ve yakın çevreleri, kutsal synodlar, filozoflar, şairler, doktorlar vs; alt sınıf din adamları ve kilise örgütüne doğru eğilim gösteren		
Tüccarlar ve Sanatkârlar			4
Toptan, perakende gıda maddesi alıcıları ve satıcıları, çeşitli madde imalatçıları, bankerler, loncalar hâlinde örgütlenmiş imalatçılar, işçiler, çoğu hanlarda veya kale çevresinde gelişen mahallelerde yaşayan lonca mensubu veya zengin işçiler	Reaya Aşağı yukarı Müslümanlarla aynı		
Köylüler (Reaya)			3
Tımar ve vakıf arazilerinde kiracı olanlar, küçük çiftlik sahipleri, yazıcılar, topraksız köylüler, canlı hayvan ve yün sağlayan dağlarda yaşayan göçerler	Tımar, vakıf ve kilise arazilerinde kiracı olanlar, küçük çiftlik sahipleri, yazıcılar, topraksız köylüler, canlı hayvan ve yün sağlayan dağlarda yaşayan göçerler		

Osmanlı millet sistemi, Tablo 1.2'de görüldüğü üzere başlangıçta din esasına göre şekillenmiş ardından da sosyal ve ekonomik olarak belirlenmiş bir cemaat yani topluluktur. Osmanlı Devleti bu sistemi 18. yüzyıla kadar uygulamayı başarmıştır. Osmanlı Devleti egemenliği altındaki toplulukları yani dini cemaatleri liderleri aracılığıyla yönetmiştir.

15. yüzyıldan itibaren Avrupa'da başlayan Coğrafi Keşifler, beraberinde yeni keşif edilen kıtaların, adaların değerli kaynaklarının Avrupa'ya taşınmasını sağladı. Avrupa değerli madenlerin bollaşması burjuva sınıfının doğmasına neden olmuştur. Keşfedilen

yeni ticaret yolları ile de İpek ve Baharat Yolları eski önemini kaybetmeye başlamıştır. Avrupa'da yaşanan bu ekonomik gelişme zenginliğin ortaya çıkmasını sağladı. Bu bağlamda Avrupa Rönesans, Reform, Aydınlanma Çağı ve Sanayi İnkılabını yaşamıştır. Yaşanan bu süreç, Avrupa'nın ve Dünya'nın siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel bakımından yeniden inşasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti ise yaşanan bu gelişmelerin uzağında kalarak devletin ve toplumun yeniden inşasında Batı'nın pozitivismi ve diğer değerlerini kendisine rehber kabul etmek durumunda kalmıştır. Avrupa'nın her bakımdan yükselişi karşısında Osmanlı Devleti klasik medrese eğitimi ve bilgisi ile bilimsel bilgi üretmeye çalışmış ancak kısır bir döngü içerisinde mistik bilgileri din ekseninde tekrar etmiştir. Avrupa'nın bu anlamda Reform hareketleri ile kilisenin devlet ve toplum hayatındaki etkisinin ortadan kaldırılması, eğitimde laik ve seküler anlayışın benimsenmesi özgür düşüncenin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Aydınlanma Çağı ile Avrupa bilimsel alanda büyük bir atılım göstererek özgür düşünce ve pozitivismin devlet ve toplum hayatına egemen olmasını sağlamıştır. Aydınlanma Çağı ile ulaşılan bilimsel birikim 18. yüzyılın ikinci yarısında üretim teknolojisine dönüşerek Sanayi İnkılabı yaşanmıştır. Tüm yaşananlar karşısında Osmanlı Devleti Avrupa'da yaşanan gelişmelere başlangıçta fazlasıyla ilgi göstermediği söylenebilir. 18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti 1718-1730 Lale Devri'nde Avrupa'ya geçici elçilikler açarak Avrupa'da yaşanan gelişmelerle ilgilenmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti, Avrupa'nın gelişmişliğini ancak savaş alanlarında ordusunun Avrupa orduları karşısında sürekli yenilgiye uğramasıyla anlayabilmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti eski gücüne kavuşmak için Avrupa ordularını örnek alan askeri okullar inşa ederek yabancı askeri uzmanlar getirerek Avrupa ile etkileşimini başlatmıştır. Osmanlı Devleti ile Avrupa etkileşimi özellikle Fransız İhtilali ile siyasi ve sosyal bakımdan hız kazanmıştır. İhtilal sonrası Osmanlı Devleti'nde III. Selim Dönemi ile birlikte Fransız etkisi çok fazla hissedilmeye başlanmıştır. Bu dönemde III. Selim daha öncesinde geçici olarak açılmış olan Avrupa başkentlerindeki elçiliklerin sürekli hâle gelmesini sağlamıştır.

Kimlik inşası bağlamında Osmanlı Devleti'ni derinden etkileyen asıl gelişme 1789 yılında Fransa'da yaşanan İhtilal olmuştur. Avrupa'da Fransız İhtilali ile birlikte yayılmaya başlayan milliyetçilik fikri kısa süre tüm dünyayı etkilemiştir. Çok uluslu imparatorluklar ve ulus bilincine sahip olmayan topluluklar bu fikrin etkisine kısa sürede girdiler. Ulus bilincine sahip olmayan bu topluluklar bir ulus devlet olmak amacıyla kimliklerini

aramaya başladılar. Bu kapsamda Fransız İhtilali ile birlikte halk ve ulus kavramları arasında bir bağ oluşmuştur. Milliyetçilik, halkların kendi kaderini tayin etmesi ilkesi ve halk egemenliği kavramı ile birlikte değişime uğrayarak dönüşmüştür. Halk süreç içerisinde ulus haline gelmiştir (Kadioğlu, 2012: 23). Bu bağlamda daha önceleri ülkeler; “hâkimiyet alanları (realms)”, “prenslikler”, ya da “krallıklar” olarak bilinmekteydi. Ülkenin sakinleri siyasi kimlikleri milli kimlikler ya da vatanseverlik duyguları yerine yöneticiye ya da yönetici hanedanlığına bağlılıkla şekillenen tebaalardı. Bununla birlikte, 1789’da Fransa’da XVI. Louis’e karşı kalkışan devrimciler halk adına aynı şeyi yaptılar ve halktan “Fransız milleti”ni anladılar. Jean Jacques Rousseau yazılarından ve yeni bir doktrin olan halkın kendi kendini yönetimi fikrinden etkilendiler. Milliyetçilik bundan dolayı, “tahtın tebaası”nın “Fransa’nın vatandaşları” olması gerektiği fikrini yansıtan devrimci ve demokratik bir inançtı. Millet kendinin efendisi olmalıydı (Heywood, 2015: 163). Bu kapsamda Fransa’da ulus devlet anlayışına bağlı olarak Cumhuriyet yönetimi kurulmuş oldu. Fransız İhtilali ile hızla yayılan milliyetçilik ve millet olma fikri bir ideolojinin ürünüdür. İdeoloji var olan bir sosyal yapıyı devam ettirmeye veya yenisini yaratmaya yarayan bir fikir yapısıdır (Mardin, 2018: 24). İdeolojiler, yaşadıkların çağın olaylarından ve gelişmelerinden etkilenecek oluştuklarından, milliyetçilik de bir ideoloji olarak yaşadığı çağın koşullarının etkisiyle ortaya çıktı. Diğer bir ifadeyle, modernliğin nesnel toplumsal koşulları milliyetçilik söylemini üretmiş ve onu ulus-devletin ideolojisi olarak yapılandırmıştı. Özellikle geleneksel imparatorlukların parçalanmasıyla milliyetçilik bir ideoloji olarak ulus-toplum ve ulus-devlet bütünlüklerini üreterek kitlelere, topluluklara, cemaatlara ve milletlere yeni bir oluşum alternatifi sağlamış oldu (Durgun, 2014: 5). Milliyetçilik ideolojisi birçok biçimde tanımlanmış olsa da bu tanımların çoğu örtüşür ve ortak temaları açıklar. Ana tema, elbette, ağır basan bir millet kaygısıdır. Milliyetçilik, milleti kaygılarının merkezine yerleştiren ve onun iyiliğini çoğaltmaya çalışan bir ideolojidir (Smith, 2013: 20). Burada millet kavramının doğal olarak milliyetçilik ideolojisinin temeli olduğu görülmektedir. “Millet” kelimesi 13. yüzyıldan beri kullanılmakta ve Latince doğum anlamına gelen *nasci* kelimesinden türemektedir. *Natio* şekline dönüştüğünde, doğum ya da doğum yeri açısından birleşen insanlar grubuna tekabül eder. Özgün kullanımıyla millet (nation); hiçbir siyasi atıf taşımamakla birlikte, bir insan türüne ya da ırksal bir gruba işaret eder. Terim, 18. yüzyılın sonlarına kadar fazla bir siyasi ton taşımamış ve birey ya da grup olarak insanların “milliyetçiler” olarak tasnifine

temel referans olmuştur. “Milliyetçilik” terimi matbuata yansımış olarak ilk defa, Jakobenlere karşıt olan bir Fransız papazı olan Augustin Barruel tarafından kullanılmıştır. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde milliyetçilik yaygın bir biçimde siyasi bir doktrin ya da hareket olarak kabul edilmeye başlandı (Heywood, 2015: 163). Hobsbawm’a göre “millet”, kolektif egemenlikleri kendilerinin politik ifadesi olan bir devlette somutlaşan, bir yurttaşlar topluluğuydu (Hobsbawm, 2010: 34-35). Fransız İhtilali ile halklar millet olduğunun bilincini kazanarak ulus kavramını geliştirdiler. Uluslar milli bir kimlik inşa ederek ulus devletleri kurmaya başladılar. Millet kavramına ilişkin etimolojik bilgi yukarıda verilirken ulus kavramına ilişkin olarak literatürde farklı tanımlar yer almaktadır. Gellner’e (2013: 78) göre ulus eğreti iki tanım biçiminde sunulmaktadır:

1. İki insan, ancak ve ancak aynı kültürü paylaşıyorlarsa aynı ulustan sayılırlar. Burada kültür, bir düşünceler, işaretler ve çağrışımlar, davranış ve iletişim biçimleri sistemi anlamına gelmektedir.
2. İki insan ancak ve ancak birbirlerini aynı ulusun üyesi olarak kabul ediyorlarsa aynı ulusa mensup demektirler.

Başka bir ifadeyle, ulusları insanlar yaratır; uluslar insanların kendi inanç, sadakat ve dayanışmalarının ürünüdür. Bir grup insan, diyelim ki, bir ülkenin sakinleri ya da belli bir dili konuşan insanlar ancak aynı gruba mensup olmalarından dolayı birbirlerine karşı bazı ortak hak ve görevleri olduğunu kesinlikle kabul ettikleri takdirde bir ulus olabilirler. Onları ulus yapan birbirlerini bu şekilde aynı grubun üyeleri olarak kabul etmiş olmalarıdır yoksa kendilerini grubun dışında kalanlardan ayıran bazı ortak özellikler değil. Calhoun (2009: 6)’a göre ulus ifade edilirken kullanılan ulus retoriğinin özellikleri şu şekildedir:

1. Sınırları olan bir toprak veya belirli bir nüfus ya da her ikisi.
2. Bölünmezlik-ulusun bir bütün olduğu kavramı.
3. Egemenlik ya da en azından egemenlik ülküsü taşımak ve böylece özerk ve kendine yeterli olduğu varsayılan bir devlet olarak diğer uluslarla şekli eşitlik.
4. “Üstün” bir meşruiyet kavramı -örneğin hükümetin ancak halkın iradesi tarafından desteklendiği veya en azından “halkın” ya da “ulusun” çıkarlarına hizmet ettiği sürece adil olduğu düşüncesi.
5. Halkın kolektif olaylara katılımı, ulus mensubiyeti esasına göre seferber edilen bir nüfus (ister savaşla, ister sivil yurttaşlıkla ilgili faaliyetler için).
6. Doğrudan üyelik, her bir bireyin, ulusun ivedi bir parçası oluşu ve bu bağlamda diğer üyelerle kategorik olarak eşit görülmesi.
7. Dilin, paylaşılan inanç ve değerlerin, alışılmış pratiklerin bir birleşimini içerecek biçimde bir kültür.
8. Zamansal derinlik –ulusun, geçmiş ve gelecek nesilleri içerdiği ve ortak bir tarihi olduğu hâliyle zaman içinde var olduğu anlayışı.
9. Ortak mezhep ve ırk özellikleri.
10. Belli bir toprakla tarihi hatta kutsal bir bağ.

Ulus ırkın veya dilin tekelliğini aşan bir şey olduğundan ortak tarihin ve hafızanın bir ögesi ve aynı zamanda da bu ögenin olunmadığı ortak niyet ve projelerdir (Durgun,

2014: 47). Ulus, hayal edilmiş bir siyasal topluluktur (Anderson, 2017: 20). Habermas (2010: 23)'a göre, ulusun iki yüzü vardır: Doğal olmayan devlet vatandaşlığı ulusu, demokratik meşruluğun kaynağını oluştururken, halkçı ulus anlayışı, sosyal entegrasyon için çaba harcar. Devlet, vatandaşları kendi çabalarıyla özgürlükçü ve eşitlikçi siyasi ortaklığı yapılandırırken halktaşlar (aynı halkın mensupları), ortak dil ve tarihin belirlediği bir toplulukta barınırlar. Durgun (2018: 50)'a göre, etnik model ulus kimliğini doğuştan gelen özelliklere (soy, ırk, dil gibi özsel ve sabit unsurlara) dayandırmıştır, bu yüzden tarih ve coğrafya anlayışı kolektif geçmişin özgüllüğüne dayanır. Siyasal ulusçulukta ise ulus kimliği ülke odaklıdır, sonradan tesis edilmiş hukuki bir siyasal kimliğe dayanmaktadır. Uluslaşmada ve ulusal kimliklerin inşasında genelde literatürde toprağa dayalı (Fransız) ve etnik temele (Alman) dayalı vatandaşlık modeli olmak üzere iki ekolden bahsedilmektedir. On dokuzuncu yüzyıl Fransız ulus-devlet anlayışının kuvvetlenmesine ve Alman ulus-devlet anlayışının da inşasına tanık olmuştur.

Uluslar, kendini tanımladıktan sonra ulusa dayalı bir ulus devlet inşa etmeye başlamışlardır. Genel olarak ulus devlet; ortak bir kimlik duygusunu taşıyan ve aidiyet bağı olan, ortak bir tarihe sahip olup bununla gurur duyan, aynı dili konuşan, ortak inanç, gelenek ve kutsalları olan, aynı yarar ve kuşkularla birbirlerine bağlanan ve aynı hedeflere sahip olan insanların oluşturduğu bağımsız uluslararası siyasi bir toplum ve teşkilatlanma şeklinde ifade edilmektedir (Vatandaş, 2010: 56). Ulus devletlerin inşasında önemli olan asıl unsur daha öncede ifade edildiği üzere milliyetçilik fikridir. Milliyetçilik kavramı literatürde şu anlamlara gelecek şekilde kullanılmaktadır:

1. Bütün olarak millet ve milli-devletlerin bütün bir kurulma ve kendini idame ettirme süreci,
2. Bir millete ait olma bilinci ve milletin güvenliği ve refahıyla ilgili özlem ve hissiyata sahip olmak
3. "Millet" ve rolüne ilişkin bir dil ve sembolizm
4. Milletler ve milli irade hakkında bir kültürel doktrin ile milli emellerin ve milli iradenin gerçekleşmesine dair reçeteleri de içeren bir ideoloji.
5. Milletin amaçlarına ulaşacak ve milli iradeyi gerçekleştirecek bir toplumsal ve siyasal hareket (Smith, 2017: 119).

Bu bağlamda milliyetçiliğin istisnasız tüm şekilleri, kimlik meselesiyle doğrudan bağlantılıdır. Milliyetçilikle kurgulanan siyasi hedefler ne olursa olsun, millet olma bilinci genelde vatanseverlik olarak algılanan kolektif kimlik duygusuna dayanır. Siyasi milliyetçilere göre; toprak din ve dil gibi objektif unsurlar irade, hatıra ve vatansever bağlılık gibi sübjektif unsurlardan daha önemli değildirler. Bundan dolayı milliyetçilik sadece siyasi hedefler öne sürmekle kalmaz, aynı zamanda insanlara kim olduklarını da

empoze eder. Bu yolla milliyetçilik insanlara bir tarih verir, insanlar için sosyal bağlar ve kolektif bir ruh uydurur ve bireysel varoluşun ötesinde bir ortak kader duygusu yaratır (Heywood, 2015: 173). Milliyetçilik, kaynağını geleneklerden ve daha öncesinde var olan kimliklerden alır, ulusal kimlikler de bu gelenekleri yansıtmaktadır. Bu doğrultuda önceden var olan etnik kimliklerde milliyetçilik temel değişiklikler yapar ve kültürel miraslara yeni anlamlar katar (Calhoun, 2009: 68). Kimlik inşasına ilişkin kavramları değerlendirdiğimizde uluslar, ulusçuluk ve ulusal kimlik genel olarak Avrupa Tarihi'nin 15'inci yüzyıldan 19'uncu yüzyıla siyasi, sosyal ve ekonomik değişiminin bir sonucudur. Tıpkı devletlerin ortaya çıkışında olduğu gibi uluslar da savaşlar sonucunda inşa edilmiştir. Halklar kendilerini farklı dil, din, tarih ya da konuma sahip diğer gruplardan ayırtmak için verdikleri savaşlarla ulusal kimlik duygularını geliştirdiler. Fransızlar ve İngilizler ve sonra Hollandalılar, İspanyollar, İsveçliler, Prusyalılar, Almanlar ve İtalyanlar savaş potasında ulusal kimliklerini biçimlendirip belirginleştirdiler (Huntington, 2004: 29). Dolayısıyla uluslar ve ulusçuluk Sanayi İnkılabı, kapitalizm, ulus devletlerin kurulması, kentleşme, seküler ve özgür düşünce, laikleşme, pozitivism gibi modern süreçlerle birlikte ya da onların ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Vatandaş, 2010: 24).

Osmanlı Devleti, Fransız İhtilali'nin yaydığı ulus, milliyetçilik fikirlerinin etkisini 19. yüzyılın başından itibaren hissetmeye başladı. Osmanlı Devleti çok uluslu bir yapıya sahip olduğu için egemenliği altında yaşayan topluluklar millet yani ulus olduğunun farkına vararak kimlik inşa edip kendi ulus devletlerini kurmak istediler. Hristiyan topluluklar, 19. yüzyılın başından itibaren milliyetçilik fikirleri kapsamında birer ulus hâline gelme yoluna girmeye başlamışlardır. Böylece gayrimüslimler Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmak için mücadele eden gruplar oldukları oranda kendilerinin Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayan, onu arkadan vuracak unsurlar olarak çalıştıkları korkusu yayılmıştı (Mardin, 2018: 87). Bu bağlamda Osmanlı Devleti egemenliğinde yaşayan Sırlar, Rumlar, Bulgarlar ve diğer gayrimüslim topluluklar ulus devlet kurabilmek amacıyla isyan ettiler. İsyanlar karşısında Osmanlı yöneticileri devletin birliğini ve bütünlüğünü korumak için bir üst kimlik inşa etme çabasına girdiler. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti, 1839 yılında bir Osmanlı üst kimliği inşa etmek amacıyla Tanzimat Fermanı'nı ilan etmiştir. Osmanlı milleti inşa etme fikri, ilk olarak II. Mahmut zamanında doğmuştur. II. Mahmut, Osmanlı kimliği inşasına ilişkin olarak: "Ben tebaamdaki din farkını ancak cami, havra ve kiliselerine girdikleri zaman görmek

isterim...” ifadesini kullanmıştır (Akçura, 2014: 18). Osmanlı kimliği yaratma fikrine ilişkin olarak gerekçe devletin bütünlüğünü sağlamakla birlikte 1830'lara kadar bir Osmanlı milleti yoktu. 19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti içinde her biri kendi kimliğine, kültürel ve dinsel olarak görece bir özerkliğe sahip topluluklar vardı. Bu topluluklardaki kimliğin ana özelliği din ile milliyetin birbiriyle kaynaşmış olmasıdır. Bu yapılanmadan dolayı Osmanlı yönetimi içindeki topluluklar hem kendilerini ve kimliklerini hem de devleti farklı algılamakta idiler (Durgun, 2014: 62). Bu bağlamda Tanzimat Fermanı ile Osmanlı kimliği devletin yöneticileri tarafından inşa edilmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Müslüman ve gayrimüslim bütün tebaanın eşitliğini getiren Tanzimat Fermanı ile Padişah kanun üstünlüğünü de kabul etmiş oldu. Osmanlılık fikri, modern vatandaşlık bağlamında toplumu oluşturan bütün tebaaya eşit yasal statü verilmesi, Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı devlet adamlarının bütünlüğü sağlamak için düşündükleri ilkelerin en önemlilerinden biriydi. Dolayısıyla laik kimlik konusunda Osmanlı vatandaşlığı hukuksal yeni bir kategorisi ile yeni bir vatandaş statüsü yaratmıştır (Karpat, 2006: 181). Bu kapsamda Osmanlı kimliğinin inşası aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde tebaadan vatandaşlığa geçişin de başlangıcı olmuştur. Tanzimat Fermanı, Osmanlı kimliğinin benimsenmesi amacıyla birçok düzenlemeyi de beraberinde getirmiştir. Osmanlı tebaası arasında bir grubun diğer grubu aşağılayıcı terim ve sıfatlar kullanmasının yasaklanması, hiç kimsenin dini ayin icrasına katılmaya ve din değiştirmeye zorlanamayacağını, bütün tebaanın devlet memuru olma ve devlet okullarına kaydolma hakkına sahip olduğunun, vergilerin din ve mezhep farkı gözetilmeksizin herkesten eşit olarak alınmasının, farklı cemaatlere mensup bireyler arasında açığa çıkacak ceza ve ticaret davalarının karma mahkemeler tarafından hükme bağlanması gerektiğinin kabul edilmesi gibi düzenleme ve girişimler de Osmanlılık düşüncesine dayanan politikaların gereğine uygun düzenlemeler olmuştur (Vatandaş, 2010: 114). Osmanlı devlet yöneticileri gayrimüslim unsurların devlete olan bağlılık ve sadakatini arttırmak için Fransız İhtilali'nin getirdiği hürriyet, demokrasi ve anayasal değerler doğrultusunda 1856 yılında Islahat Fermanı'nı ilan ederler. Osmanlılık siyaseti ve kimlik inşası 1856 yılından sonra tam olarak yürürlüğe konularak tüm Osmanlı vatandaşlarının ırk, dil, din ve mezhep farklarına bakılmaksızın yeni siyasi bir kimlik yani Osmanlı kimliği altında birleştirmek amacını gerçekleştirmek istemişlerdir (Karpat, 2019: 66). Bu bağlamda 1864 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde yaşayan tüm uyruklarına vatandaşlık

kanunu çıkararak yeni bir kimlik verdiği görülür. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde vatandaşlık ve kimliğin resmîyet kazanması vatandaşlık kanunu ile gerçekleşir. Böylece Osmanlı Devleti'nde padişahın uyuğu olan halkın artık devletin vatandaşı olduğu ve Osmanlılık fikrinin ürünü olan Osmanlı üst kimliğinin inşası da somut hâle gelmiştir. Ayrıca 1869 yılında Osmanlı devleti, Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi yayımlanmıştır. Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi, Osmanlı Devleti'nde uyruklüğünün kazanılmasında soy yani kan bağı anlayışını benimsemiştir. Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'nde Osmanlı uyruğu sayılmaya ilişkin olarak birinci maddede anne veya babası Osmanlı uyruğundan olanlar Osmanlı uyruğu olarak kabul edileceği belirtilmiştir (Polat, 2011: 135). Osmanlı kimlik inşası 1870'li yıllarda Genç Osmanlıların meşruti anayasal yönetimin kurulması fikrini ortaya çıkarmıştır. Bu fikir doğrultusunda Genç Osmanlılar, farklı topluluklara imparatorluğun refahından pay vereceğini ve böylece bir "Unsurların Birliği" (İttihad-ı Anasır) yaratacağını iddia ederek anayasal ve parlamenter yönetimin getirilmesini savundular. Fakat her ne kadar anayasal parlamenter rejim 1876'da getirilmiş olsa da Osmanlı ideoloji çok sınırlı bir çekiciliğe sahip olabildi. Gayrimüslim azınlıklar tarafından yaratılan yeni sosyal alan, Unsurların Birliği'nin değil, fakat etnik milliyetçiliğin gelişmesi için çok daha uygun bir zemin oldu (Zürcher, 2015: 103). Sonuçta yaşanan tüm bu gelişmelere rağmen Osmanlı kimliği bireylerin ırk, dil, din gibi kimliklerini bir yana bıraktığı için kesinlikle kabul görmemiştir. Bilakis Hristiyanlar Osmanlı kimliği inşası projesini devletin gayrimüslimleri asimile etme politikası olarak değerlendirmişlerdir. Buna karşılık özellikle ülkenin Anadolu, Balkanlar ve Kafkaslar coğrafyasında yaşayan Müslüman halk ise Osmanlı kimliğini Müslüman siyasi kimliği olarak benimsemişlerdir (Karpat, 2019: 67). Osmanlı Devleti egemenliğindeki topluluklardan ilk önce Rumların, ardından Sırpaların sonrasında ise Bulgarlar, Karadağ, Romanya ve Arnavutların bağımsızlığını ilan etmesiyle Osmanlı kimliği inşasının gayrimüslimler tarafından kabul edilmediği kesin olarak ortaya çıktı.

Osmanlı Devleti'nin seçkin yöneticileri, Osmanlılık üst kimliğinin inşasında Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Vatandaşlık Kanunu, Tabiiyet Kanunu, I. Meşrutiyet'in ilanı ve Kanuni Esasi'nin kabulü gibi demokratik ve anayasal gelişmelerin yaşandığı dönemi Tanzimat Dönemi olarak adlandırmıştır. Bu dönemde Fransız İhtilali etkisiyle yaşanan bu gelişmelerle hem anayasal hem de siyasi anlamda bir Osmanlı kimliği ve vatandaşlığı oluşturulmak istenmiştir. Osmanlı Devleti yöneticileri

oluşturulmaya çalışılan bu üst kimliğin inşasında demokratik ve anayasal çalışmaların yanı sıra Fransa'dan etkilenerek vatan kavramını icat ederek benimsemişlerdir. Vatan kavramının, devlet tarafından belirli bir aidiyeti, devlete olan bağlılığı destekleyecek biçimde ifadesinin vurgulanması 1839 Tanzimat Fermanı'ndan sonra ve II. Abdülhamid Dönemi'nde açık bir şekilde görülmektedir (Durgun, 2018: 84). İmparatorluk bu dönemde vatan ve vatandaşlık kavramları arasında sıkı bir bağ kurmaya çalışmıştır. Namık Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan çok uluslu yapının devam etmesini ve her topluluğun ayrı bir devleti olamayacağına göre hepsinin Osmanlı Devleti'ne bağlanması fikrine dayanan "Osmanlılık" idealini vatan kavramı ile ilişkilendirmiştir. "Vatan", onun için Osmanlı camiasıydı (Mardin, 2018: 94). On dokuzuncu yüzyılda devlet politikası hâline gelen Osmanlılık, aslında Osmanlı yöneticileri tarafından kurgulanmış fakat bilinçaltında yaşayarak tarihî ve kültürel anlamda Osmanlılık kimliğini bilinçli bir kimlik hâline getirmiştir. Böylece Osmanlılık ile Müslümanlık kimliği birleştirilerek Müslümanlar tarafından benimsenmiştir. Osmanlılık kimliğini özellikle Namık Kemal savunmuştur. Namık Kemal'in 1873 yılında yazmış olduğu *Vatan yahut Silistre* adlı piyesi Osmanlı ve Müslüman kimliğini birleştiren bu politikanın ifade edildiği en açık örnektir (Karpaz, 2019: 67). Vatan kavramının, bu dönemde kutsallaştırılarak vatandaşa devlete ve vatana karşı aidiyet duygusunun oluşmasının amaçlandığı görülmektedir. Bu bağlamda 1856 Islahat Fermanı ile gayrimüslimlerin de askerlik yapması hükmünün getirilmesi vatan kavramının tüm Osmanlı vatandaşları tarafından içselleştirilmesi gerektiğinin bir parçası olarak ifade edilebilir. Osmanlı kimlik inşasının bu kapsamda Osmanlı yöneticileri tarafından Fransız İhtilali'nin getirdiği demokrasi, anayasal haklar ve vatanın kutsallığı çerçevesinde ilişkilendirilerek geliştiği görülmektedir. Ancak Osmanlı kimliği devletin seçkin yöneticileri tarafından uygulanmış ama başarıya ulaşamamıştır. Gayrimüslimler, Fransız İhtilali'nin ulus devlet fikrini gerçekleştirmek amacıyla hiçbir zaman kaybetmedikleri sürekli canlı tuttıkları bireysel, toplumsal, dini ve milli kimliklerini oluşturduğu bilinç ile bağımsızlıklarını kazanarak gösterdiler. Aslında Osmanlıcılık Akçura'ya göre; milliyet kaidesi Almanlar tarafından hakiki vakalara daha yakın bir surette, milliyetlerin esası ırk olmak üzere tefsir olundu ve bu tefsirin galebesi demek. Evvela 1870-1871 seferiyle Napolyon ve Fransa İmparatorluğu tekerlendi, işte o zamandan itibaren Osmanlı milleti denilen siyasi görüş biricik dayanağını kaybetmiş oldu (Akçura, 2014: 19). Bu bağlamda, Osmanlı kimliği inşa projesi sadece devletin yöneticilerinin fikri olmaktan öteye

gidememiştir. Uygulamada Osmanlı kimliğinin aslına bakılırsa devletin bütünlüğünü sağlamaktan ziyade dağılmayı hızlandırdığı görülmüştür. II. Meşrutiyet'in 1908 yılında ilan edildiği süreçte Osmanlı kimliği geçerliliğini korumaya devam etmiştir. Ancak Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı kimlik inşası Balkanlar'ın kaybedilmesi ile tamamen çökmüş olup Türkçülük kimlik inşasının yükselişi başlamıştır.

Osmanlı Devleti II. Abdülhamit Dönemi'nde Osmanlı kimliğinin etkisiz kalışı karşısında İslamcılık fikrini benimseye çalışmıştır. Bu anlamda devlet gayrimüslimlerin bağımsızlığını kazanmasına karşılık din unsuruna göre yeni bir kimlik inşa etmeye çalışmıştır. Buna göre gayrimüslimlerin devletten kopuşu kaçınılmazdır. Osmanlı Devleti dini bir kimlik ile Türkler, Araplar ve diğer Müslüman unsurların bütünlüğünü korumayı amaçlamıştır. II. Abdülhamit'in İslamcılık fikrinin amacı, Müslümanları İslamiyet kimliği ile bilinçlendirmek ve İslamiyet'in üstün değerinde bir din olduğuna inandırarak devlete daha gönülden sarılmalarını sağlamaktır (Karpat, 2019: 71). Buna karşın İslamcılık kimlik inşası Arapların da milliyetçilik fikrinden etkilenmeleri ve I. Dünya Savaşı'nda İngilizlerle işbirliği yapmaları nedeniyle başarılı olamamıştır.

Osmanlıcılık ve İslamcılık kimlik inşa projeleri Osmanlı Devleti yöneticileri tarafından kurgulanmış ancak istenilen amaca ulaşamamıştır. Devlet tarafından artık ulus devlet anlayışına uygun yeni bir kimlik inşası olarak Türkçülük özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra İttihat ve Terakki Partisi'nin temel ideoloji ve felsefesini oluşturmuştur. Aslına bakılırsa Türk kimliğinin on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında resmî olarak aleniyet kazanmasına karşın, Osmanlı devlet adamları 19. yüzyılın başından itibaren giderek kendilerini Türklükle tanımlamaya başladılar. Burada milliyetçi ideolojinin Rum milletini Yunan ulusuna dönüştürmesi veya buna benzer diğer etnik-dini gruplardaki gelişmelerin etkisi vardı. Yaşanılan gelişmeler, geride kalan nüfusun da giderek kendilerini daha fazla Türk olarak görmelerine yol açmıştı. Balkan Savaşları'nda devletin yaşamış olduğu ağır yenilgiler, Balkanlar'daki gayrimüslim toplulukların tamamen İmparatorluk'tan ayrılması ve bunu bazı Müslüman halkların (1911'de Arnavutların, 1916'da Arapların) takip etmesi; devletin uyguladığı İttihad-ı İslam (İslamcılık) kimlik politikasının da devre dışı bırakılması ile siyasi anlamda bütünlük sağlamanın asıl çerçevesinin artık İslamcılık fikri ile belirlenmesi zorunluluğu da ortadan kalkmıştır. Bu dönemden sonra ise geriye kalan Müslüman etnik grupların, devlet tarafından Türklüğe özümsemesi mümkün olan topluluklar olarak görülmesi, İslam'ın bir

aidiyet kimliği olarak değil de onun sınırlı ve faydacı kullanımını benimseyen Türk milliyetçilik anlayışını ve Türk kimliğini hâkim politika hâline getirmiş oldu (Durgun, 2014: 182-183). Bu dönemde, Anadolu’da İslam gelenekleri, Osmanlı Tarihî ve Türk dili üzerine inşa edilmiş ve Osmanlı Devleti içinde yaşamış tüm Müslüman soylarından oluşan yani Türk, Arnavut, Kürt, Arap, Abaza, Tatar, Karaçay vs. Türk soyundan olsun olmasın yeni anlamı ile Türk olmayı kendi istekleri ile kabullenmiş; yaşayış, duygu ve amaç birliği içinde birbirine kaynaşmış yeni bir millet ortaya çıkmaya yüz tutmuştur (Karpat, 2019: 71).

Türk kimliğinin, Osmanlı Devleti Dönemi’nde inşası ilişkin köklerine baktığımızda karşımıza Fransız İhtilali’nin getirdiği milliyetçilik fikrinin olduğu görülmüştür. Milliyetçilik fikri, başlangıçta gayrimüslimleri daha erken etkilerken Osmanlı Devleti Müslüman toplulukların bu kavramdan etkilenmesi 19. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşmiştir. Osmanlı devlet yöneticileri milliyetçilik fikrini öncesinde anlayamamış yapılacak olan yeniliklerle gayrimüslimlerin devlete olan sadakatinin devam edeceğini düşünmüştür. Bu sürece ilişkin daha öncede bahsedildiği üzere Osmanlı üst kimliği inşası gerçekleştirilmek istenmiş, II. Abdülhamit Dönemi’nde ise İslamcılık kimliğinin inşası benimsetilmeye çalışılmış ancak netice alınamamıştır. Aslına bakılırsa 19. yüzyıl başlarından itibaren Türk kimliği ile İslam kimliğinin iç içe geçmiş olduğu görülmektedir. Ancak yaşanan gelişmeler ne Osmanlı ne de İslam kimliği inşa projelerinin devletin bağlı unsurlarının ayrılmasını engelleyememiştir. Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyılda yaşamış olduğu siyasi ve sosyal gelişmeler Türk kimliğinin inşasını gerekli hâle getirmiştir. Türk kimliği inşasının tarihsel arka planına gittiğimizde bu kimliğin ideolojik yanının Jön Türkler tarafından geliştirildiği görülmektedir. Bu bağlamda, Jön Türk Dönemi’nde gelişen Türk milliyetçiliği ruhta ve biçimde; Osmanlı Devleti’nin siyasal, kültürel ve demografik mirasını ve kimliğini içermektedir (Karpat, 2019: 48). 1889’da Fransız İhtilali’nin yüzüncü yılında kurulan Jön Türk hareketi Türk kimliği inşasının daha sonra uygulayıcısı olan İttihat ve Terakki partisine dönüşmüştür (Zürcher, 2015: 338). Aslında İttihat ve Terakki Partisi 1908 II. Meşrutiyet’in ilanı ve sonrasında Balkan Savaşları’na kadar Osmanlıcılık kimliği politikasını sürdürmüştür. Ancak Balkanların kaybedilmesi üzerine Jön Türkler tarafından geliştirilmiş olan Türk kimliği inşası İttihat ve Terakki’nin resmî ideolojisine dönüşmüştür. Türkçülük kimliğinin inşası sürecinde bu ideolojinin açığa çıkmasında farklı fikirlerin olduğu görülmektedir. Gökalp’e göre, Türkçülük, Türk ulusunu yükseltmek demektir. Türkçülere göre, ulus ırk demektir (Gökalp, 2010: 32). Akçura ise “Üç Tarz-ı

Siyaset”te Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük kimliğini karşılaştırmalı olarak değerlendirerek Osmanlı kimliği oluşturmanın boş bir uğraş olduğunu ifade etmiştir. İslamcılık kimliğini ilişkin ise birliği sağlamanın güç olduğunu belirtmiştir. Türk ırk esasına dayalı bir siyaseti ise en öncelikli olarak kabul etmiştir. Bu bağlamda, Rusya’dan gelen Yusuf Akçura başta olmak üzere diğer Türkçüler özellikle 1905 yılından sonra Türk kimlik inşasına önemli bir yol çizmiş oldular. İttihat ve Terakki Partisi Türk kimliğinin oluşan bu anlamını devletin genel bir siyaseti hâline getirdiği görülmüştür.

İttihat ve Terakki Partisi, Türk kimliği inşası gerçekleştirebilmek amacıyla özellikle Balkan Savaşlarından sonra bir ulus yaratmaya çalışmıştır. İttihatçılara göre yaratılan bu ulusun adı Türk olacaktır. İttihat ve Terakki Dönemi’nde ayrıca Türk ulusunun bir vatani, aidiyet duyacağı bir toprağı olması gerektiğinin önemi ifade edilmiştir. Aslında Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine kadar Türk adının doğrudan kullanılmadığı görülmektedir. Genç Osmanlılar “Türk” kelimesini, Millet-i Osmaniye, Millet-i İslamiye ile birlikte kullanmaktaydılar. Çünkü çok milletli imparatorlukta “Türk”, o zamanlar pek de itibar gören bir kelime değildi. Daha çok “geri kalmış” ya da “göçebe” anlamında kullanılıyordu (Mardin, 2018: 95). Ancak İttihat Terakki ile birlikte Meşrutiyet Dönemi’nde Türkçülüğe olan ilgi artmış ve Türk adı ile kimlik inşa süreci başlamıştır. II. Abdülhamit Dönemi ile birlikte Almanlarla olan ilişkilerin artması Osmanlı aydınlarının Alman Tarihi ve dil bilimlerine olan ilgisi Türkçülük kimlik inşasının ortaya çıkışında önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. II. Meşrutiyet’in ilanı sonrası iktidardaki etkinliği arttıran İttihat ve Terakki Partisi bir yandan yeni Türk kimliğini inşa koyulurken bir yandan da I. Dünya Savaşı ile yüz yüze kalmıştır. Aslına bakılırsa I. Dünya Savaşı’na Osmanlı Devleti’ni girdiren kadro İttihatçılardır. Devletin I. Dünya Savaşı’nı kaybetmesi üzerine işgale uğrayan Anadolu’da yeni bir Türk Devleti’nin kuruluşuna giden yol açılmış oldu. Dolayısıyla İttihat ve Terakki Partisi’nin sahip olduğu Türkçülük ideolojisi, Anadolu’da yeni bir Türk Devleti’nin kurulmasını ve Kurtuluş Savaşı’nın kazanılmasını sağlamıştır. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen tarihsel süreçte inşa edilen kimlikler her dönemin siyasal ve sosyal gelişmelerinden etkilenmiştir. Özellikle Modern Öncesi Dönemi’n kimlik gelişimine etki eden siyasal ve sosyal gelişmeleri ile Modern Dönemi’n ve sonrasının gelişmeleri farklılık göstermiştir. Kimlik ve ulus inşasında 1789 Fransız İhtilali tüm dünya gibi Osmanlı Devleti içinde bir milat olmuştur. Modern Öncesi Dönem’ de Osmanlı Devleti’nde toplulukların kimliğinin belirleyicisi dini

kimlik olmuştur. Modern sonrası ise, milli kimlik ulus devlet inşasının en önemli belirleyicisi olmuştur. Osmanlı devleti Osmanlı kimliği, İslamcılık kimliği ve Türkçülük kimliğini inşa etmeye çalışmıştır. Türkçülük kimliği Anadolu’da yeni Türk Devleti’nin kurulmasının en önemli ateşleyicisi olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti Dönemi kimlik inşasında, kimliğin içeriğinin ne olacağı aslında belli olmasına rağmen Millî Mücadele yıllarında bu kesin bir dille ifade edilmemiştir. 1918-1922 yıllarını kapsayan Millî Mücadele ve Kurtuluş Savaşında milli birlik ve beraberliği sağlamak amacıyla Türk kimliği ifade edilirken daha çok dini bir tanımlanın da olduğu görülmektedir. Bu dönemde, Milli Misak’ın 17 Şubat 1920 tarihinde son Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından tamamen kabul edilmesinden sonra Türk ve millet kavramları tartışılmış ve Türk kavramının farklı Müslüman unsurların tümünü içine kattığına kararı verilmiştir. Mustafa Kemal bu fikirleri 1 Mayıs 1920’de tekrarlamıştır: “Burada maksut olan yalnız Türk değildir. Yalnız Çerkez değildir. Yalnız Kürt değildir. Yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasır-ı İslamiye’dir, samimi bir mecmuadır. Binaenaleyh bu heyet-i aliyenin temsil ettiği, hukukunu, hayatını, şeref ve şanını kurtarmak için azmettiği emeller, yalnızca bir unsur-ı İslam’a münhasır değildir. Anasır-ı İslamiye’den mürekkep bir kitleye sahiptir.” Bu bağlamda, Osmanlı ve Kemalist vatandaşlık anlayışı asla etnik olmamıştır. Osmanlı kimliği, etnik köken veya dinden bağımsız olarak hanedan etrafında odaklanmıştı; Müslümanlar, Hıristiyanlar, Yahudiler hanedana itaat ettikleri ve zaman içinde gelişmiş olan kültüre bağlı kaldıkları sürece Osmanlı sayılırlardı. Aynı şekilde Türk vatandaşlığı da Misak-ı Milli tarafından tanımlanmış, oluşan devletin sınırları içerisinde doğmaya değil yaşamaya dayandırılmıştır (Ahmad, 2010: 100).

Cumhuriyet’in ilanı sonrası yeni Türk ulus devleti, inşa edeceği ulusun kimliği için kendisine rehber olarak pozitivism ve sekülerizmi seçmiştir. Osmanlı Devleti Dönemi, toplum yapısında inşa edilmek istenen farklı kimlik projeleri sonrasında Cumhuriyet’in kurucuları milli kimliği ve içeriğini belirlemede güçlük yaşamışlardır. Milliyet kavramı, milli mücadelenin ilk yıllarında dinin yani İslam’ın milli bir parçası olarak görülüp ifade edilirken 1930’dan sonra din milliliğin tanımlanmasının ve ifadesinin dışında bırakılmıştır. Bu bağlamda, Türkiye’de ideoloji çağının temelleri ilk kez 1923-30 arasında atıldığı görülmektedir (Karpat, 2019: 321). Yine bu döneme ilişkin olarak Kemalizm 1920’li ve 1930’lu yıllarda Türk ulusuna ilişkin olarak üç tanım sunmuştur. Bu tanımların ilki toprağa

dayalıydı, Türkiye'nin bütün sakinlerinin Türk olduğunu belirten 1924 Anayasası'nda somutlaşmış bir fikirdi. 1924 Anayasası; Kürtler, Ermeniler ve diğer bütün halkların Cumhuriyet'in eşit vatandaşları olacağı vaadinde bulunmuştur. İlk tanım kadar bütüncül olmayan ikinci tanımsa, dinsel bir tanımdı. Kemalist ideoloji, Türkiye'de yaşamakta olan Müslümanların tamamını millet sisteminin mirası olarak Türk görmüştür. Ancak söz konusu tanım kendi içinde çelişkiliydi. Anadolu'da yaşayan Türklerin bütünü Müslüman iken, Müslümanların tamamı Türkçe konuşmamaktaydı. Üçüncü tanım ise kapsayıcılığı en az olan etno-dinsel bir tanımdı. Öncelikle Kemalistler etnik Türkleri sadece anadilleri yüzünden Türk olarak görüyorlardı. Etnik Türkler, Türkiye'de sağlam bir çoğunluk oluşturmuyordu. Kürtler ve diğer Müslümanlar asimile edilirse Türk nüfusunu güçlendirebilirlerdi (Pamuk, 2017: 61-62). Böylece, Cumhuriyet'in seçkin iktidar sahipleri milli bir kimlik inşa ederken Türk kimliği dışında kalan farklı dil ve kültüre sahip Müslüman unsurların da Türk kimliği içerisinde eritilerek modern bir ulus devlet oluşturmayı amaçlamışlardır. Cumhuriyet Dönemi'nin başlangıcında iktidar sahipleri kurucu kadronun ideolojisi doğrultusunda Kemalist bir ulus tanımını benimsemiştir. Kemalist ideolojiye göre ulus tanımı Türkiye toprakları ile sınırlanırken ulusun bütünlüğü etnik, kültür ve kökende aranmıştır. Kemalist anlayışa göre, gayri Türk ama Müslüman etnik grupların (Çerkez, Laz, Boşnak, Kürt kimlikleri) ahlak, kültür ve ortak geçmiş bağı üzerinden Türk kimliğine bağlanması öngörülmektedir; gayrimüslim vatandaşlar ise Türk ulusuna iradi bir şekilde bağlanarak Türk kimliğine dâhil olacaklardır. Dolayısıyla Kemalist Türk ulusçuluğunun siyasal ve etnik bağ olmak üzere iki taraflı bir kimlik siyaseti güttüğü görülmektedir (Durgun, 2018: 163). Bu bağlamda, genç Cumhuriyet'in siyasal ve kültürel eliti, kendi kimliklerini radikal biçimde farklı tanımlamayı tercih ederek Türk olmaya karar verdiler ve yeni milli devletin temeli olarak Türklüğü kabul ettiler. Bu kimlik, daha sonra bir ulus inşa etme süreci aracılığıyla nüfusa aşama aşama empoze edilmiştir (Zürcher, 2015: 333).

Erken Cumhuriyet Dönemi Türk kimliği inşa eden Kemalist ideoloji Osmanlı Devleti'ni, mazarını, geleneği ve dini öteki olarak adlandırmıştır. İslamlaşmayı reddeden Türkleşmeyi iç Türklerle sınırlayan Kemalizm, muasırlaşmayı da Batılılaşma olarak tanımlamıştır. Buradan hareketle Türk Tarihi'ni, İslam Tarihi'nden soyutlamak ve Anadolu'da bir Türk ulus devletinin kuruluşunu haklılaştırmak için Türk Tarihi'ni genel olarak dünya, özel olarak Batı tarihiyle bütünleştirmiş ve Osmanlı geçmişini tarih dışı bir

genellemeyle “karanlıkla” eş kılmıştır (Durgun, 2014: 77). Bu bağlamda Kemalizm, Osmanlı’dan, özellikle Osmanlı’nın Tanzimat’la başlayan son döneminden tam kopuş iddiasıyla bir Yeni Türkiye’nin, bir yeni Türklüğün, yeni bir milliyetçiliğin doğumunu ilan etmiştir (Bora, 2017: 213). Cumhuriyet’in kurucu ideolojisi, yeni devletin her anlamda Batı’nın demokratik, seküler ve Aydınlanma Çağı değerlerine sahip olmasını amaçlamıştır. Dolayısıyla Cumhuriyet ideolojisi, hem demokrasiyi hem de sekülerliği içermektedir. Bunun altında yatan ön kabuller vardı. Bu ön kabuller; Batı’nın güçlü olması, seküler ve demokratik bir yapıya sahip olmasıydı. Bundan dolayı yeni devlet güçlü olmak için, hem seküler, hem de demokratik olmak durumundaydı (Pamuk, 2017: 56-57). Bu dönem milli kimlik, ulus devlet anlayışı çerçevesinde Cumhuriyet yöneticileri tarafından inşa edilmiştir. İnşa edilen bu kimlikte ulusun ismi Türk, dili ise Türkçe olarak benimsenmiştir (Vatandaş, 2010: 148). Bu kimliğe ilişkin ise medeniyetçiliği Batıcılıkla, medeniyeti Batı’yla özdeşleştiren Kemalist çağdaştırma projesi, İslam’dan ve İslamleşmiş kültürden arındırılmış yeni ulusal Türk insanını inşa etme arayışına girişmiştir (Durgun, 2014: 71). Cumhuriyet’in ilanı sonrası yeni Türk Devleti laik, seküler toplumun inşası için devlet ve toplum hayatının her alanında yenilikler yapmıştır. Cumhuriyet yöneticileri sırasıyla halifeliğin kaldırılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması, medeni kanunun kabulü, devletin dini İslam maddesini anayasadan çıkarılması gibi siyasal, sosyal, hukuksal alanlarda seküler ve modern Batılı bir kimlik inşa etmeye çalışmıştır.

Erken Cumhuriyet Dönemi’nin kurucu iktidarı Cumhuriyet Halk Partisi 1927 yılında parti programı ile devletin inşa ettiği kimlik amaçlarını birleştirmiştir. Cumhuriyet seçkinleri, bu dönemde kimlik inşasında resmî bir tarih tezi oluşturmak istemiştir. Bu bağlamda, Cumhuriyet’in seçkinleri Türk kimliğinin yeniden inşası için Osmanlı Devleti Dönemi öncesi Türk Tarihi’ni araştırmak için bilimsel çalışmalar başlattılar. Tarih araştırmaları yoluyla ulusal kimliğin keşfedilmesi iki yüzyılın izlerini taşıyordu. Bir yandan Aydınlanma Çağı’nın ve Fransız Devrimi’nin etkisi altında “tarihselciliğe karşı” bir özellik taşıyordu, yani Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşünü bir karanlık çağı geride bırakmak olarak değerlendiriyordu; diğer yandan işi tarihi ele geçirilemeyecek kadar çok eski “köklerde” ya da “kaynaklarda” arayarak “bilimselci” ve “tarihselci” bir üsluba bürünüyordu. (Ersanlı, 2018: 185-186) İnşa edilen milli kimliğin tarihsel zenginlik ve derinliği ortaya çıkarılarak güçlü ve onur duyulması gereken bir Türk kimliğinin oluşturulması hedeflenmiştir. İktidarı sahibi olan ideoloji kendisini tanımlarken seküler,

pozitivist ve aydınlanmacı olarak ifade etmiştir. Doğal olarak Osmanlı zaten yeni modern devletin ötekisini oluşturmaktaydı. Bunun sonucunda da yapılması gereken Türk tarihinin ana hatlarını belirleyerek Avrupa’da çıkmış olan Türkler hakkındaki kara propagandayı da bertaraf etmek amaçlanmıştır. Türk tarih yazımına giden tarihsel süreçte ulusal bilincin oluşmasında 19. yüzyıl Osmanlı Devleti’nin yaşamış olduğu siyasi olayların etkisi görülmektedir. 1854 yılında yaşanan Kırım Savaşı, 1878 yılında Ayastefanos Antlaşması ve Berlin Konferansı ve 1912 yılında başlayan Balkan Savaşları toplumun ulusal olarak bilinçlenmesine neden olmuştur. Balkan Savaşları sonrası imzalanan Londra Konferansı ile Osmanlı Devleti’nin Balkanlar’dan atılması büyük ölçüde gerçekleşmiştir. 1914 yılına gelindiğinde, yeni Türk tarih yazımı artık hazırды; ancak iktidar tarafından hiç tutulmadığından kendini ifade edememekte ve alttan alta işlemektedir. I. Dünya Savaşı’nda alınan yenilgi, 1919 yılında İzmir’e yapılan Yunan çıkarması ve 10 Ağustos 1920’de imzalanan aşağılayıcı Sevr Antlaşması belirleyici bir siyasi ve askeri sıçrayışa yol açacak, bunun ardından Kemalist iktidar yeni tarih yazımı görüşlerini resmî tarihe dönüştürecektir (Copeaux, 2016: 38). Bu kapsamda Cumhuriyet yöneticileri, resmî Türk Tarih Tezi’ni oluşturmak için işe koyuldu. Öncelikli olarak Meşrutiyet Dönemi’nde de ilgi konusu olan Osmanlı öncesi Türk tarihinin araştırılması gerçekleştirilerek Türk Tarihinin Ana Hatları eseri ortaya kondu. 15 Temmuz 1931 tarihinde ise Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kurularak resmî bir tarih yazımı ve milli kimliğin inşası için görevlendirildi. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Türk Tarihinin Ana Hatları eserinden yararlanarak Türk Tarih Tezi’ni oluşturdu. 1935 yılına gelindiğinde Türk Dil Kurumu kurularak tarih tezinin inşasında milli bir dilin oluşması amaçlanmıştır. Bu çalışmaları destekleyecek bilimsel kurum olarak ise Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi kuruldu. 1936 yılında milli kimlik inşasına ilişkin olarak Güneş-Dil Teorisi geliştirilerek tüm dünya dillerinin Türk dilinden türediği söylemi benimsenmiştir. Kemalist ideolojinin inşa ettiği Türk Tarih Tezi’nin arka planına baktığımızda, İslam-Osmanlı geçmişinden arındırılmış ulusal bir kimlik oluşturmak için Türklerin Asyalı köklerini öne çıkarma ve Anadolu’yu sahiplenme iddiasındaki Yunan ve Ermeni ulusçuluklarının tezlerine karşı, Anadolu’nun ezeli ve ebedi Türklüğünü ispat edebilmek amacıyla Anadolu’lu atalar bulmak ya da “önce gelen haklıdır” önermesinden hareketle Anadolu’nun ilk sakinlerinin “Türklüğü”nü ortaya koyabilmek için Türk Tarih Tezi’ni biçimlendirdiği görülmektedir (Durgun, 2014: 77). Bu bağlamda, Cumhuriyet yöneticileri inşa edilen bu yeni kimlikte Türk kimliğini daha eskilere götürerek Türkler ile

Hititlerin aynı millet ve medeniyet olduğunu resmî Türk Tarih Tezi ile ifade etmişlerdir. Bu kapsamda milliyetçi tarihçiler, Hititlerin yapılan göçlerle Orta Asya'dan gelmiş eski Türkler olduklarını ileri sürmenin çekiciliğine dayanamayacaklardır. 1936'da "Güneş-Dil Teorisi", tüm dillerin Türkçe kökenli olduklarını kanıtladığını iddia edecektir (Copeaux, 2016: 50-51). Böylece, Kemalist ideolojinin ulus devlet anlayışı doğrultusunda Türk kimliği inşası oluşturulmuş olacaktır. 1930'lu yıllarda devletin ünlü şiarlarının ortak paydası tektir. Tek devlet, "tek ulus", "tek kültür", "tek lider", "tek doktrin" ve "tek parti"dir. Kemalist milliyetçilik anlayışı, "tek yürek, tek bilek" ilkesine dayalı halkta birliği esas almıştır. Bu yekpare birliği sağlarken de, ırki ve etnik motifleri Türk ulusal kimliğinin kurucu unsurları olarak kullanılmıştır. Birliği her şeyde tekliğe indirgeyen bu anlayışta, milli ülküden sapma oluşturacak hiçbir şeyin görünürlüğüne yer yoktu (Durgun, 2014: 74). 1940'lı yıllarda devletin milli kimlik inşası Mustafa Kemal'in ölümü sonrasında İsmet İnönü Milli Şef Dönemi'nde tek vurgusu ile devam etmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçilmesiyle farklı görüşlerle birlikte kimlik inşasında da yeni bakış açılarının oluşmasını sağlamıştır. Bu dönemde Türk Tarih Tezi'nin karşısına Türk İslam Sentezi çıkarılmıştır. Türk İslam Sentezi benimsenmesi istenen Batı'nın karşıtı olarak ideoloji geliştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Türk İslam Sentezi, kısmen, Batının karşıtı bir tepki olarak tanımlanabilir. İslam'ın ideolojileştirilmesinin bir biçimidir, ama sadece Kuran'daki değerlere kapanmak yerine, Türklerin kendi geçmişleriyle İslamiyet arasındaki sentezin bir ürünü olarak görülen Türk "milli kültürü"ne dönüşü öne çıkartmaktadır. Bu görüşlere göre İslam, Türk kültüründen üstündür ve eğer o olmasaydı Türk kültürü yaşayamazdı; ama Türk kültürü de İslam'ı korumuş ve güçlendirmiştir. Türk kültürü olmasa İslam dumura uğradı. Bunların sonucu, Türk-İslam Sentezi'nin söylemi ağırlıklı olarak tarihe ve özellikle de Türklükle İslamiyet arasındaki buluşmanın yaşandığı dönemin ve yerlerin tarihine dayanmaktadır: Aral-Hazar bölgesi, İran-Afgan yaylası, 9-11. yüzyıllar arası Anadolu (Copeaux, 2016: 82). 1950 yılında yapılan seçimlerde Demokrat Parti iktidara gelerek Cumhuriyet Halk Partisi iktidarını sonlandırır. Kemalistlerin seçimi kaybetmesi sonrasında Demokrat Parti kimlik inşasında bilimsel ve teknik bilginin yanında milli ve manevi değerlerle bireylerin donatılması anlayışını benimsemiştir. Bu dönem Tek Parti Dönemi'nin kimlik anlayışı olan ulus devlete aidiyet, partiye itaat ve onun koyduğu kurallara uymak dönüşüm geçirerek uygar, medeni, milli ve manevi değerlerin ön plana çıktığı kimlik inşası ortaya

koyulmuştur. Ancak Tek Parti iktidarının çizdiği kimlik inşası sınırlarının dışına büyük ölçüde çıktığı söylenemez. Demokrat Parti iktidarı, 27 Mayıs 1960 Darbesi ile sona ermiştir. 1960'lı yıllar, yapılan yeni anayasa ile demokratik hakların tanındığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde erken Cumhuriyet yöneticilerin inşa ettiği Türk kimliği iktidara gelen siyasal partiler tarafından ana ilkeler doğrultusunda çok değişikliğe uğramadan uygulanmaya devam etmiştir. Türkiye 1970'li yıllara gelindiğinde siyasal istikrarsızlık ve toplumsal olayların yoğunlaştığı bir dönemi yaşamıştır. Özellikle dünyada yaşanan gelişmeler Türkiye'nin sosyal yapısını da etkilemiştir. Sağ ve sol ideolojilerinin toplumun belli kesimleri tarafından benimsenmesi 12 Eylül 1980 Darbesi ile sonuçlanmıştır. 1980'li yıllarda kabul edilen yeni anayasa ile güçlü bir devlet otoritesi inşa edilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Atatürk ilke ve inkılapları önceki dönemlerde olduğu gibi anayasada Türk kimliğinin inşasına ilişkin çerçeveyi belirlemiştir. Türkiye 1990'lı yılları koalisyon hükümetleri ile geçirerek 1982 Anayasa'nın belirlediği kimlik inşası çerçevesine sadık kalmıştır. 2000'li yılların başından günümüze ise Erken Cumhuriyet Dönemi kimlik inşasının ortaya kimlik ile ilgili yeni anayasa çalışmalarının yapıldığı söylenmektedir. Ancak şu an 1982 Anayasası'nın hâlâ kullanıldığı görülmektedir. Kemalist ideoloji tarafından inşa edilen kimliğin oluşturduğu ötekilere ilişkin kimlik gerilimleri Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar devam etmektedir. Buna karşın Tek Parti Dönemi'nden sonra iktidara gelen siyasal partilerin Cumhuriyet'in kurucu ideolojisinin belirlediği kimlik profilinin dışına çıkabildiği de söylenemez. İktidarların ve siyasal partilerin ideolojiyi oluşturma ve üretmesinde en önemli araç eğitim ve okul olmuştur. Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze iktidarlar bu araçları kullanarak kimlik inşasını şekillendirme çabası içinde olmuştur. Daha öncesinde de söylenildiği gibi kimlik inşası sürekli devam eden bir süreçtir ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisi ve felsefesi seküler, pozitivist ve laik Türk kimliği inşasını sürdürdüğü görülmektedir.

1.4. İDEOLOJİ BAĞLAMINDA VATANDAŞLIK EĞİTİMİNDE KİMLİK İNŞASI

Modern Dönem'in başlangıcı olarak kabul edilen 1789 Fransız İhtilali sonrasında vatandaşlık eğitimi, kurulmuş olan ulus devletlerin öncelikli gündemini oluşturmuştur. İktidar sahipleri, devlete bağlılık ve aidiyeti sağlayabilmek için bireylerin anayasa üzerinde vatandaş olarak tanımlanması ile kimlik inşası sürecine başlamışlardır. Kimliğin inşası için sistemli bir yapıya ve devletin ideolojisini üretecek, aynı zamanda yaşatacak okullara

ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda, ulus devletler okullar aracılığıyla egemen gücün ideolojisini vatandaşlık eğitimi altında vererek kimlik inşa etmeye çalışmıştır. Vatandaşlık eğitiminde kimliğin inşasında belirleyici olan aslında neyin öğretileceği, üretileceği ve yüceltileceğidir. Bu kapsamda da öncelikli olarak ulus devletin sahip olduğu ideolojinin belirlenmesidir. İdeoloji teriminin, Destutt de Tracy, Cabanis ve arkadaşları tarafından yaratıldığı bilinir. Oluş (genese) kavramının, merkezî bir yere sahip olduğu Aydınlanma Felsefesi'nin klasik geleneklerinden biri uyarınca bu terimden anladıkları, fikirlerin (ideo-) oluşuna ilişkin teoriydi (-loji); böylece ideoloji terimi ortaya çıkıyordu (Althusser, 2014: 97). İdeoloji kavramına ilişkin, literatürde farklı tanımlara yer verildiği görülmektedir. İdeoloji mevcut iktidar sistemini muhafazaya, biraz değiştirmeye veya ortadan kaldırmaya yönelmiş örgütlü siyasal eylem için zemin oluşturan, az çok tutarlı fikir kümeleridir (Heywood, 2015: 28). İdeoloji, yönetici seçkinlerin toplumu idare söylemin toplumsal ve siyasal yaşamın tüm alanlarına yayılmış ve adeta bütün bireylerin sağduyusuymuş gibi temellendirilmiş bir niteliğe sahip olduğunun belirtilmesidir (Parlak, 2005: 5). İdeoloji, bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla kurdukları hayali ilişkinin bir temsilidir (Althusser, 2014: 68). Bir başka deyişle ideoloji, iktidar sahiplerinin belirlediği üretilmesi ve devletin varlığı için gerekli olan kutsallaşmış fikirler olarak söylenebilir. İdeoloji, bir grubun görüş açısını, programını, eylemini, isteklerini teorik açıdan meşru kılmaya yarar. Bir grubun veya kişinin özel ilgilerine dayanmaktan ziyade ideolojik temellendirme veya meşrulaştırma çok daha genelleştirilebilir ve bundan ötürü de uygulanabilir, otoriter bir yapıya dayanır. Çoğunlukla tarih veya mitostan hareket edilerek eylemler ve politikalar meşrulaştırılır (Guttek, 2006: 164). Bu bağlamda ideoloji ulus devletin varlığının devamı sağlamak amacıyla üretilen fikirler olarak ifade edilebilir.

Okul; ideoloji ve eğitim ilişkisi bağlamında ideolojinin meşrulaştırılmasını ve yeniden üretimini gerçekleştiren bir kurum olarak, çocuklara ulusal değerleri, ulusal kimliği, “iyi” yurttaşın sahip olması “gereken” değer ve inançları siyasal ve ekonomik anlamda temellendirerek aktarmakta ve var olan toplumsal, siyasal düzenin sürekli kılınmasını sağlamaktadır (Parlak, 2005: 4). Bu bağlamda, bireylerde vatandaşlık eğitimi yoluyla egemen ulus devletin ideolojisini kimlik olarak inşa edilmektedir. İdeal insan tipini yaratırken ideoloji, ağırlıklı olarak eğitime dayanır (Guttek, 2006: 163). Devlet, eğitim ile tüm toplumsal sınıfların çocuklarını anaokulundan başlayarak alır ve de anaokulundan başlayarak yeni ya da eski yöntemlerle, yıllar boyunca çocuğun etkiye en açık olduğu

çağlarda, devletin “Aile aygıtı” ve devletin “Okul aygıtı” arasında sıkıştığı yıllar boyunca egemen ideolojiyle kaplanmış “beceriler”i (dil, aritmetik, doğa tarihi, fen bilgisi, edebiyat), ya da sadece saf egemen ideolojiyi (ahlak, felsefe, yurttaşlık eğitimi) çocukların kafasına yerleştirir (Althusser, 2014: 61). Platon’un felsefesinde, eğitim, devletin vazgeçilmez bir işlevidir. Platon’a göre, devlet yöneticileri eğitim sayesinde kendi uyruklarını devlet güvenliğinin ihtiyaçlarına göre biçimlendirebilirler (Kaplan, 2013: 22). Eğitim, hemen her siyasal iktidarın egemen ideolojisini ya da ideolojilerini yedinden üretmede kullandığı temel araçlardan biridir. Siyasal iktidarlar kendi çıkarlarına uygun olan bilgi ve değerleri eğitim kurumu içinde tanımlayarak egemenliklerini sürekli kılmaya çalışırlar (İnal, 2008: 105). Dolayısıyla, Modern Dönem’den günümüze kadar eğitim iktidarın egemenliği koruyan en önemli ideolojik araç olmuştur. Eğitim, politik yapıdan hiçbir dönemde bağımsız olmamıştır. Her devlet sahip olduğu ideolojik araçlarla toplumu biçimlendirerek meşruiyet kazanmıştır (Kuş, 2020: 22). Okullarda vatandaşlık eğitimi ile siyasal iktidarlar bireyi ve toplumu yeniden inşa ederek kimlik kazandırmıştır. Ayrıca devletler, eğitimde ideolojiler geliştirerek öğretim programları ve ders kitaplarıyla vatandaşların kimliğini inşa etmiştir. Örneğin, Japoncu ideolojiye göre eğitimin amacı, bütün öğrencilere değerleri aşılmasıdır. İlk ve ortaokulların görevi; öğrencileri Japon olmaktan şeref duyan ve İmparator’a, Japon Devleti’ne ve Japon ulusuna karşı ödevlerini ve sorumluluklarını bilen, gerçek Japon vatandaşları yapmaktır. Bu amaçla, bu ulusal değerleri yücelten ve “Devlet için eğitim” ülküsünü aşıl原因 yeni standart ders kitapları yazılmış ve kullanılmaya başlanmıştır (Kaplan, 2013: 115-116).

Vatandaşlık kavramı, İlk Çağ’da Yunan şehir devletlerinde ortaya çıkan bir ifade olmuştur. Modern anlamını ise 1789 Fransız İhtilali ile kazanmıştır. Modern vatandaşlık kavramı, genellikle ulus-devlete üyelik, sadakat ve bağlılık olarak algılanırken “ulusal kimlik” veya “milliyet” ifadeleriyle de eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (Kadıoğlu, 2012: 32). Modern anlamda vatandaşlık, bireylerin egemenliği altında yaşadığı devlete anayasal olarak bağlı hak ve özgürlüklere sahip yerine getirmesi gereken görev ve sorumlulukları olan herkesin yasalar önünde eşit olduğu yasal statüyü ifade etmektedir. Bu bağlamda, vatandaşlar devletine olan aidiyet duygularını eğitim ile okullarda öğrenmekte ve buna uygun kimliği inşa etmektedir. Modern Dönem’ le birlikte vatandaşlar devletin sahip olduğu ideolojiyi eğitim ile içselleştirerek siyasal iktidarın varlığının devamı için en önemli aktörler olarak görülmüştür. Vatandaşlık kavramının, tarihsel sürecine ilişkin

olarak daha önce detaya yer verilmiştir. Bu kısımda ideoloji bağlamında Modern Dönem ile birlikte ulus devletlerin okullaşmaya önem vererek vatandaşlık eğitimini kimlik inşası olarak gerçekleştirdiği ifade edilmektedir. Kimlik inşasında, vatandaşlık eğitimine yer verilirken bireylere öğretilenler ve içselleştirmesi istenenler ise Fransız İhtilali'nin milliyetçilik fikri ve ulus devlet anlayışı çerçevesinde gerçekleşmiştir. Milliyetçiliğin ve modern devletlerin ortaya çıkışıyla birlikte okullara ulusal sistemi oluşturma işlevi yüklenmiştir. Dahası endüstrileşmenin yol açtığı sosyal sınıf bilincinin ortaya çıkması ulusal devletler ve onların yönetsel ve eğitimsel sistemlerini kontrol eden sosyo-ekonomik ve siyasal gruplar arasında bir rekabete neden olmuştur. Sonuç olarak da kurumlaşmış eğitim ve öğretimin büyük bir kısmı, ideolojik görüşler ve programlar tarafından biçimlendirilmiştir (Gutek, 2006: 165). Bu bağlamda Hobbes, eğitimin siyasal rolüne büyük önem verir. Eğitim, toplumu yöneten egemen için vazgeçilmez bir öğedir. Toplumu yönetmek, insanların eylemlerini yönetmek demektir; insanların eylemlerini yönetmek için, egemen, onların düşüncelerini ve inançlarını yönetmek zorundadır (Kaplan, 2013: 25).

Modern Dönem'den günümüze kadar vatandaşlık eğitiminde kimlik inşası devletlerin ideolojik aygıtı olan okulları aracılığıyla gerçekleşmeye devam etmektedir. Gerçek şu ki geçmişte Kilise'nin oynadığı devletin egemen ideolojik aygıtı rolünü günümüzde okul üzerine almıştır (Althusser, 2014: 64). Bunun dışında resmî olmayan eğitim kurumları, özellikle basın, radyo, televizyon ve video gibi medya araçları resmî eğitim kurumu olan okullar kadar; müfredatın, resmî programların, okul çevresinin prototipi yaratılırken kullanılan unsurlarıdır (Gutek, 2006: 163). Bu bağlamda, vatandaşlık eğitiminde kimliğin inşasında siyasal iktidarın ideolojisi en temel belirleyici özelliktir. Günümüzde vatandaşlık eğitimine ilişkin kimlik inşasının farklı ideolojiler doğrultusunda siyasal iktidarlar tarafından okullarda yürütüldüğü bilinmektedir. Gelecekte de ideolojiler okullarda siyasal iktidarların öğretim programlarında ve ders kitaplarındaki kimlik inşasının en önemli parçası olacaktır.

1.4.1. Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Vatandaşlık Eğitiminde Kimlik İnşası

Genel olarak her toplum, var olan siyasal ve toplumsal düzenini, ideolojik söylemler aracılığıyla yeni kuşaklara aktarmak ve meşrulaştırmak amacındadır. Bu amaca ulaşmanın en etkili yollarından biri ise eğitimidir. Bireyi toplumsallaştırma araçlarından biri

olan eğitim, bu işleviyle, siyasal ve toplumsal düzenin yeniden üretiminde ideolojik söylemi meşrulaştırıcı bir kurumdur. Eğitim kurumunun bu işlevi, temelde modernleşme sürecinin bir sonucu olarak görülebilir. Bu nedenle ilkel toplulukların hepsinde eğitim olgusu söz konusu olmakla birlikte, kurumsal anlamda eğitimin ortaya çıkışı çok sonraki tarihlere rastlamaktadır (Parlak, 2005: 1). Eğitimin siyasal iktidarlar tarafından sistemli hâle getirilmesi modernitenin başlangıcı olarak kabul edilen 1789 Fransız İhtilali ile birlikte yaşanmıştır. Böylece siyasal iktidarlar eğitimi bir araç olarak kullanarak ideolojik egemenliklerini devam ettirmeyi amaçlamışlardır. 19. yüzyıl, okullaşmanın hız kazandığı ve bu bağlamda eğitimin giderek kitleleştiği ve demokratikleştiği bir dönemdir (Üstel, 2016: 16). Okullar aracılığıyla gerçekleşen eğitimde öğretim programları, ders kitapları ve müfredat siyasal iktidarların ideolojilerinin yansıması şeklinde olmuştur. İnşa edilen kimlik ve vatandaşlık öğretimi bu çerçevede gerçekleşmiştir. Müfredat, her türlü değer ve bilgi düzeyinde ulus devletin eğitim aracılığıyla kendini yeniden üretmesinin hem ideolojik ve kültürel hem de bilimsel aracıdır (İnal, 2008: 129). Resmî müfredat açısından ideoloji şu sorulara cevap vermeye çalışır: “Hangi bilgi çok daha fazla önemlidir”, “En değerli bilgi kimlere verilecektir”, “Öğretimde ulusal politikalar ve öncelikler nelerdir”, “Kişisel amaçlar ve hedefler nelerdir”, “Tüm bunlar ve bilgiler toplum ve gruba katılım için midir”, “Teknolojik gelişme için matematik ve fen bilgisine önem veren bir politika mı izlenecektir?” veya “Müfredat program güzel sanatlar ve edebiyatı içermeli midir?” İdeolojik açıdan bu sorular cevaplandırılırken müfredat belirli bir biçim kazanır (Gutek, 2006: 183). Bu doğrultuda 1789 Fransız İhtilali sonrası ulus devletlerde modern anlam kazanan vatandaşlık kavramının öğretimi kimlik inşasında çok önemli bir boyut kazanmıştır. Avrupa’da 19. yüzyılda ulus devletlerde okullaşma ve vatandaşlık öğretimi kitlesel hâle getirilerek bireylerin devlete olan aidiyet ve ulus olma bilinci geliştirilmiştir. Bu dönemde Avrupa ile etkileşimin yoğun olarak yaşandığı Osmanlı Devleti’nde de okullaşma faaliyetlerinin hız kazandığı görülmektedir.

Osmanlı Devleti kuruluşundan 19. yüzyıla kadar eğitim faaliyetlerini medreseler ve Enderun Mektebi ile gerçekleştirmiştir. Fransız İhtilali sonrasında yayılan milliyetçilik, ulus devlet anlayışı, vatandaşlık gibi kavramlar Osmanlı Devleti’ni de etkilemiştir. Osmanlı Devleti eğitim alanında özellikle 1839 Tanzimat Fermanı sonrası yoğun bir şekilde Avrupa’dan etkilenir. Bu kapsamda, Batı örnek alınarak okullar açılmaya başlanır. Aslına bakılırsa Osmanlı Devleti, 18. yüzyılda da Avrupa’nın askerî okullarını örnek

olarak yeni okullar açmıştır ancak Osmanlı Devleti adına da kitlesel olarak okullaşmanın gerçekleşmesi Tanzimat Fermanı sonrasında yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nde okulların vatandaşlık eğitiminde bir kimlik inşası gerçekleştirme rolünü üstlenmesi ise II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası olmuştur. Balkan Savaşları'na kadar devletin egemen ideolojisini Osmanlı kimliğinin oluşturduğu görülmektedir. Balkan Savaşları sonrasında, kimlik inşası Türklük üzerinden gerçekleşir. II. Meşrutiyet Dönemi'nde, siyasal iktidardaki etkinliği artarak devam eden İttihat ve Terakki Partisi siyasal, toplumsal, ekonomik, bilimsel ve kültürel olmak üzere toplumu yeniden inşa etmeye çalışır. Bu bağlamda, Osmanlı kimliğini anayasal olarak kazanmış olan bireylerin okullardaki eğitimi bu çerçevede gerçekleştirir. Görüldüğü üzere, siyasal iktidarlar her zaman olduğu gibi okul ve eğitimi ideolojik bir araç olarak kullanmıştır. İttihat ve Terakki Partisi de okulu kimlik inşasının vazgeçilmez aygıtı olarak kullanmıştır. Bu kapsamda siyasal iktidar, öğretim programları ve dersleri düzenleyerek yeni toplum yeni vatandaşı inşa etmeye başlamıştır. İttihat ve Terakki kadroları 1913 yılında Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı'nı kabul ederek Musahabat-ı Ahlakiyye (Tarihiyye, Sıhhiye ve Medeniyye) dersi aracılığıyla çocuklarda Osmanlı kimliği oluşturmayı hedeflemiştir. Böylece siyasal iktidar, bir vatandaşlar topluluğu inşa etmek istemiştir. Bir “vatandaşlar topluluğu” yaratmanın temel koşulları olan yasalar önünde ve temsilde eşitlik ise 1840'ta kabul edilen ve 1851'de yeniden düzenlenen Ceza Kanunnamesi, 1871'de yürürlüğe giren İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi ve 1878'deki Dersaadet ve Vilayet Belediye Kanunu gibi düzenlemelerle hayata geçirilmeye çalışılmıştır (Üstel, 2016: 25).

Fransız İhtilali sonrasında siyasal iktidarlar, okullarda kendi ideolojisi doğrultusunda öğretim programları, ders müfredatları okutarak geleceği çocuklar üzerinden inşa etmiştir. Okullarda, verilen eğitim ile çocukların yeniden kurgulandığı ve siyasal iktidarın hedeflediği vatandaşların oluşturulmaya başlandığı görülmektedir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti de çocukları toplumun geleceği olarak Tanzimat Fermanı ile birlikte görmeye başlamıştır. II. Meşrutiyet ile çocuk artık toplumun inşası için en önemli özne hâline gelmiştir. Topluluk kuşaklararası sürekliliği güvence altına almalıdır; bu yüzden çocukları uygun şekillerde yetiştirmek vatandaşlık görevlerinden birisidir (Kadıoğlu, 2012: 98). Dönemin siyasal iktidarı da çocukların geleceğin vatandaşları olarak inşa edilmelerini sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca II. Meşrutiyet, modern anlamıyla “vatandaş” kavramının yalnızca inşa edildiği değil, bu süreçte devletin okul aracılığıyla

çocuk-vatandaş yetiştirme projesini uygulamaya koyduğu dönemin de ifadesi olmuştur (Üstel, 2016: 32). İttihat ve Terakki Partisi'nin inşa etmeye çalıştığı kimlik ve vatandaşlık eğitimi Fransız İhtilali fikirleri ve Aydınlanma Çağı'ndan izler taşır. Bu bağlamda, yeni yaşam ve yeni insan laik, seküler ve pozitivist ideolojinin ürünü olacaktır.

Ulus-devlet kurgusu, genellikle bir etnik kimlik, ortak bir geçmiş, ortak bir söylenceler ve anılar dizini, ulusal bir marş, ataların uğruna öldüğü bir toprak parçası, ulusal bir ekonomi ile birlikte yasal haklar ve ödevler bütünü gibi objektif unsurlar üzerine inşa edilmiştir (Marshall & Bottomore, 2000: 145). Bu bağlamda, İttihat ve Terakki kadroları okullarda vatandaşlık eğitimi uygularken öğretim programları ve ders müfredatlarında aile, vatan, askerlik, vergi, medenilik ve kanunlara uymayı çocukların kimlik inşasında ana hatlar olarak belirlemiştir. Dolayısıyla II. Meşrutiyet Dönemi'nde aydınlar vatandaşı icat ederek makbul vatandaşı okullarda öğretim programları aracılığıyla inşa etmek istemiştir. II. Meşrutiyet tarafından inşa edilmek istenen “yeni insan” kamusal alanın baş aktörü sıfatıyla kendinde bir ahlaki değer taşımanın ötesinde de önem kazanır. Erdemli birey-vatandaş aynı zamanda ahlaki bir toplum yapısının, toplumsal-siyasal istikrarın ve düzenin de güvencesidir (Üstel, 2016: 182). Bu kapsamda II. Meşrutiyet Dönemi'nde devletin ideolojik aygıtı olan okullarda Malumat-ı Medeniye ders kitapları siyasal iktidarın ve ideolojisinin sürekliliğini sağlamak amacıyla okutulur. Ayrıca Malumat-ı Medeniye dersleri; devlet ile vatandaş arasındaki hukuksal ve siyasal ilişkiyi düzenlemekle kalmamakta, yurttaşların birbiri ile olan ilişkilerini, hâl ve davranışlarını da çağın medenilik anlayışı çerçevesinde yeniden tanımlamaktadır. Bu noktadan bakıldığında Malumat-ı Medeniye dersi ile öngörülen yurttaşlık eğitimi, ahlak, adabımuaşeret, nezaket ve terbiye gibi konuları da içine alan çok yönlü bir eğitimidir. Bu eğitim, uzun vadede toplumun eğitilmesini ve yeni sürece dâhil edilmesini amaçlamaktadır (T. Yaşar, 2018: 317).

II. Meşrutiyet Dönemi vatandaşlık eğitiminde siyasal iktidar öğretim programı ile Cumhuriyet'e uzanan yurttaşlık inşasını oluşturmuştur. II. Meşrutiyet yurttaşlığı, Cumhuriyet yurttaşlığının iki ana damarını yaratacaktır. Fransızvari siyasal ulus (ve yurttaşlık) anlayışıyla Almanvari organik ulus yaklaşımın eş zamanlı birlikteliği, II. Meşrutiyet okullarında öğretim görmüş, Cumhuriyet pedagoglarının ileriki yıllardaki başlıca açmazını oluşturacaktır (Üstel, 2016: 322) Genel olarak II. Meşrutiyet Dönemi vatandaşlık eğitiminde kimlik inşası Erken Cumhuriyet Dönemi vatandaşlık ve kimlik

inşasına temel oluşturmuştur. Erken Cumhuriyet Dönemi vatandaşlık eğitiminde kimlik inşası öğretim programlarında bu temel üzerinden yükselecektir.

Erken Cumhuriyet Dönemi vatandaşlık eğitiminde siyasal iktidarın inşa etmek istediği kimlik başlangıçta II. Meşrutiyet ideolojik anlayışı doğrultusunda gerçekleşmiştir. Milli mücadele yılları sonrasında öğretim programlarında değişikliğe gidilerek 1922 yılında İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı kabul edilmiştir. Malumat-ı Medeniye dersi olarak okutulan vatandaşlık eğitiminde kimliğin inşası bir bakıma II. Meşrutiyet'in devamı niteliğinde gerçekleşmiştir. II. Meşrutiyet aydınlarının “yeni insan-yeni toplum” projesi çerçevesinde üzerinde hassasiyetle durdukları “okul”da vatandaş eğitimi, Cumhuriyet'in ilanını izleyen dönemde, kurucu önderlerin ulus inşa projesinin önemli bir boyutunu oluşturmuştur. Cumhuriyet seçkinleri için “okul”, öncelikle bireylerin sosyalizasyonunda, yeni toplum projesine eklenmelerinde, dolayısıyla da söz konusu projeyi tanımlayan norm ve değerlerin genç kuşaklar tarafından içselleştirilmesinde merkezi bir yere sahip olmuştur. Ayrıca “okul”; devletin ideolojik aygıtlarından biri olarak bilginin, ulusal değerlerin ve özellikle de ulusal kimliğin belkemiği olan Türkçenin aktarımında temel bir öneme sahiptir (Üstel, 2016: 127). Dolayısıyla modern ulus devletin ortaya çıkışından beri ideoloji; ekonomi, bilim, teknoloji ve eğitim gibi birçok alandaki politikaların oluşumunda ve uygulanışında etkili olmuştur. Eğitim politikaları, programları ve uygulamaları doğrudan eğitimi etkilemiştir (Gutek, 2006: 163). Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçik ve ulus devlet anlayışının bir sonucu olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla yeni Türk Devleti devlet ve toplum yaşamına ait her alanda laik, seküler ve pozitivist bir kimlik inşası için öğretim programları geliştirmiştir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nin en önemli özelliği, hiç kuşkusuz bir yandan ilköğretim alanında okullaşma oranının artması yönündeki çabalara hız verilirken, diğer yandan da öğretimin içeriğinin ve pedagojik alt yapısının yeni kurulan ulus devletin ihtiyaçları doğrultusunda değiştirilmesi yönündeki idareci tavır olmuştur (Üstel, 2016: 128). Bu anlamda yapılacak olan değişikliklere hâkim ilke olarak laik anlayış benimsenmiştir.

Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle kurucu kadro ulus devlet anlayışı doğrultusunda sahip olduğu ideolojinin aktarılması ve üretilmesi için milli bir eğitim sistemi oluşturdular. Böylece inşa edilecek olan kimlik vatandaşlık öğretim programları ile milli bir eğitim ideolojisinin istediği biçimde gerçekleşecektir. Türkiye'de milli eğitim ideolojisi, 1920'li yıllarda, emperyalizme ve kukllarına karşı Bağımsızlık Savaşı, Büyük Millet Meclisi'nin

kurulması, Osmanlı monarşisinin ve halifeliğin lağvedilmesi, Cumhuriyet'in ilanı, Cumhuriyet Halk Partisi Tek Parti yönetiminin kurulması, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması ve Kürt isyanının bastırılması gibi önemli olayları içeren çok çatışmalı bir dönemde oluşmuştur. (Kaplan, 2013: 133). Bu bağlamda milli eğitim ideolojisinin oluşması Kemalizm çerçevesinde gerçekleşmiştir. Kemalizm, Modern Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal'in söz ve eylemlerinin, Cumhuriyet'in resmî ideolojisidir. Tümüyle yerel ama sınıfsal anlamda yarı liberal, yarı devletçi bir burjuva ideolojisidir. Teleolojik anlamda ilerlemecidir (progressivist); son noktanın Batı uygarlığı olduğu evrimci bir ilerlemecilik. Bu yönüyle pozitivist ve pragmatisttir. Pozitivizmi, hayatı (eşyayı) açıklamada olgulara (bilime) yaslanmasını; pragmatizmi ise günlük yaşamın her etkinliğinde nesnel yarar ve ideal doğruyu gözetmesini ifade eder. Burjuvazinin ilke ve amaçları anlamında devrimci, yenilikçi ve aydınlanmacıdır. Devrimciliği, eski bir sistemi (Osmanlı) yıkıp yerine yeni yaşam ilkelerini (Altı Ok: Cumhuriyetçilik, Devrimcilik, Laiklik, Halkçılık, Milliyetçilik, Devletçilik) koymasında yatar. Devrimci ideolojisi ve eylemi, Jakoben, otoriter ve seçkincidir; bu anlamda halk için olduğu iddiasıyla yer yer “halka rağmen” bir harekettir. Bu ideolojinin kurucu unsurları, asker ve sivil bürokrasidir (İnal, 2008: 73). Doğal olarak Erken Cumhuriyet Dönemi'nde inşa edilen kimlik vatandaşlık öğretim programlarında Kemalist ideoloji kapsamında gerçekleşmiştir.

Cumhuriyet'in “makbul yurttaş” profili, bir yandan medenilik (civilite), diğer yandan ise yurtseverlik(civisme) eksenleri üzerinde inşa edilmek istenmiştir. Amaç, medeni ve yurtsever yurttaşın yaratılmasıdır. Siyasal sınıfın yurttaş tasavvurunun “medenî” cephesinde, makbul olarak kabul edilen davranış kodlarının telkini bulunmaktadır (Üstel, 2016: 322). 1924 yılında, daha önce Malumat-ı Medeniye olarak okutulan yurttaşlık dersleri Musahabat-ı Ahlakiyye ve Malumat-ı Vataniyye adı ile okutulmaya başlanmıştır. Böylece Cumhuriyet'in kurucu kadrosu vatandaşlık eğitiminde laik ve pozitivist bir kimlik inşa etmek istemiştir. Ayrıca bu dönem ulus temelli bir vatandaş anlayışı benimsenerek milli bir yurttaş inşası gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. 1920'li yılların başlangıcından 1926 İlk Mekteplerin Müfredat programının kabul edilmesine kadar geçen süreçte vatandaşlık eğitiminin öğretimi II. Meşrutiyet Dönemi 1913 Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı'ndan etkiler taşımıştır. 1926 yılında kabul edilen öğretim programı ile birlikte vatandaşlık öğretimine ilişkin ders adı Yurt Bilgisi olarak değiştirilmiştir. Ders adının değişmesi ile öğretim programı içeriğinde de değişikliklere gidilmiştir. Bu öğretim programında temel

amaç vatandaş yetiştirerek çocukların vatan ve millete uyumunu sağlamak olarak belirtilir. Bu bağlamda, Cumhuriyet'in siyasi kadroları ulus devlet anlayışının bir gereği olarak bireylerin vatanını seven medeni yurttaş kimliğine sahip olmasını istemişlerdir. Siyasi iktidar tarafından istenilen kimliğin inşasında okulun işlevi bir fabrika olarak görülerek vatandaşlar üretmesi beklenilmiştir. Üretilen geleceğin vatandaşları yeni Türk Devleti'nin değerleriyle donanmış ve bu değerleri içselleştirerek korumak, yüceltmek için her şeyi yapması gerektiği vatandaşlık öğretim programında belirtilmiştir. 1926 İlk Mekteplerin Müfredat Programı'nda "İlk tahsilin birinci maksadı vatandaş yetiştirmek, gençleri mensup oldukları vatan ve millete intibak ettirmektir" ifadesine yer verilerek vatandaşlık öğretiminde Yurt Bilgisi dersinin amacı açık bir şekilde ifade edilmiştir (Maarif Vekâleti, 1926: 78). Dolayısıyla ulus inşa süreci ve yeni toplum projesinde "intibak" yurttaşlığın kritik eşiğini oluşturur (Üstel, 2016: 136).

1930'lu yıllar, devlet eksenli görev odaklı bir yurttaşlık anlayışının okul aracılığıyla yaygınlaştırılması hedefine hız verildiği bir dönem olarak karşımıza çıkar (Civan, 2007: 2). Bu dönemde Türk vatandaşlığı, devlet otoriteleri tarafından yukarıdan tanımlanan bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Bu vatandaşlık kavramının ayırt edici özellikleri Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1931 Kongresi'nde şekillendirilmiş ve partinin simgesi olan "altı ok" ile ifade edilmiştir. Bunlar: Milliyetçilik, Laiklik, Cumhuriyetçilik, Devletçilik ve İnkılapçılıktır. Bu ilkeler 1937 yılında anayasaya dâhil edilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının bunları içselleştirmeleri beklenmiştir (Kadıoğlu, 2012: 174-175). Ayrıca 1931 Cumhuriyet Halk Partisi Programı'nda eğitimin her derecesi yani ilk, orta ve yüksek eğitim kurumlarının bütünü; cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik yurttaşlar yetiştirme amacını zorunlu olarak benimseyeceklerdir. Eğitim sisteminin bütünü Türk devletine saygı gösteren ve başkalarının da saygı göstermesini sağlayan milliyetçi yurttaşlar yetiştirme hedefine göre düzenlenmiştir (Kaplan, 2013: 173). Bu kapsamda vatandaşlık eğitimi ve kimlik inşası Cumhuriyet Halk Partisi Programı ve Kemalizm doğrultusunda gerçekleşmiştir. 1930'lu yıllar aynı zamanda Cumhuriyet kadrolarının milli bir kimlik inşa edebilmek için resmî bir tarih tezi oluşturarak öğretim programları ve ders kitaplarının bu tez üzerinden yazıldığı dönemdir. Türk Tarih Tezi'ne ilişkin olarak 1930'ların tarih tezi yeni ulusçu, laik ve "devrimci" kuşağın hızlı bir şekilde eğitilmesine daha doğru deyişle "talim ve terbiyesine" ağırlık veriyordu (Ersanlı, 2018: 235). Bu bağlamda okul kitaplarında hemen somutlaşan 1931-1932'nin Kemalist tarih yazımı yenilenmesi, Türkiye'deki resmî tarih

bakışının kurucu eylemidir (Copeaux, 2016: 23). Tarih sadece “milli tarih” değildi; yurttaşlığa hizmet etse de yurttaşlıktan ibaret olamazdı (Ersanlı, 2018: 187). Ancak Kemalist ideolojinin oluşturduğu Türk Tarih Tezi vatandaşlık eğitimi ve kimlik inşasının asli rehberi olmuştur. Siyasal iktidarın söylem ve eylemleri vatandaşlık öğretim programları ve derslerini biçimlendirmiştir. Bu dönem 15 Nisan 1931’de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (TTTC) kuruldu. Kemalizm’in oluşturduğu Türk Tarih Tetkik Cemiyeti, artık resmî tarih söyleminin üreticisi olacaktır. TTTC’i devletin resmî ideolojisi ve oluşturulan Türk Tarih Tezi doğrultusunda yeni okul kitaplarını yazarak “tarih reformu”nun yerleştirilmesini gerçekleştirmeye başladı. Türk Tarih Tezi kapsamında yazılmış olan Türk Tarihi’nin Ana Hatları’ndan esinlenerek okullarda okutulacak olan ders kitapları aynı ekip tarafından yazıldı. Böylece, ulus-devletin resmî tarih ideolojisi yetiştirilecek olan öğrencilere benimsettirilerek yeni bir kimlik inşası oluşturulmaya başlanmıştır (Copeaux, 2016: 62).

Kemalist ideolojinin 1923-38 arasında gerçekleşen birçok eğitim pratiğinin amacı, eski (dünyevi hayattan uzak İslam, “gerici” gelenekler, “çağdışı” otorite ve figürler vs.) ile olan her türlü bağı koparmaktır. “Yeni insan”, bu ulusal eğitimin baş hedefi olacaktır. Osmanlıda padişaha sadakat, Modern Türkiye’de Cumhuriyete (ulusa, dolayısıyla Mustafa Kemal’in fikirlerine) bağlılığa dönüşecektir. Bu bakımdan bağlılığı sağlayacak olan unsur, Osmanlıdaki “dincilik” yerine modern dünyanın “milliyetçiliği” olacaktır. Bu milliyetçilik, eğitimde “milletin evlatları”na milliyetçiliğin “Ne Mutlu Türküm Diyene! şiarı altında ırkçı değil, “Türkçü” (Ziya Gökalp) olduğunu dikte edecekti. Diktenin milliyetçi ritüel (“Andımız”) ve pratikler (23 Nisan, 19 Mayıs vb.) ile gerçekleşmesinde modern bir ideoloji olmanın tüm gereklerinin Kemalizm içinde mevcut olduğu vurgulanacaktı (İnal, 2008: 75). Bu bağlamda, 1930’lu yıllar vatandaşlık eğitimi ve kimlik inşasında Yurt Bilgisi dersleri aracılığıyla Türk kimliğinin milliyetçi olarak tek partinin nihai amacı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla 1930 İlk ve Orta Mektepler Müfredat Programı, 1936 Ortaokul Programı, 1938 Ortaokul Programı’nda vatandaşlık öğretimi ve kimlik inşası Kemalist milliyetçilik çerçevesinde gerçekleşmiştir.

1940’lı yıllarda Kemalist ideoloji ve milliyetçilik bir tek parti söylemine dönüşerek toplumsal yaşamın her alanında etkisini giderek arttırmıştır. Bu dönemin ideolojik fikri doğal olarak vatandaşlık öğretimi ve kimlik inşasını da yoğun bir şekilde milliyetçilik kapsamında etkilemiştir. Siyasal iktidarın 1943 programında ulusa hizmet artık tek

mutluluktur, başka mutluluk yoktur (Kaplan, 2013: 177). Yurt Bilgisi derslerinde çocukların medeni ve milliyetçi aynı zamanda Atatürk ilke ve inkılaplarını benimsemiş, vatanına ve milletine fedakârca hizmet eden bireyler olarak kimlik inşa etmesi amaçlanmıştır. 1948 İlk ve Ortaokul Programları'nda vatandaşlık öğretim program içeriği kimlik inşasına ilişkin ulus devlet temelli ırk unsuruna dayalı olarak değişiklikler yapılmıştır. Ayrıca ders adı Yurttaşlık Bilgisi olarak değiştirilmiştir. Bu bağlamda dönemin inşa edilmek istenen kimlik anlayışının laik, medeni, seküler, milliyetçi vurgular taşıdığı söylenebilir.

Vatandaşlığı, Türk etnik kimliğini ön plana çıkartarak ulusal birliğe aidiyet merkezinde tanımlayan, devlete ve partiye itaati ve onun koyduğu kanun ve nizamlara uymayı ön plana çıkartan tek parti dönemi vatandaşlık anlayışı 1950'lerde demokratik bir dönüşüm geçirmiştir. Uygur, medeni, erdemli insan olma vasıflarıyla belirlenen yeni vatandaşlık anlayışında vatandaşın gündelik yaşamında sosyal çevresiyle uyumluluğun önem kazandığı görülmektedir (Caymaz, 2007: 35). 1950 yılı Türkiye Cumhuriyeti'nde aynı zamanda tek parti iktidarının sona erdiği önemli bir yıldır. Demokrat Parti'nin iktidar olduğu 1950'li yıllar vatandaşlık öğretim programlarında büyük değişikliklerin yaşandığı bir dönem olarak söylenemez. Demokrat Parti iktidarının 1946 yılında açıklamış olduğu programına göre eğitimin amacı, gelecek kuşakların yalnız bilimsel ve teknik bilgiyle değil, milli ve insani bütün manevi değerlerle donatılması olarak belirlenmiştir (Kaplan, 2013: 201). Demokrat Parti iktidarının kimlik inşasına ilişkin benimsediği bu program tek parti iktidarının laik ve seküler anlayışından farklı olarak manevi değerler vurgusu öne çıkarılmıştır. Ancak Kemalist ideolojinin çizdiği kimlik inşası rotasından Demokrat Parti'nin köklü değişiklik niteliği taşıyacak eylemlerin içerisine girmediği görülmektedir. Bu dönemin vatandaşlık öğretimi ve kimlik inşasına ilişkin yaşanan değişiklikleri demokrasi boyutunda gerçekleşen anlayış olmuştur.

1960'lı yıllar Demokrat Parti'nin iktidardan 27 Mayıs 1960 Darbesi ile uzaklaştırılması ile başlamıştır. 27 Mayıs 1960 İnkılabı hükümet programında hedef olarak yurdumuzda demokratik düzenin bütün kuralları ile kurumları en kısa zamanda kurmak olarak belirlenir. Hükümet programında eğitimin amacı demokrasinin kökleşmesi, ekonomik refahın sağlanması, toplumun tamamının, yeni yetişen nesillerin milli eğitimden etkili bir şekilde faydalanması, eğitimi ihtiyaç duyduğu düzen içinde belli yöntemlerle çalışan medeni ve milli kurumlar hâline getirmek, gelecek hükümetlere bu yönde

hazırlıklar bırakmak olarak görülür (Kaplan, 2013: 229). Bu dönemde Millî Eğitim Bakanlığının vatandaşlık öğretimine ilişkin 1962 İlkokul Program Taslağı ve Ortaokul Programı'nda değişiklikler yapılmıştır. 1948 Öğretim Programı'nda İlkokullarda Yurttaşlık Bilgisi olan ders 1962 Öğretim Programları'nda dersin adı Toplum ve Ülke İncelemeleri olarak değiştirilmiştir. Bu bağlamda 1960'lı yıllarda vatandaşlık öğretim programlarında kimlik inşası daha demokratik anlayış ile kurgulanmaya çalışılmıştır. Ancak Cumhuriyet'in kurucu ideolojisi olan Kemalizm'in belirlemiş olduğu yol büyük ölçüde korunarak öğretim programlarını biçimlendirmeye devam etmiştir.

Genel olarak, II. Meşrutiyet'in ilanından başlayan vatandaşlık öğretim programlarındaki kimlik inşası egemen siyasal iktidarın hayal ettiği kurgu doğrultusunda 1962 Öğretim Programları'na kadar bu anlayışla devam etmiştir. Egemen siyasal iktidarların toplumu okul aracılığıyla biçimlendirme eylemi 1962'den günümüze değin de aynı yöntemlerle sürmektedir. II. Meşrutiyet'ten 1962 yılı İlkokul Program Taslağı ve Ortaokul Programı'nı içine alan zaman dilimine baktığımızda siyasal iktidarların yeni bir toplum ve yeni bir insan inşa etmeye çalıştığı görülmektedir. Bu inşa sürecini ise okullar aracılığıyla yürüterek ideolojik sürekliliğini sağlamaya çalıştıkları söylenmektedir. Bu süreçte özellikle Erken Cumhuriyet Dönemi'nde vatandaşlara haklar verilirken hakların yanında görev vurgusunun öne çıkarıldığı görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti'nde vatandaşlık eğitiminin genel özelliği katılım ve haklar söyleminden ziyade, edilgen, itaatkâr, görevlere önem veren vatandaşlar yaratmaya çalışmasıdır (Kadıoğlu, 2012: 28). Fransız modelinde ortak karar alma süreçlerine vatandaşların katılımları vatandaşlık hak ve özgürlüklerinin özünü teşkil ederken, Türk usulü vatandaşlıkta vatandaşların aktif katılımlarından ziyade milli bütünlük içerisinde pasif, onaylayıcı bir rol oynamaları istenmektedir. Bu çerçevede yetiştirilmek istenen itaatkâr bir vatandaş tipidir. Cumhuriyet'in değerlerinin taşıyıcısı; kanun ve nizamla itaat eden kişi olarak idealize edilen vatandaşın, devlet karşısında pasif bir konumda olması Türkiye'deki siyasal kültürün en temel özelliklerinden birisidir (Caymaz 2007: 27). Bu kapsamda vatandaşlık öğretim programları kimlik inşa ederken kimliğin kodları ve bireylerin yapmaları gerekenler kısaca egemen siyasal iktidarın isteği doğrultusunda olmuştur.

BÖLÜM II

YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümünde; araştırmanın yöntemi, deseni, çalışma grubu, veri toplama araçları, verilerin analizi ve araştırmacının rolüne ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

2.1. ARAŞTIRMANIN DESENİ

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e vatandaşlık öğretim programlarında kimlik inşasını incelemeyi amaçlayan bu araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 41). Araştırmada nitel yöntemin kullanılmasının gerekçesi, çalışılan problem ve konuyla ilgili kompleks bir resim geliştirerek farklı bakış açılarını rapor etmek, bir duruma ait pek çok faktörün belirlenmesi ve ortaya çıkan büyük resmin taslağı ile karmaşık etkileşimleri belirlemektir (Creswell, 2013: 48). Nitel araştırmada asıl amaç, araştırılan konu ile ilgili okuyucuya betimsel ve gerçekçi bir resim sunmaktır. Bunun içinde, toplanan verilerin ayrıntılı ve derinlemesine olması ve araştırmaya konu olan bireylerin görüş ve deneyimlerinin mümkün olduğu ölçüde doğrudan sunulması önemlidir (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 48). Nitel yöntemde araştırmacılar, belli bir olay, olgu ve konu ile ilgili araştırma yaparken çok geniş bir bakış açısı ile derinlemesine bilgilere ulaşırlar (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2017: 252). Nitel araştırma, varsayımlarla ve bireyler veya grupların bir sosyal ya da insan sorununa atfettikleri anlamlara değinen ve araştırma problemlerinin incelenmesini içeren yorumlayıcı kuramsal çerçevelerin kullanımı ile başlar. Bu problemi araştırmak için, nitel araştırmacılar; araştırmada, çalışmadaki insan ve yerlere duyarlı olan doğal ortamdaki veri koleksiyonlarını ve hem tümevarım hem de tümdengelimli, örüntü ve temalar kuran veri analizleri içeren nitel bir yaklaşım kullanırlar. Neticede yazılı bir rapor veya sunum; katılımcıların seslerini, araştırmacının derin düşüncelerini, problemin kompleks bir açıklama ve yorumlanmasını ve literatüre katkısını veya değişim çağrısını içerir (Creswell, 2020: 45). Nitel araştırma; araştırılan konuyu, ilgili bireylerin bakış açılarından görebilmeyi ve bu bakış açılarını oluşturan sosyal yapıyı ve süreçleri ortaya koymaya olanak verir (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 73). Araştırmacılar, faktörler arasında sıkı neden-

sonuç ilişkilerinden çok durumdaki faktörlerin karmaşık etkileşimlerini belirlemek durumundadırlar (Creswell, 2020: 48).

Araştırmada, nitel araştırma desenlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışması, çağcıl bir olgu konusunda kendi gerçekliği bağlamında özellikle olgu ve bağlam arasındaki sınırlar açıkça belirli değilken yapılan bir araştırma yöntemidir (Yin, 2017: 4). Durum çalışması araştırması, araştırmacının gerçek yaşam, güncel sınırlı bir sistem ya da belli bir zaman içerisinde çoklu sınırlandırılmış sistemler hakkında çoklu bilgi kaynakları (örneğin gözlemler, mülakatlar, görsel-ışitsel materyaller dokümanlar ve raporlar) aracılığıyla detaylı ve derinlemesine bilgi topladığı, bir durum betimlemesi ya da durum temaları ortaya koyduğu nitel bir yaklaşımdır (Creswell, 2020: 99). Durum çalışması, katılımcı gözlemleri derinlemesine görüşmeler ile doküman toplama yoluyla elde edilen ve analiz edilen verilerin derinlemesine ve boylamsal olarak incelenmesini içerir (Glesne, 2015: 30). Durum çalışması, yakınlık gerçek ortamdaki davranış ve anlamı konusunda yeni bir şeylerin öğrenmesine dayalı değerli ve derinlemesine anlamayı ortaya çıkarmayı amaçlar (Yin, 2017: 4). Nitel araştırma yöntemi durum çalışmasında amaç ilgi duyulan bir durum hakkında kapsamlı, sistematik ve derinlemesine bilgi toplamaktır (Patton, 2018: 447). Durum çalışması; bağlamsal ve diğer karmaşık koşulların geniş bir oranını kapsama arzusunun yanı sıra duruma, durumlara derinlemesine odaklanma, herhangi bir belirli durum çalışmasıyla kapsama girecek konuların geniş bir oranını ortaya koyar (Yin, 2017: 4). Durum çalışmasında durum analizi, derinlemesine çalışma ve karşılaştırma yapmak için verinin özel durumlara göre düzenlenmesini içerir. Durumlar; bireyler, gruplar, mahalleler, programlar, kurumlar, kültürler, bölgeler veya ulus-devletler olabilir (Patton, 2018: 447). Nitel durum çalışmasının en önemli özelliği bir ya da birkaç durumun derinliğine araştırılmasıdır. Yani bir duruma ilişkin etkenler (ortam, bireyler, olaylar, süreçler vb.) bütüncül bir yaklaşımla araştırılır ve ilgili durumu nasıl etkiledikleri ve ilgili durumdan nasıl etkilendikleri üzerine odaklanılır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 73). Durum çalışmasına ilişkin izlenen aşamalar süreci şekil 2.1’de belirtilmiştir.

Şekil 2.1. Durum çalışması desenine ilişkin izlenen aşamaların süreci (Creswell, 2020: 102-103'ten uyarlanmıştır).

Nitel araştırmalarda durum çalışması deseninde şu aşamalar izlenebilir (Creswell, 2020: 102-103):

- 1) Araştırmacı, araştırma problemini inceleyerek problemin durum çalışması desenine uygunluğunu belirler.
- 2) Araştırmacı, durum veya durumları belirler.
- 3) Araştırmacı, gözlem, mülakat, dokümanlar ve görsel işitsel materyallerle durum çalışması verilerini toplar.
- 4) Araştırmacı, konu içerisinde tanımlamalar yaparak temaları ortak temalar hâline getirerek veri analizi yapar.
- 5) Araştırmacı, durumun anlamını yorumlayarak raporlaştırmayı gerçekleştirir.

2.2. ARAŞTIRMANIN VERİ TOPLAMA ARACI

2.2.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın bu bölümünde, araştırmanın çalışma grubuna yönelik bilgilere yer verilmiştir.

Bu araştırmanın çalışma grubunu, 1908 II. Meşrutiyet'in ilanından 1962 tarihli İlkokul Program Taslağı ve Ortaokul Programı'nı kapsayan süreçte yer alan vatandaşlık öğretim programları oluşturmaktadır. Bu kapsamda, 1329 (1913) Mekatib-i İbtidaiyye Ders Müfredatı Bir ve İki Dershane Ve Muallimli Mekteplere Mahsus, 1329 (1913) Mekatib-i İbtidaiyye Ders Müfredatı Altı Beş Dört ve Üç Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus, 1338 (1922) İlk, Orta Mektepleri Müfredat Programı, 1340 (1924) İlk Mekteplerin Müfredat Programı, 1926 İlk Mekteplerin Müfredat Programı, 1927 İlk Mekteplerin Müfredat Programı, 1930 İlk Mekteplerin Müfredat Programı, 1930 Orta Mektep Müfredat Programı, 1936 Ortaokul Programı, 1938 Ortaokul Programı, 1948

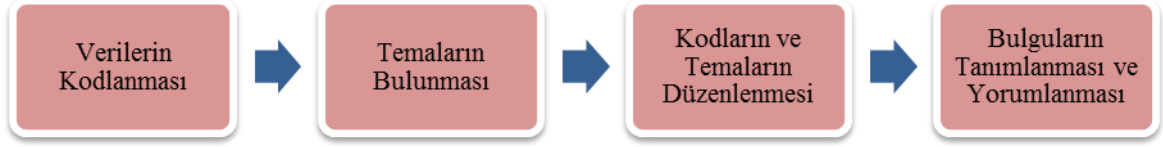
İlkokul Programı, 1949 Ortaokul Programı, 1962 İlkokul Programı Taslağı, 1962 Ortaokul Programı incelenmiştir.

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e vatandaşlık öğretim programlarında kimlik inşasının incelendiği bu çalışmada, konuya ilişkin verilerin toplanması çalışmada veri toplama yöntemi olarak doküman incelemesi kullanılarak sağlanmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 189). Dokümanlar, gözlenemeyen birçok şeyle ilgili olarak araştırmacıya bilgi sağlamaktadır. Bu dokümanlar, araştırma başlamadan önce gerçekleşmiş şeyleri bile ortaya çıkarabilir (Patton, 2018: 293). Doküman incelemesi, belirli zaman dilimi içerisinde üretilen gazete, dergi ve örgütsel dokümanlar gibi uzun süreli materyaller veya ilgili konuda birden fazla kaynak tarafından değişik aralıklarla üretilmiş anılar, kitaplar ve benzeri dokümanlar, bir araştırma problemi hakkında geniş bir zaman dilimine dayalı analizi olanaklı kılar (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 191). Araştırmacı ilgili dokümanlara ulaşmak için Milli Kütüphane'ye giderek ve ilgili alan yazında araştırmalar yaparak istenen dokümanları elde etmiştir. Meşrutiyet Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi iki farklı devlet sisteminin araştırma konusuna ilişkin verileri, dokümanları araştırmacının alanda yaptığı çalışmalarla elde edilmiştir. Nitel araştırmacı bizzat alanda zaman harcayan, araştırma kapsamındaki kişilerle doğrudan görüşen ve gerektiğinde bu kişilerin deneyimlerini yaşayan, alanda kazandığı bakış açısını ve deneyimleri, toplanan verilerin analizinde kullanan kişidir. Veri kaynaklarına yakın olma, ilgili bireylerle konuşma, gözlemler yapma, ilgili dokümanları inceleme, araştırılan konuyu yakından tanıma ve anlama nitel çalışmada oldukça önemli bir yer tutar (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 44). Araştırmacı, ulaştığı dokümanları birincil asıl kaynaklardan elde ederek orijinalliğini kontrol etmiştir. Elde edilen dokümanlara ait el yazması olan eserlerin Osmanlıca asıl kaynakları Milli Kütüphane'den fotokopiler yoluyla alınmıştır. Osmanlıca olan vatandaşlık öğretim programları Türk Latin alfabesine transkripsiyon edilerek alan uzmanı ile orijinalliği incelenerek kontrol edilmiştir. Cumhuriyet'in ilanı sonrasında Türk Latin alfabesine geçilmesi ile birlikte uygulanmış olan vatandaşlık öğretim programları da Milli Kütüphane'den elde edilerek orijinalliği konu alan uzmanı ile kontrol edilmiştir. Doküman incelemesi, tarihsel olay, olgu, kültür veya geleneklere ilişkin dokümanlar kadar, yaşadığımız zamana ait dokümanlar, kaynağı belli olmayan anonim dokümanlar veya kaynağı belli olan ancak ilgili zaman diliminde ulaşılamayacak öznelerin ürettikleri

dokümanlar nitel araştırmalarda zengin bir veri kaynağı oluşturur (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 191). Araştırmacı, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e vatandaşlık öğretim programlarında kimlik inşasını incelediği bu çalışmada dokümanlara ulaşıp orijinalliğini kontrol ettikten sonra verileri anlamaya geçmiştir.

2.3. ARAŞTIRMA VERİLERİNİN ANALİZİ

Bu araştırmada, öğretim programları içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Kavramlar bizi temalara götüür ve temalar sayesinde olguları daha iyi düzenleyebilir ve daha anlaşılır hâle getirebiliriz (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 242). İçerik analizi, belirli kurallara dayalı kodlamalarla bir metnin bazı sözcüklerinin daha küçük içerik kategorileri ile özetlendiği sistematik, yinelenebilir bir teknik olarak tanımlanır. Bir mesajın belli özelliklerinin objektif ve sistematik bir şekilde tanınmasına yönelik çıkarımların yapıldığı bir tekniktir. İçerik analizi metin veya metinlerden oluşan bir kümenin içindeki belli kelimelerin veya kavramların varlığını belirlemeye yönelik yapılır. Araştırmacılar bu kelime ve kavramların varlığını, anlamlarını ve ilişkilerini belirler ve analiz ederek metinlerdeki mesaja ilişkin çıkarımlarda bulunurlar (Büyüköztürk vd., 2017: 93). İçerik analizi, hacimli olan nitel materyali alarak temel tutarlılıkları ve anlamları belirlemeye yönelik herhangi bir nitel veri indirgeme ve anlamlandırma çabası girişimlerini ifade etmek için kullanılır (Patton, 2018: 453). İçerik analizi yoluyla verileri tanımlamaya, verilerin içinde saklı olabilecek gerçekleri ortaya çıkarmaya çalışırız. İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 242). Nitel araştırmada veri analizi, analiz için verilerin hazırlanmasını ve organizasyonunu, verileri kodlamayı ve kodların bir araya getirilmesiyle temalara indirgemeyi ve son olarak veriyi şekiller, tablolar veya bir tartışma hâlinde sunmayı içermektedir (Creswell, 2020: 182). Nitel araştırmada veriler, verilerin kodlanması, temaların bulunması, kodların ve temaların düzenlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanması şeklinde sistematik olarak dört aşamada analiz edilir (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 243):

Şekil 2.2. Nitel araştırma verilerinin içerik analizi aşamaları (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 243'ten uyarlanmıştır).

- 1) İçerik analizinin ilk aşamasında araştırmacı, elde ettiği bilgileri inceleyerek anlamlı bölümlere ayırmaya ve her bölümün kavramsal olarak ne anlam ifade ettiğini bulmaya çalışır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 243). Araştırmacı bu aşamada anlamlı bölümleri tanımlayıcı kodlar oluşturur. Kodlama verileri bilgi kategorilerinde toplayarak etiketlendirme işlemidir (Creswell, 2020: 186). Araştırmacı nitel verilerin kodlanması sürecinde yoğun bir okuma gerçekleştirerek ortaya çıkan kodlar üzerinde tekrarlı bir şekilde çalışır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 243).
- 2) Araştırmacı, içerik analizinin ikinci aşamasında kodları bir araya getirerek inceler, kodlar arasındaki ortak yönleri bularak temaları oluşturur. Toplanan verilerin kodlar aracılığıyla kategorize edilmesi işlemi bir anlamda tematik kodlama olarak adlandırılır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 249-250). Temalar ortak fikir oluşturmak için bir araya getirilmiş geniş bilgi birimleridir (Creswell, 2020: 188).
- 3) Araştırmacı, içerik analizinin üçüncü aşamasında elde edilen verileri düzenleyerek okuyucunun anlayacağı bir dille tanımlar, açıklar ve bu aşamada kendi görüş ve yorumlarına yer vermez, toplanan bilgileri işlenmiş bir biçimde okuyucuya sunar (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 251).
- 4) Araştırmacı, içerik analizinin son aşamasında tanımlanan ve sunulan bulguları ayrıntılı bir şekilde yorumlar ve sonuçlar çıkarır. Bu aşamada araştırmacının incelenen olguya ilişkin yorumları il elden deneyimler elde ettiği için değerlidir. Araştırmacı, son aşamada topladığı verilere anlam kazandırır, bulgular arasındaki ilişkileri açıklar, neden sonuç ilişkileri kurar, bulgulardan birtakım sonuçlar çıkarır ve elde edilen sonuçların önemine ilişkin açıklamalar yapar (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 251-252). Yorumlama kodların geliştirilmesiyle başlayan, kodlardan temaların oluşturulduğu ve sonra temaların verileri mantıklı

hâle getirmek için soyutlamanın daha büyük birimleri hâline düzenlendiği bir süreçtir (Creswell, 2020: 189).

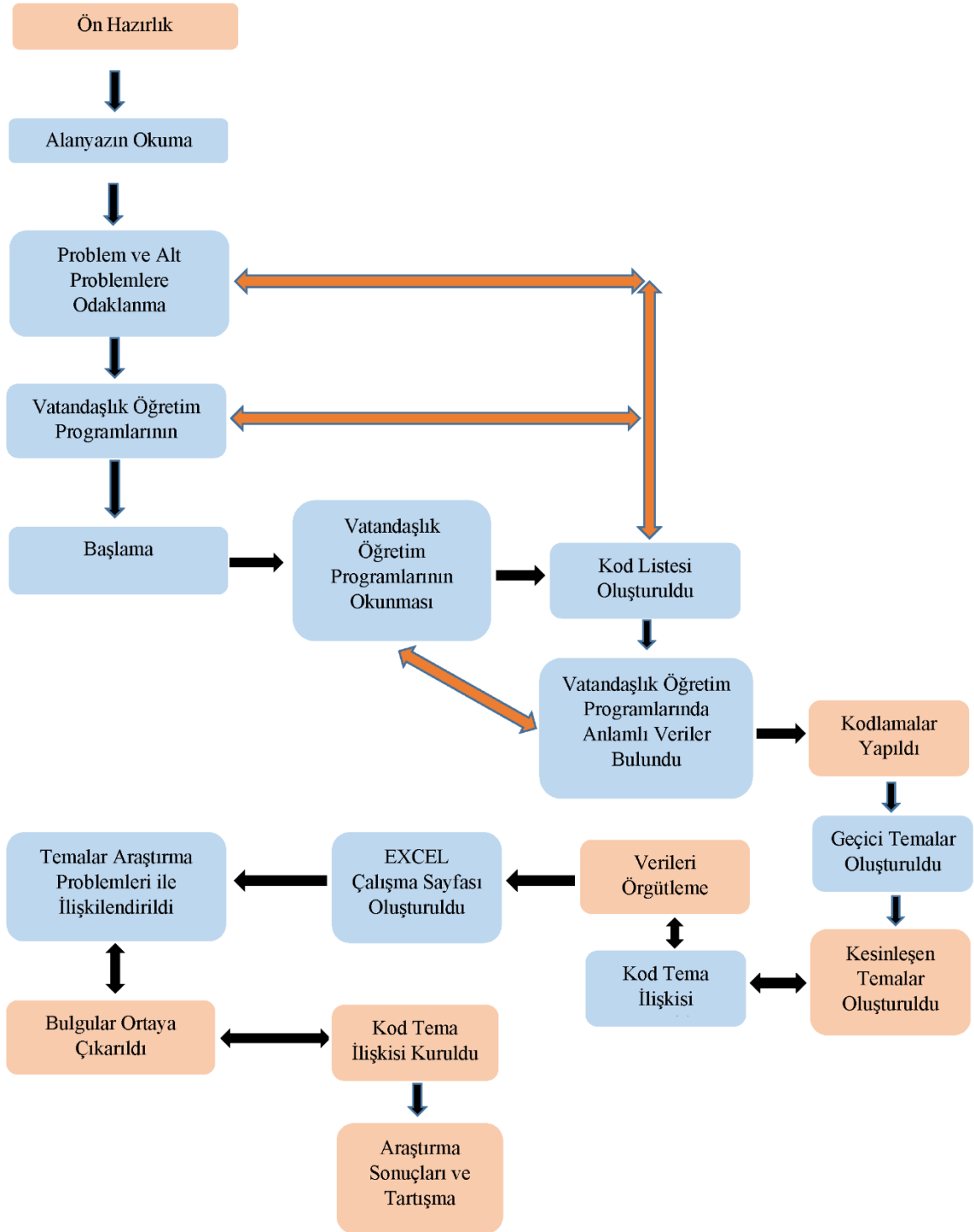
Araştırmacı, çalışmada toplanan verilerin analizini dört aşamada gerçekleştirmiştir. Araştırma konusunu kapsayan dönem içindeki vatandaşlık öğretim programlarından elde edilen veriler incelenerek anlamlı bölümlere ayrılmış ve her bölümün kavramsal olarak ne anlam ifade ettiği bulunmaya çalışılmıştır. Bu bölümler bazen bir sözcük, bazen bir cümle ya da paragraf, bazen de bir sayfalık veri olabilir. Kendi içinde anlamlı bir bütün oluşturan bu bölümler araştırmacı tarafından araştırmanın kavramsal çerçevesi doğrultusunda kodlanmıştır. Tüm veriler kodlandıktan sonra elde edilen kod listesi bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Bilgisayar ortamındaki kod listesine ilişkin veri seti tekrar tekrar incelenerek birbiriyle ilişkili olan kodlar sınıflandırılarak bir araya getirilmeye çalışılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 243). Araştırma kapsamında ortaya çıkan kodların benzerlik ve farklılıkları saptanarak birbiriyle ilişkili kodlar bir araya getirilmiş ve temalar oluşturulmuştur. Araştırmacı, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e vatandaşlık öğretim programlarında kimlik inşasını incelediği bu çalışmanın temel çerçevesini “Bireysel Kimlik”, “Dini Kimlik”, “Toplumsal Kimlik” ve “Milli Kimlik” temalarını oluşturarak belirlemiştir. Elde edilen veriler uygun temalar altında bulgular bölümünde sunulurken yorumlanmış ve sonuçlar çıkarılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 249-250).

Araştırmada içerik analizinin kavramsal çerçevesini oluşturan ana temalar araştırmacı tarafından Tablo 2.1'e göre belirlenmiştir.

Tablo 2.1. *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Vatandaşlık Öğretim Programlarında Kimlik İnşası İçerik Analizi Ana Temaları* (Pamuk, 2017: Kimlik ve Tarih Kimliğinin İnşasında Tarihin Kullanımı eserinden uyarlanmıştır).

Ana Tema	Tanım
Bireysel kimlik	Farklı bağlamda, farklı bir olay karşısında bireyin yeniden konumlanmasıdır.
Toplumsal kimlik	Geçmiş veya şu anda anne babalarımızın bize gösterdikleri sözlü olarak aktardıkları sosyal olarak toplumda yaşanılanlardan oluşur.
Dini kimlik	Teolojik düşünce olarak sosyal gerçekliğin bireyler tarafından yeniden üretilmesinde simgesel/sembolik dünyaya ait düşünüş biçiminin davranışlar hâline getirilmesiyle ortaya çıkan kimliktir.
Milli kimlik	Modernin ürünü olarak biz kategorisinde egemen kültürün ortaklıkları üzerinden inşa edilen kimliktir. Egemen kültürün dışında kalan bireyleri ötekileştirir.

Araştırmacı, tarafından nitel araştırma verilerinin analizinde Şekil 2.3'te yer alan ayrıntılı süreç izlenmiştir.

Şekil 2.3. Nitel araştırma verilerinin analizinde izlenen süreç ve aşamalar (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 254'ten uyarlanmıştır).

Araştırmacı, Milli Kütüphane ve literatürden birincil veri kaynaklarına ulaşıktan sonra elde edilen verileri tekrar tekrar okumuştur. Araştırmaya dâhil olan süreçteki vatandaşlık öğretim programlarında yer alan her bir sözcük, cümle, paragraf araştırmacı

tarafından anlamlı bölümlere, kavramlara ayrılmıştır. Benzer bölümler ve kavramlar bir araya getirilerek kodlama işlemi gerçekleştirilmiştir. Veri kodlamanın bir sonucu olarak, veri için ilişkisel kategorilerden bir çerçeve oluşmuştur (Glesne, 2015: 270).

Tablo 2.2. 1329 (1913) Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı Musahabat-ı Ahlakiye (Diniye, Tarihiye ve Medeniyye) Dersi Öğretim Programı Örnek Veri Çözümlemesi ve Kodlar

<i>Cümle</i>	<i>Kodlar</i>
Çalışmak bir defnedir, çalışan kazanır.	Çalışkanlık
Tembel çocukları kimse sevmez.	Tembellik
Bugünün işini yarına bırakmamalıyız.	İş
Yerin üstü ve altı Cenabıhakk'ın talimatları ile doludur.	Cenabıhak
Başkasının din ve itikadına hürmet etmeliyiz.	Hürmet
Padişahımız ve büyüklerimize itaat etmeliyiz.	Padişah
Ana babamızı sevmeliyiz, kardeş ve hemşirelerimizi sevmeliyiz.	İtaat
İhtiyar akrabalarımıza hürmet etmeliyiz.	Aile Akraba
Sancağımızı, ecdadımızı ve ecdadımızın yadigârlarına hürmet etmeliyiz.	Sancağa hürmet Ecdada hürmet Ecdat yadigârlarına hürmet
Memleketimizi sevmeliyiz.	Memleket sevgisi

Araştırmacı, verilerin kodlanmasını Tablo 2.2’de 1329 (1913) Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı Musahabat-ı Ahlakiye (Diniye, Tarihiye ve Medeniyye) Dersi Öğretim Programı Örnek Veri Çözümlemesi örneğinde olduğu gibi yapmıştır. Kodlar araştırmanın temel problemi ve kavramsal çerçevesi doğrultusunda bulunmuştur. Araştırmacı tarafından kodlar sınıflandırılarak bir araya getirilmiştir.

Tablo 2.3. 1329 (1913) Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı Musahabat-ı Ahlakiye (Diniye, Tarihiye ve Medeniyye) Dersi Öğretim Programı Örnek Veri Çözümlemesi Temalar ve Alt Temalar

Cümle	Kodlar	Alt Tema	Ana Tema
Çalışmak bir defnedir, çalışan kazanır.	Çalışkanlık		Bireysel Kimlik
Tembel çocukları kimse sevmez.	Tembellik	Sorumluluk	
Bugünün işini yarına bırakmamalıyız.	İş		
Yerin üstü ve altı Cenabıhakk'ın talimatları ile doludur.	Cenabıhakk Hürmet	Din	Dini Kimlik
Başkasının din ve itikadına hürmet etmeliyiz.			
Padişahımız ve büyüklerimize itaat etmeliyiz.	Padişah		
Ana babamızı sevmeliyiz, kardeş ve hemşirelerimizi sevmeliyiz.	İtaat Aile	Saygı	Toplumsal Kimlik
İhtiyar akrabalarımıza hürmet etmeliyiz.	Akraba		
Sancağımızı, ecdadımızı ve ecdadımızın yadigârlarına hürmet etmeliyiz.	Sancağa hürmet Ecdada hürmet Ecdat yadigârlarına hürmet	Vatan	Milli Kimlik
Memleketimizi sevmeliyiz.	Memleket sevgisi		

Araştırmacı, Tablo 2.3'te olduğu gibi verileri alt tema ve ana temalar altında toplayarak derinlemesine ve kapsamlı bir işlem gerçekleştirmiştir. Araştırmacı, araştırmanın eksenini oluşturan problem ve kavramsal çerçeveyi odak noktasına koyarak vatandaşlık öğretim programları verilerinin çözümlenmesine göre ana temaları oluşturmuştur. Ana temaları oluşturulurken birbiriyle ilişkili kodlar araştırmacı tarafından alt temalar altında toplanmıştır.

Tablo 2.4. 1329 (1913) Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı Musahabat-ı Ahlakiye (Diniye, Tarihiye ve Medeniyye) Dersi Öğretim Programı Verilerin Tanımlanması

Cümle	Tanımlama	Ana Tema - Alt Tema
Çalışmak bir defnedir, çalışan kazanır.		
Tembel çocukları kimse sevmez.	Bireyler sorumluluk sahibi olarak çalışan olmalıdır.	Bireysel Kimlik Sorumluluk
Bugünün işini yarına bırakmamalıyız.		
Yerin üstü ve altı Cenabıhakk'ın talimatları ile doludur.	Dini görevler yerine getirilerek farklı dinlere hoşgörülü olunmalıdır.	Dini Kimlik Din
Başkasının din ve itikadına hürmet etmeliyiz.		
Padişahımız ve büyüklerimize itaat etmeliyiz.		
Ana babamızı sevmeliyiz, kardeş ve hemşirelerimizi sevmeliyiz.	Kişiler aile, akraba, devlet büyükleri ve padişaha saygılı olmalıdır.	Toplumsal Kimlik Saygı
İhtiyar akrabalarımıza hürmet etmeliyiz.		
Sancağımızı, ecdadımızı ve ecdadımızın yadigârlarına hürmet etmeliyiz.	Vatani, bayrağı, atalarımızı ve eserlerini sevmeliyiz.	Milli Kimlik Vatan
Memleketimizi sevmeliyiz.		

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e vatandaşlık öğretim programlarında kimlik inşasının incelendiği bu çalışmada araştırmacı, vatandaşlık öğretim programlarından elde edilen

verileri kendi görüş ve yorumlarına yer vermeden düzenlemiş ve tanımlamasını Tablo 2.4'te görüldüğü gibi yapmıştır. Araştırmacı verilerden elde ettiği tanımlamaları birbiriyle ilişkilerine göre birleştirerek raporlaştırmıştır. Bu süreçte, araştırmanın temel problemi ve kavramsal çerçevesine dikkat edilmiştir.

Araştırmacı tarafından ayrıntılı olarak tanımlanan ve sunulan bulgular yorumlanmış, verilere anlam kazandırmak için bulgular arasındaki neden sonuç ilişkileri açıklanarak tartışılmıştır. Bulguların yorumlanması ve tartışılması araştırmacının ve literatürün görüşleri doğrultusunda gerçekleşerek araştırmanın sonucu ortaya çıkmıştır.

2.4. GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK

Araştırmacı, nitel verilerin sonuçlarının inandırıcılığını sağlamak amacıyla geçerlik ve güvenilirlik yöntemlerini kullanmıştır. Geçerlik, kişinin kendi konusunu anlama, diğer kaynaklardan elde edilen anlayışlar ve yazılı çalışmada bu sürecin belgelendirilmesini ifade etmektedir. Geçerlik, bulguların doğruluğunu değerlendirme amaçlı bir girişimdir (Creswell, 2020: 251). Nitel araştırmalarda geçerlik, araştırılan olgunun araştırmacı tarafından yansız gözlemlenmesi ve toplanan veriler ile araştırma sonuçlarının gerçeği yansıtmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 269). İç geçerlik, araştırmacı olarak gözlediğimizi sandığımız olaylar ya da anladığımızı düşündüğümüz olgulara ilişkin yorumlamamızın gerçek durumu yansıtıyor olmasıdır. Araştırmada elde edilen bulgular ve sonuçların doğruluğunu iç geçerlik konu edinir. Dış geçerlik, araştırma sonuçlarının genellebilirliğidir. Bir araştırma sonuçlarının benzer ortamlara ve durumlara genellenebilir olması dış geçerlik ile ifade edilir. Nitel araştırmalarda dış geçerlik genelleme deneyimler ve örnekler biçiminde yapılır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 270-271). Nitel araştırmalarda güvenilirlik, veri setlerinin birden fazla kodlayıcının cevaplarındaki kararlılığıdır (Creswell, 2020).

Araştırmacı, geçerliliği sağlamak amacıyla Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e vatandaşlık öğretim programları birincil kaynaklarını Milli Kütüphane'den elde etmiştir. Araştırmanın veri setinden ortaya koyulan bulgular ve sonuçları kavramsal çerçeve uyumunu yansıtmıştır. Araştırmanın güvenilirliği, vatandaşlık öğretim programlarının araştırmacı tarafından süreç içerisinde okunması, kodlanması, temaların oluşturulması, temaların düzenlenmesi aşamalarında alan uzmanı incelemesi ve değerlendirmesi yapılarak sağlanmıştır.

Araştırmacı çalışmasında, inandırıcılıkla ilgili olarak ayrıca uzun süreli etkileşim, derinlik odaklı veri toplama ve uzman incelemesi ölçütleri kullanmıştır. Araştırmacı, araştırma konusuna dâhil olan süreç içerisindeki Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e vatandaşlık öğretim programları ile süreç boyunca etkileşimde bulunmuştur. Araştırmacı, araştırmanın temel problemi doğrultusunda vatandaşlık öğretim programlarını derinlemesine inceleyerek birbiriyle ilişkili temaları ortaya çıkarmıştır. Araştırmada konu alanı uzmanı ile değerlendirme toplantısı yapılmıştır. Konu alanı uzmanına nitel araştırma süreci, toplanan veriler, ulaşılan sonuçlar anlatılarak birlikte değerlendirme gerçekleştirilmiştir.

Araştırmacı, nitel verilerin tutarlılığının sağlanması amacıyla tutarlılık incelemesi tekniğini kullanmıştır. Nitel veriler, alan uzmanı tarafından da kodlanarak alt temalar ve ana temalar oluşturulmuştur. Araştırmacının veri analizi ile alan uzmanının analizi karşılaştırılarak farklı ve benzer alt temalar ve ana temalar üzerinde tartışılarak düzenleme gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı, toplanan nitel verilerin teyit incelemesini Sosyal Bilgiler eğitimi alanında bir uzmana başvurarak onun değerlendirmesi doğrultusunda yapmıştır. Araştırmacı, araştırma temel problemi ve kavramsal çerçevesine ilişkin vatandaşlık öğretim programlarına Milli Kütüphane birincil kaynaklardan ulaşmıştır. Ulaşılan öğretim programları Osmanlıca dokümanlarının Türk Latin alfabesi transkripsiyonu gerçekleştirilmiştir. Araştırma planı doğrultusunda dokümanlar araştırmacı tarafından defalarca okunarak nitel veriler araştırmacı tarafından analiz edilmiştir.

BÖLÜM III

BULGULAR

3.1. MEŞRUTİYET DÖNEMİ VATANDAŞLIK DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARI

3.1.1. 1329 (1913) Tarihli Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı Bir, İki, Üç, Dört, Beş, Altı Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus Öğretim Programları Bulguları

1329 (1913) tarihli Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı Bir, İki, Üç, Dört, Beş, Altı Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus Öğretim Programları'nda okutulan Musahabat-ı Ahlakiye (Diniye, Tarihiye ve Medeniyye) dersi bulguları bireysel, dini, toplumsal ve milli kimlik olmak üzere dört kategoride sunulmuştur.

3.1.1.1. Bireysel Kimlik

Meşrutiyet Dönemi, Musahabat-ı Ahlakiye (Diniye, Tarihiye ve Medeniyye) Dersi Öğretim Programı'nda bireysel kimlik kategorisinde sık sık değerler ile ilişkili olarak ahlak vurgusu yapılmaktadır. Özellikle dürüst olma, sorumlu olma, açgözlü olmama, alçak gönüllü olma, çalışkan olma, tutumlu olmaya yönelik ifadeler sıklıkla yer almaktadır.

Öğretim programının, birçok yerinde bireysel kimlik kategorisi altında ahlak vurgusundan sonra en çok sağlık, çalışkanlık vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Sağlık vurgusuna ilişkin öğretim programında temizlik, giyside yiyecek ve içecekte itidal, obur olmamak, terli iken su içmemek, sigara içmemek, tehlikeli oyunlardan sakınmak, iyi hava almaya çalışmak ifadelerine yer verilmiştir. Aynı zamanda, sağlığın korunmasına yönelik öğrencilere sorumluluk duygusu vererek bunu “sadelik, idman ve faaliyet” ifadesi ile belirtmektedir. Çalışkanlık vurgusu ilişkin ise bugünün işini yarına bırakmamak, çalışmak bir definedir; çalışan kazanır, tembel çocukları kimse sevmez ifadelerinin olduğu görülmektedir. Ayrıca öğretim programında “geç olsun güç olmasın değil, güç olsun geç olmasın” ifadesine yer verilerek çalışkanlıkla ilgili olarak sebata vurgu yapıldığı da belirtilmektedir.

Öğretim programında, tasarruf vurgusunun ise müsrif olmamak ve doğrudan tasarruf ifadesine yer verilerek belirtildiği görülmektedir. Bireysel kimlik kategorisinde bireyin tutumlu ve tasarruflu olması gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca öğretim

programının bazı yerlerinde cesaret, sevgi, saygı, duyarlılık, hak ve seçim ifadelerinden de bahsedilmektedir.

3.1.1.2. Dini Kimlik

Meşrutiyet Dönemi, Musahabat-ı Ahlakiye (Diniye, Tarihiye ve Medeniyye) Dersi Öğretim Programı'nda dini kimlik kategorisine ilişkin olarak ifadelerin dini terminolojiye ait kavramlar olduğu görülmektedir. Öğretim programında, din vurgusuna doğrudan yer verildiği vezaif-i diniye, cenabı hakka karşı vezaif, nefse karşı vazifeler, Müslüman'a ve canına karşı muamele gibi ifadelerle belirtilmektedir. Ayrıca din vurgusu altında dini sorumluluklardan da bahsedilmektedir. “Başkasının din ve itikadına hürmet” ifadesi ile farklı din ve inanışlara da hoşgörü, saygı gösterilmesi gerektiği öğretim programında görülmektedir.

3.1.1.3. Toplumsal Kimlik

Musahabat-ı Ahlakiye (Diniye, Tarihiye ve Medeniyye) Dersi Öğretim Programı'nda toplumsal kimlik kategorisinde sorumluluk, ahlak, çevre, yardımseverlik, aile, saygı vurgusunun sıklıkla yapıldığı görülmektedir. Özellikle sorumluluk, ahlak ve çevre vurgusunun daha çok öne çıktığı öğretim programında görülmektedir. Ahlak vurgusuna ilişkin olarak dürüst olma doğrudan ve dolaylı olarak ifade edilmektedir. Dürüst olma ile ilgili olarak “yolda bulunan her şeyi sahibine iade etmeli, doğru olmalı, mukavelelere ve verilen sözlere itaat” ifadelerine yer verildiği görülmektedir. Çevre vurgusu ile ilgili çiçeklere, ağaçlara, hayvanlara, kuşlara dokunmamalı, hayvanlara karşı vazifeler, ormanlara tecavüz etmemeli, yolları, çay yataklarını, çeşmeleri bozmamalı, hayvanları, kuşları, çiçekleri, ağaçları sevmeliyiz, yollarımıza, tarlalarımıza, çiftçilerimize hürmet gösterilmesi gibi ifadeler yer almaktadır. Çevre ile ilgili bireylerin duyarlı olması gerektiği de öğretim programında belirtilmektedir.

Öğretim programında toplumsal kimlik kategorisinde, aile ile ilgili “ihtiyar akrabalarımıza hürmet etmemiz gerektiği, ailenin nimetleri, aile saadeti, büyüklere ve küçüklere karşı muhabbet, küçüklere büyüklere karşı vazifeleri, ana babamızı sevmemiz gerektiği, kardeş ve hemşirelerimizi sevmemiz gerektiği, öksüzlerin elem ve mahrumiyetleri, aileye karşı vazifeler” yer almaktadır. Ayrıca yardımseverlik vurgusuna ilişkin “insanların birbirine yardım etmesi gerektiği, fukaraya yardım edilmesi gerektiği, muhtaçlara yardım edilmesi gerektiği, teavün ve tenasur” ifadelerinin yer aldığı

görülmektedir. Toplumsal kimlik kategorisinde, saygı vurgusunun da yaygın olarak yapıldığı öğretim programında görülmektedir. Saygı ile ilgili olarak “padişah ve büyüklerimize itaat etmemiz gerektiği, muallimlere hürmet ve itaat etmemiz gerektiği, çiftçi, demirci, gemici, marangoz gibi sanat erbabına hürmet ve muhabbet göstermemiz gerektiği” belirtilmektedir.

Öğretim programının bazı yerlerinde hak, sevgi, gelenek ve fedakârlık vurgusunun ise daha az yapıldığı görülmektedir. Söz konusu vurgulara ilişkin “intihabata iştirak bir hak ve bir borçtur; insanlara şefkatli olmamız gerektiği, adetlere riayet etmemiz gerektiği” ifade edilmektedir. Hak, sevgi, gelenek ve fedakârlık vurgularının öğretim programı içerisinde doğrudan olduğu gibi dolaylı olarak da yapıldığı görülmektedir.

3.1.1.4. Milli Kimlik

Meşrutiyet Dönemi, Musahabat-ı Ahlakiye (Diniye, Tarihiye ve Medeniyye) Dersi Öğretim Programı’nda milli kimlik kategorisinde vatan ve idari vurgusuna yoğun olarak yer verildiği görülmektedir. Vatan vurgusu içerisinde fedakârlık, sancak, ecdat yadigârları gibi ifadelerinden doğrudan ve dolaylı olarak bahsedilmektedir. Vatan ile ilgili olarak öğretim programında “Osmanlı vatani, vatana karşı fedakârlık, sancağa hürmet, vatanın nimetleri, ecdat yadigârları, camiler, medreseler, türbeler, çeşmeler, köprüler, imaretler, kervansaraylar, vatana muhabbet, vatana karşı vazifeler, vatani sevmek, vatana fedakârane hizmet etmek” gibi ifadelerle yer verildiği görülmektedir. İdari vurgusuna ilişkin Meşrutiyet, milli egemenlik, seçim, kanun, hükümet ifadelerinden sıklıkla bahsedilmektedir. Milli kimlik kategorisinde, idari ile ilgili “hükümet, hükümete olan ihtiyaç, hükümetin hizmetleri, Meşrutiyet’in nimetleri, hâkimiyet-i milliye, intihab/seçim, kanun-ı esasi” ifadelerinin yer aldığı görülmektedir.

Öğretim programında, milli kimlik kategorisi içerisinde adalet, askerlik, toprak, vergi vurgusuna da ayrıca yer verildiği görülmektedir. Adalet ile ilgili kanun ifadesinin özellikle vurgulandığı ifade edilmektedir. Adaletle ilişkin olarak “kanunlar, kanunları yapanlar, kanuna itaat, mahkemeler” gibi ifadelerden bahsedilmektedir. Askerlik ile ilgili vurgu doğrudan yapılırken öğretim programında “askerlik, askerliğin şerefi” ifadelerine yer verildiği görülmektedir. Toprak ile ilgili vurgu öğretim programında “memleketimizi sevmemiz gerektiği, vatan toprağı” ifadeleri ile yer almaktadır. Ayrıca vergi vurgusu “vergi, vergi vermek, vergiler borçtur” ifadeleriyle belirtilmektedir.

Öğretim programında sancak, sorumluluk, tasarruf, fedakârlık, devlet malı vurguları doğrudan verildiği gibi programın kimi yerlerinde ise asıl vurgulanmak istenen ifadenin altında dolaylı olarak vurgulandığı görülmektedir. Milli kimlik kategorisinde sancak vurgusuna ilişkin olarak sancağa hürmet etmemiz gerektiği ifade edilirken, sorumluluk ile ilgili olarak kanuna itaat etmemiz gerektiği belirtilmektedir. Tasarruf vurgusuna ilişkin ise iktisat ve iktisatlı olmak gerektiği ifade edilmektedir. Fedakârlık, birçok vurgunun altında dolaylı olarak belirtilmektedir. Fedakârlıkla ilgili memleketi için pek büyük fedakârlık etmiş adamların bilhassa çocukların sergüzeştlerinin anlatılması gerektiği öğretim programında ifade edilmektedir. Öğretim programının bazı yerlerinde de devlet malının önemine vurgu yapıldığı görülmektedir.

3.2. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E GEÇİŞ ARA DÖNEM VATANDAŞLIK DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARI

3.2.1. 1338 (1922) Tarihli İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı

Bulguları

1338 (1922) tarihli İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı'nda okutulan Musahabat-ı Ahlakiye (Medeniyye) dersi bulguları bireysel kimlik, dini kimlik, toplumsal kimlik ve milli kimlik olmak üzere dört kategoride sunulmuştur.

3.2.1.1. Bireysel Kimlik

Cumhuriyet'in ilanı öncesi 1338 (1922) tarihli İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı Malumat-ı Medeniyye Dersi Öğretim Programı'nda bireysel kimlik kategorisinde doğrudan vurgulanan ifadenin özgürlük olduğu görülmektedir. Özgürlük vurgusuna bağlı olarak hak vurgusunun da ifade edildiği belirtilmektedir. Özgürlük vurgusuna ilişkin öğretim programında doğrudan “hürriyet, hürriyet içtimai, hürriyet-i iştirak, hürriyet-i fikrîye, hürriyet-i vicdaniye” gibi ifadelerden bahsedilmektedir. Malumat-ı Medeniyye Dersi Öğretim Programı'nda milli kimlik kategorisinde ayrıca hak vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Hak ile ilgili olarak “intihab, usul-u intihab, intihab hem hak hem vazifedir, intihabta hürriyet ve vicdan” ifadelerinden bahsedildiği görülmektedir.

3.2.1.2. Dini Kimlik

1338 (1922) tarihli İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programında dini kimlik kategorisi ile ilgili olarak doğrudan din vurgusu altında dini vazifelerin ifade edildiği görülmektedir. Öğretim programında dini vurguya ilişkin nefsi vazifeler, vazife tarif ve taksimi, medeni, insani ve içtimai vazifeler yer almaktadır. Din vurgusuna değinilerek vazife/görev ve sorumluluk üzerinde durulduğu aynı zamanda dolaylı vurgulara da yer verildiği görülmektedir. Öğretim programında dini kimlik ile ilgili olarak fazla ifadeye yer verilmemiştir.

3.2.1.3. Toplumsal Kimlik

Öğretim programında toplumsal kimlik kategorisinde yaygın olarak çevre vurgulanırken aynı zamanda ahlak, aile ve yardımseverlik ifadelerinin de vurgulandığı görülmektedir. Çevre vurgusuna ilişkin olarak öğretim programı incelendiğinde köy idaresi, köy yaşamı ve köye ait olan çevresel mülklere değinilmektedir. Çevre ile ilgili olarak “köyün idaresi, köyün temizliği, köyün evleri, köyün yolları, köyün hayvanları, usul-ü ziraat, ormanların muhafazası, köyün mektebi, camii, kabristanı, köyün meraları” ifadelerinin vurgulandığı görülmektedir. Ayrıca köyde imece ve yardımlaşmaya da çevre ile ilgili sorumluluklarını yerine getirirken dolaylı olarak değinildiği öğretim programında belirtilmektedir.

Ahlak vurgusuna ilişkin olarak öğretim programında ahlaki terbiye doğrudan vurgulanırken ahlak ile ilişkili olarak ilmi terbiye, içtimai terbiye, vazifelerde itina fikrine de yer verilmiştir. Aile ile ilgili olarak toplumsal kimlik kategorisinde “evladın ebeveyne, ebeveynin evlada karşı vazifeleri” vurgulanmıştır. Ayrıca, aile içerisinde çocuğun anne babaya, anne babanın ise çocuğa karşı görevlerinden bahsedilirken karşılıklı sorumlulukların da önemine yer verilmiştir. Öğretim programında yurtseverlik vurgusuna yönelik olarak ise cemiyeti sevmek, diğerkâm olmak, teavün ve tesanüt, içtimai vazifeler ifadelerinin belirtildiği görülmektedir. Ayrıca, yurtseverlik vurgusu içerisinde yerine getirilmesi gereken görevler için sorumluluk ifadesine de dolaylı olarak yer verildiği görülmektedir.

3.2.1.4. Milli Kimlik

1338 (1922) tarihli İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı Malumat-ı Medeniyye Dersi Öğretim Programı'nda, milli kimlik kategorisi içerisinde yoğun olarak idari ve adalet vurgusunun yer aldığı görülmektedir. Öğretim programında aile, askerlik, hak, kanun, sorumluluk, vatan, vatandaşlık ifadelerinden de bahsedilmektedir. Programda doğrudan vurgulanan kanun, vatan ve sorumluluk ifadeleri aynı zamanda dolaylı olarak asıl vurgulanmak istenen ifade ile bağlantılı olacak şekilde belirtildiği görülmektedir.

Milli kimlik kategorisinde idari vurgusunun sık sık öğretim programı içerisinde yapıldığı görülmektedir. İdari vurgusu içerisinde milli egemenlik, kanun, Cumhuriyet, vergiler, sorumluluk, itaat ifadelerinden de bahsedilmektedir. Ayrıca, Öğretim programında Cumhuriyet'e değinilirken Meşrutiyet'ten de bahsedilerek karşılaştırma yapıldığı belirtilmektedir. İdari ile ilgili olarak "hâkimiyet milletindir, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ayan ve Mebusan Meclisi hükümet teşkilatı, hükümetin vazifeleri, hükümet şekilleri, kanuna ve hükümete itaat, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Kanuni Esasi, Meşrutiyet ve Cumhuriyet'in mukayesesi, vilayet meclisi umumiyesi hakkında malumat, belediye ve vazifeleri, kaza ve vilayetlerin idaresi, kariye ve nahiyelerin idaresi, vergiler" ifadelerinden öğretim programında bahsedildiği görülmektedir.

Malumat-ı Medeniyye Dersi Öğretim Programı'nda milli kimlik ile ilgili olarak adalet vurgusunun yoğun olarak yapıldığı görülmektedir. Adalet ile ilgili öğretim programında "Türkiye'de mahkemeler, sulh, ceza, hukuk ve şeriye mahkemeleri, mahkemelerde davaların nasıl görüldüğü, mahkemelerin görev ve yetkilerinin neler olduğu" ifade edilmektedir.

Öğretim programında aileye değinilirken vatan, millet ve hükümet ifadeleriyle aile arasındaki bağın vurgulandığı görülmektedir. Ayrıca bireyin aileye, vatana, millete ve hükümete karşı görev ve sorumlulukları da belirtilmektedir.

Askerlik vurgusuna ilişkin olarak ise "askerlik herkes için mukaddes bir vazifedir" ifadesi ile doğrudan bir vurgunun yapıldığı görülmektedir. Askerlik görevinin bireyler için kutsallığı öğretim programında ayrıca yer almaktadır. Kanuna ilişkin olarak "medeni ve vatani vazifelerden kanuna itaat" ifadesine yer verilerek hem kanuna dolaylı olarak ise sorumluluğa vurgu yapılmaktadır. Ayrıca öğretim programında sorumluluk vurgusuna da yer verilerek köy ve köylünün görevleri belirtilmektedir. Köy ve köylünün görevlerine

ilişkin olarak “köy köylülerindir, köylünün köyünü yükseltmek için maddi ve manevi vazifeleri” ifadesinden bahsedilmektedir. Öğretim programında vatan vurgusuna yer verilmektedir. Vatan ile ilgili olarak “vatan nedir?, cemiyyette fert” ifadeleri ile vatan ve toplum içerisinde bireyin durumuna değinildiği görülmektedir. Öğretim programında vatandaşlık vurgusunun ise doğrudan yapıldığı ifade edilmektedir. Vatandaşlık ile ilgili olarak “vatandaşlık, vatandaşlık hukuku” ifadeleri öğretim programında yer almaktadır.

3.3. CUMHURİYET DÖNEMİ VATANDAŞLIK DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARI

3.3.1. 1340 (1924) İlk Mekteplerin Müfredat Programı Musahabat-ı Ahlakiyye ve Malumat-ı Vataniyye Dersi Öğretim Programı Bulguları

1340 (1924) İlk Mekteplerin Müfredat Programında okutulan Musahabat-ı Ahlakiyye ve Malumat-ı Vataniyye Dersi Öğretim programı dersi bulguları bireysel kimlik, dini kimlik, toplumsal kimlik ve milli kimlik olmak üzere dört kategoride sunulmuştur:

3.3.1.1. Bireysel Kimlik

Cumhuriyet’in ilanı sonrası 1340 (1924) İlk Mekteplerin Müfredat Programı Musahabat-ı Ahlakiyye ve Malumat-ı Vataniyye Dersi Öğretim Programı’nda, bireysel kimlik kategorisinde yaygın olarak ahlak ve çevre vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Ahlak vurgusuna ilişkin olarak öğretim programında doğrudan ve dolaylı olarak ifadeler sık sık belirtilmektedir. Ahlak ile ilgili olarak “kavga etmemek, başkalarının malını tahrip etmemek, serseriyane gezmek, başkalarının malına dokunmamak, fena çocuklara uymamak, intizam, nezaket ve doğruluk” ifadelerinin belirtildiği görülmektedir.

Öğretim programında çevre vurgusunun da yaygın olarak yapıldığı ifade edilmektedir. Çevreye ilişkin olarak “kibrit ve lamba ile oynamamak, duvarları tahrip etmemek, sokak ve caddelerde oyun oynamamak, evlerin önünü temiz tutmak” ifadelerinin yer aldığı görülmektedir. Çevre ile ilgili doğrudan vurgunun yanı sıra dolaylı olarak bireylerden çevreye karşı duyarlılık ve sorumluluğunun beklendiği de görülmektedir.

Öğretim programında sağlık ve sorumluluk vurgusunun da çoğunlukla yapıldığı ifade edilmektedir. Sağlık ile ilgili olarak “beden hıfzıssıhhası, evin içerisinde temiz su ve havanın olması gerektiği, bedeni terbiyeye itina göstermek, vücudun temizliğini sağlamak,

ev dâhilinde sıhhi temizlik yapmak, ocakları sıkı sıkı temizlemek” ifadelerinden bahsedilmektedir. Bireysel kimlik kategorisinde sorumluluk vurgusuna ilişkin “haklarını müdafaa, vazifelerini ifa etmek, görev bilinci” ifadelerine yer verildiği görülmektedir.

1340 (1924) İlk Mekteplerin Müfredat Programı, Musahabat-ı Ahlakiyye ve Malumat-ı Vataniyye Dersi Öğretim Programı’nda bireysel kimlik kategorisinde hak vurgusu ayrıca yer almaktadır. Hak ile ilgili olarak “intihab hakkı, fikir ve düşüncelerini serbestçe söylemek, müsavat, mesuliyet, vicdan, tefekkür, kelim, neşr, seyahat hakkı” ifadelerinden bahsedilmektedir. Hak vurgusunda seçim, eşitlik, fikir ve düşünce özgürlüğü, vicdan özgürlüğü, seyahat özgürlüğü ve yayın özgürlüğüne yer verilirken özgürlük vurgusunun yapıldığı da görülmektedir.

3.3.1.2. Dini Kimlik

1340 (1924) İlk Mekteplerin Müfredat Programı’nda dini kimlik kategorisinde dini bir ifade olan nefis vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Nefis ile ilgili olarak “nefsimize karşı vazifelerimiz” ifadesi belirtilmektedir. Öğretim programında dini kimlik ile ilgili olarak fazla ifadeye yer verilmediği görülmüştür.

3.3.1.3. Toplumsal Kimlik

Musahabat-ı Ahlakiyye ve Malumat-ı Vataniyye Dersi Öğretim Programı’nda toplumsal kimlik kategorisinde ahlak ve çevre vurgusu sıklıkla yapılırken yardımseverlik, sağlık, vatandaş, aile, sorumluluk, tasarruf vurgularına da yer verilmektedir. Öğretim programında ahlak ile ilgili olarak “gezerken tertip ve muaşeret usullerine riayet etmek, tramvay, vapur gibi vasıta-i nakliyede yer kapmak için başkalarına eziyet etmemek, bilet mahallerinde sıraya riayet etmek, bütün hareketlerinde hâkim olması lazım gelen ahlak esaslarını benimsemek, yüksek ahlak ve fazilet numunelerini benimsemek, bireye ahlaki ve içtimai itiyatlar kazandırmak, öğrencilerde ahlaki hisleri geliştirmek” ifadeleri vurgulanmaktadır.

Öğretim programında çevreye ilişkin olarak “ağaçlık yerlerde ateş yakıp bırakmamak, hayvanlara eziyet etmemek, yollarda ve araba, şimendifer, tramvay, tünel, vapur gibi yerlerde tükürmemek, sokağa meyve kabuğu, kâğıt ve süprüntü atmamak, sokak ve caddeleri bozacak şeyler yapmamak, sokak ve caddelerdeki ağaçlara dokunmamak, ağaçlara, çiçeklere, çimenlere dokunmamak” ifadelerine yer verilmektedir. Çevreye ilişkin

vurgu doğrudan yapılırken dolaylı olarak çevreye karşı duyarlı olmak gerektiği de belirtilmektedir.

Öğretim programında toplumsal kimlik kategorisinde yardımseverlik vurgusunun da yapıldığı görülmektedir. Yardımseverlik ile ilgili olarak “işlerin birlikte yapılması, çocuklarda intizam, yardımlaşma, dayanışma” ifadelerinden bahsedilmektedir. “Evlerde sıhhate riayet etmek, sarı hastalık zuhurunda hemen ait olduğu memurlara haber vermek” ifadeleri ile sağlık vurgusu yer almaktadır. Ayrıca vatandaş vurgusuna yer verilirken öğretim programında “müteşebbis, vazifeşinas ve salahiyyatdar vatandaşlar olmak gerektiği” ifadelerinden bahsedilmektedir. Yine öğretim programında “hemşerilik vazifeleri” ifadesi ile sorumluluk ve görev vurgulanmaktadır. Tasarruf vurgusunun da yine ifadeler arasında olduğu görülmektedir.

3.3.1.4. Milli Kimlik

1340 (1924) İlk Mekteplerin Müfredat Programı’nda milli kimlik kategorisinde yaygın olarak idari, askerlik ve vatandaş kavramları vurgulanırken aile, ekonomi, kanun, milli savunma, sancak, vatan ve sorumluluk vurgularına da yer verilmektedir.

Öğretim programında idari ile ilgili olarak “Cumhuriyet’in halka temin ettiği faydalar, Türkiye Cumhuriyeti’nin kanunlarına itaat, Cumhuriyet idare-i müdafaa için bedel-i nefis” ifadeleri görülmektedir. Bireylerin kanuna uyması gerektiği, Cumhuriyet yönetiminin korunması için kendinden fedakârlık yapması gerektiği ifade edilmektedir.

Musahabat-ı Ahlakiyye ve Malumat-ı Vataniyye Dersi Öğretim Programı’nda milli kimlik kategorisinde askerlik ile ilgili askerliğin vatana karşı yerine getirilmesi gereken bir borç olduğu vurgulanmaktadır.

Ayrıca öğretim programında vatandaş vurgusundan bahsedildiği görülmektedir. Vatandaşa ilişkin olarak “Cumhuriyet’in vatandaşa temin ettiği siyasi haklar, umumun menfaatine ait işlere karşı vatandaşların alakadar olması” ifadelerine yer verilmiştir. Milli kimlik kategorisinde vatandaş vurgusunda yine toplumsal çıkarlara ilişkin işlerde vatandaşın ilgili olması gerektiği, topluma karşı duyarlı olması gerektiği ifade edilmiştir.

Öğretim programının bazı yerlerinde ise “sancağa hürmet” ifadesiyle sancağın yani bayrak vurgusunun olduğu belirtilmektedir. İfadenin devamında yine hürmet ifadesine yer verilmiş olması sancağa karşı saygılı olunması gerektiği vurgulamaktadır. Ayrıca öğretim

programında “vatana karşı fedakârlık” ifadesinde vatan vurgusundan bahsedildiği görülmektedir. Yine vatana vurgu yapılırken bunun bir fedakârlık şeklinde olacağı da belirtilmiştir. Öğretim programında aile vurgusu içerisinde “ailemize, milletimize, beşeriyete karşı hak ve vazifelerimiz” ifadesi vurgulanırken ailenin temele alınarak milletine ve insanlığa karşı hak ve görevlerine de değinilmiştir. Musahabat-ı Ahlakiyye ve Malumat-ı Vataniyye Dersi Öğretim Programında bazı yerlerde “müdafai milliye, lüzum ve ehemmiyeti” ifadesinden bahsedilerek milli savunma vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Milli savunmaya ilişkin olarak vatan savunmasının gerekliliği ve önemi ifade edilmiştir. Yine öğretim programında “kanunlara nizamla itaat etmek” ifadesinden de bahsedilerek kanun vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programının bazı yerlerinde “Milli iktisad misakına riayet” ifadesi ekonomi vurgusundan söz edilirken “milli ve insani vazifelerini takdir ve ifa edebilecek bir hâle getirmek” ifadesiyle de sorumluluk kavramına yer verilmiştir. Sorumluluk doğrudan bazen vurgulanırken dolaylı olarak çok kez vurgulanmıştır.

3.3.2. 1926 İlk Mekteplerin Müfredat Programı’nda Okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı Bulguları

1926 İlk Mekteplerin Müfredat Programı’nda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı bulguları bireysel kimlik, dini kimlik, toplumsal kimlik ve milli kimlik olmak üzere dört kategoride sunulmuştur.

3.3.2.1. Bireysel Kimlik

1926 İlk Mekteplerin Müfredat Programı’nda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programında bireysel kimlik kategorisinde sorumluluk vurgusu sıklıkla yapılırken sağlık, dürüstlük, ahlak, hak, özgürlük ve sevgi vurgularından da bahsedildiği görülmektedir.

Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda sorumluluk vurgusuna ilişkin olarak “mekteple nizamlarına riayet hususunda talebenin uhdesine düşen vazifeler, kadın ve erkeklerin vazifesi, vazifeşinaslık itiyatları tesis etmek, küçük vazifeler yüklemek” ifadelerine yer verilmiştir. Sorumluluk vurgusu belirtilirken bireylerin aynı zamanda yerine getirmesi gereken görevlerine de denilmektedir.

Öğretim programında “sıhhatimizi ve kuvvetimizi muhafaza etmek, temizlik, intizam” ifadelerine yer verilerek sağlık vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Bireylerin sağlığını ve bedensel gücünü koruması gerektiği, temizlik ve düzene dikkat etmesi

gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca öğretim programında dürüstlük ile ilgili olarak doğruluk ifadesinden bahsedilmektedir. Yine öğretim programının bazı yerlerinde “sağlam ahlakîyet hissi oluşturmak” ifadesi ile ahlak vurgusu yapılırken “güzel ve iyi şeylere karşı muhabbet” ifadesinde sevgi vurgusuna yer verilmektedir. Bireylere ait öğretim programında “ferdin hürriyeti, posta ve telgraf” ifadeleri belirtilerek hak ve özgürlük vurgusunun yapıldığı görülmektedir.

3.3.2.2. Dini Kimlik

1926 İlk Mekteplerin Müfredat Programı’nda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda dini kimlik kategorisinde ifade edilen ya da vurgusu yapılan bir bulguya rastlanmamıştır.

3.3.2.3. Toplumsal Kimlik

1926 Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda toplumsal kimlik ile ilgili olarak yardımseverlik vurgusunun çok sık olarak yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında ayrıca çevre, sorumluluk, ahlak, sağlık, aile ve ekonomi vurgusu yer almaktadır.

Öğretim programında yardımseverlik ile ilgili olarak “işlerin müştereken yapılması, eşyanın müştereken imal edilmesi, insanlar arasında iş bölümü yapmak, mektepte işbirliği oluşturmak, mektepte müşterek faaliyete yardım etmek, imece, köyü güzelleştirmek, köylülerin müşterek çalışması, kasabada medeni ve hayırperver müesseselerin vücuda getirilmesinde zenginlerin yardımı, halkın belediyeye yardımı, teavün ve tenasüd kazandırmak” ifadeleri vurgulanmaktadır. Bireylerin kazanması gereken davranışlarda yardımseverlik doğrudan vurgulanırken dayanışma, işbirliği dolaylı olarak vurgulanmaktadır.

Öğretim programında toplumsal kimlik kategorisinde çevre vurgusuna ilişkin olarak “yerlere tükürmemek, sokaklara süprüntü atmamak, bataklığı kurutmak, yolları muhafaza etmek, köye ve etrafına ağaç dikmek, koru ve ormanların muhafazası, kasabanın güzelleştirilmesi ve temizliği için bütün hemşerilerin müştereken çalışması” ifadelerinden bahsedilmektedir. Çevreye ilişkin olarak dolaylı olarak duyarlılık ve sağlığın korunması da ifade edilmektedir.

1926 İlk Mekteplerin Müfredat Programı Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda “topluluğun icap ettirdiği kaide ve nizamlara uymak, kasaba ve şehir hayatında herkesin

riayet edeceği medeni kaidelere uymak, sokaklarda kıyafet, tiyatro ve sinema gibi umumi yerlerde tavrı hareket kurallarına uymak, kalabalık yerlerde alışveriş, tramvaya, otobüse binmek, kalabalıkta bilet vesaire alırken kaidelere uymak” ifadelerine yer verilerek sorumluluk vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Bireylerde, toplumsal kimlikle ilgili olarak toplum hayatının her anında uyulması gereken kurallar belirtilmiştir.

Öğretim programında aynı zamanda ahlak vurgusundan bahsedildiği görülmektedir. Ahlak ile ilgili olarak “ahlaki, iktisadi ve hukuki içtimai manaları idrak ettirmek, ahlaki ve içtimai itiyatlar kazandırmak” ifadelerine yer verilmiştir. 1926 Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nın bazı yerlerinde sağlık vurgusuna ilişkin olarak “sıtma mücadelesine herkesin iştiraki, işrete karşı mücadele” ifadeler belirtilmektedir. Bireylerin içki, alkole karşı mücadele yapması gerektiği, sıtma hastalığına karşı toplumun birlikte mücadele yapması gerektiği ifade edilmektedir.

Öğretim programının bazı yerlerinde “aile azasının vazife ve hakları” ifadesine yer verilerek aile vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Yine Öğretim programında “işsizlerin cemiyete zararları” ifadesi ile ekonomi vurgusu yapılarak işsiz insanların toplum ve ekonomik hayata zararlarının olduğu belirtilmektedir.

3.3.2.4. Milli Kimlik

1926 İlk Mekteplerin Müfredat Programı’nda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda milli kimlik kategorisinde sıklıkla idari vurgusu yapılırken vatan, vatandaşlık, askerlik, aile, Türk, milli savunma, adalet, tasarruf, kanun, sorumluluk vurgusuna yer verildiği görülmektedir.

Öğretim programında idari ile ilgili olarak “halk idaresinde halkın hakları ve vazifeleri, hâkimiyet mutlak surette milletindir, bireyleri devlet teşkilatı ve hükümet makinası hakkında esaslı fikirlere ve malumata sahip etmek, hükümet milletin çocuklarını okutur, mektepler açar, memleketin sıhhat işlerine bakar, hükümet halktan vergi alır” ifadeleri yer almaktadır. İdari vurgusu doğrudan yapılırken idari içerisinde dolaylı olarak hak, görev ve hükümetin sorumluluklarına değinilmektedir.

Öğretim programında milli kimlik kategorisinde “gençleri mensup oldukları vatan ve millete intibak ettirmek, devlet, milliyet ve aile yardımlaşması bina etmek, vatanın muhafazası ve müdafaası” ifadeleri belirtilerek “vatan” vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Bireylerin vatan ve millete uyumunu, aidiyetini sağlamak gerektiği, vatanın

korunması ve savunulması gerektiği, aile, millet ve devletin birlik, beraberlik, dayanışma içerisinde olması gerektiği belirtilmektedir.

Öğretim programının bazı yerlerinde vatandaşlık vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Vatandaşlık ile ilgili olarak “demokratik bir devlette vatandaşların hak ve vazifeleri hakkında esaslı bir fikre sahip etmek” ifadesine yer verilmiştir. Bu ifadeye ilişkin vatan doğrudan vurgulanırken hak ve görevlere de değinilmektedir. Yine Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda “vergi ve askerlik vazifesi, askerliğe hazırlık” ifadesinden bahsedilmektedir. Askerlik hem doğrudan vurgulanırken hem de vergi ve askerlik birlikte vurgulandığı görülmektedir.

Ayrıca öğretim programında aile vurgusu yapılırken “Türkiye’yi bir iş ve aile yurdu olmak üzere mütalaa etmek” ifadesine yer verilmiştir. İfade de aile doğrudan belirtilirken yurt ve ekonomi vurgusu da yapılmaktadır. Yine öğretim programında millet adı olarak Türk ifadesinin vurgulandığı görülmektedir. Türk ile ilgili olarak Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda “Türkün iktisadi ve medeni kudret ve kabiliyeti hakkında itimat ve iman tevlit etmek ve yaşatmak” ifadesine yer verilmiştir. İfade de Türkün kendisine yönelik olarak ekonomi, medeniyet gücü ve yeteneğine ilişkin olarak güven, inanç oluşturma ve bu hissin yaşatılması gerektiği belirtilmiştir.

1926 İlk Mekteplerin Müfredat Programı’nda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda milli kimlik kategorisinde “milletin daima kendisini müdafaaya hazır bulunması” ifadesinden bahsedilerek milli savuma vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında adalet vurgusundan bahsedilirken “hükümet halkın malına ve canına taarruz edenleri cezalandıracak mahkemeler tesis eder” ifadelerine yer verilmektedir. Yine öğretim programında “tasarruf milli bir vazifedir” ifadesi ile tasarruf vurgusunun doğrudan yapıldığı görülmektedir. Ayrıca tasarrufun bireyler için milli bir görev olduğu ifade edilmektedir.

Yine Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda “kanunlara itaat vazifedir” ifadesine yer verildiği görülmektedir. İfadeye ilişkin olarak kanun vurgusu yapılırken bireyler için kanuna uymanın bir görev olduğu belirtilmektedir. Öğretim programında sorumluluk vurgusundan da bahsedilmektedir. Sorumluluk ile ilgili olarak Yurt Bilgisi Öğretim Programı’nda “belediye nizamlarına riayet etmek” ifadesine yer verilmiştir. İfade ile ilgili olarak bireylerin belediyenin düzenine uyması gerektiği belirtilmektedir.

3.3.3. 1927 ve 1930 İlk Mektepler Müfredat Programları'nda Okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı Bulguları

1927 ve 1930 yıllarında okutulan İlk Mektepler Müfredat Programları aynı olduğu için her iki programın bulguları ortaktır. Dolayısıyla 1927 ve 1930 İlk Mektepler Müfredat Programları'nda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı bulguları bireysel kimlik, dini kimlik, toplumsal kimlik ve milli kimlik olmak üzere dört kategoride sunulmuştur.

3.3.3.1. Bireysel Kimlik

Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda bireysel kimlik kategorisinde dürüstlük, sağlık, sevgi, hak, özgürlük vurgularının yapıldığı görülmektedir.

Öğretim programında dürüstlük ile ilgili olarak “nezaket, doğruluk” ifadelerine yer verilmiştir. Dürüstlük vurgulanırken bireylerin hoşgörülü ve saygılı olması gerektiği de belirtilmektedir. Sağlık vurgusuna ilişkin öğretim programında “çocuklarda temizlik, intizam” ifadelerinden bahsedilmektedir. Öğretim programının bazı yerlerinde “güzel ve iyi şeylere karşı muhabbet ve vazifeşinaslık” ifadelerine yer verilerek sevgi vurgusu yapılırken “posta ve telgraf, ferdin hürriyeti” ifadeleri ile hak ve özgürlük vurgusuna yer verildiği görülmektedir.

3.3.3.2. Dini Kimlik

1927 ve 1930 İlk Mektepler Müfredat Programı'nda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda dini kimlik kategorisinde ifade edilen ya da vurgusu yapılan bir bulguya rastlanmamıştır.

3.3.3.3. Toplumsal Kimlik

1927 ve 1930 İlk Mektepler Müfredat Programı'nda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda toplumsal kimlik kategorisi ile ilgili olarak yaygın olarak yardımseverlik ve sorumluluk vurgusu yapılmıştır. Ayrıca öğretim programında sağlık, köy, kasaba, ahlak, çevre ve aile vurgusu da yer almaktadır.

Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda yardımseverlik ile ilgili “İnsanlar arasındaki işbirliği, köy hayatında, kasaba ve şehir hayatında topluluğun gerektirdikleri, yolları muhafaza etmek için köylülerin müşterek çalışması, kasabada medeni ve hayırperver müesseselerin vücuda getirilmesinde zenginlerin yardımı, halkın belediyeye yardımı, mektepte bazı işlerin müştereken yapılması, mektepte bazı eşyanın müştereken

imal edilmesi” gerektiği ifade edilmektedir. İfadelerde yardımseverlik vurgusunun doğrudan yapıldığı görülmektedir. Ayrıca dolaylı olarak topluluk hayatının olduğu her yerde; okul, köy, kasaba ve şehirde işbirliği, dayanışma ve birliğin olması gerektiği toplumsal kimlik olarak belirtilmektedir.

Öğretim programında toplumsal kimlikte sorumluluk vurgusuna ilişkin olarak “mektebin umumi hayatına iştirak etmek, mektep nizamlarına riayet hususunda talebenin uhdesine düşen vazifeler, kasaba ve şehir hayatında herkesin riayet edeceği medeni kaideler, belediye nizamlarına riayet, sokaklarda kıyafet, tiyatro ve sinema gibi umumi yerlerde duru hareket gösterilmesi, kalabalık yerlerde alışveriş, tramvaya, otobüse binmek, kalabalıkta bilet vesaire alırken kaidelere uymak, gençleri ileride umumi işlerin müzakeresine hazırlamak” ifadelerine yer verilmiştir. Bireylerin toplumsal kimlik olarak günlük hayatın her noktasında ilgili resmî veya özel kurum ve kuruluşların kurallarına uyması gerektiği ifade edilmektedir. Öğrencilerin daha okul hayatında iken toplumsal bir kimlik kazanabilmeleri için gelecekte toplumsal işlerin yapılmasında şimdiden görüşlerini ve fikirlerini ifade etmeleri çözüm önerileri geliştirmeleri gerektiği belirtilmektedir.

Ayrıca öğretim programında sağlık ile ilgili olarak “sıtma, sıtmaya karşı mücadele, sıtma mücadelesinde herkesin iştiraki lüzumu, işret tehlikesi, işrete karşı mücadele, yerlere tükürmemek, gençliğin faaliyetleri, spor kulüpleri, izciler” ifadelerinden bahsedilmektedir. Öğretim programında toplumsal kimlik olarak toplumun sağlıklı bireylerden oluşması gerektiği ifade edilmektedir. İfadede sıtma hastalığına karşı mücadele edilmesi gerektiği, içki ve alkole karşı mücadele edilmesi gerektiği, bireylerin yerlere tükürmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Bireylerin toplumsal kimlik olarak sağlıklı bedenlere sahip olmaları için spor kulüpleri, izcilik ve gençlik faaliyetlerine yer vermesi gerektiği belirtilmiştir.

Yine Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nın bazı yerlerinde toplumsal kimlik olarak köy vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Köy ile ilgili olarak “köy hayatı, köy teşkilatı, köylü ailesi, köylülerin müşterek malları, köy gençlerinin yaz ve kış eğlenceleri” ifadelerinden bahsedilmektedir. Öğretim programında yine kasaba ile ilgili olarak vurgunun yapıldığı da ifade edilmektedir. Kasaba ile ilgili Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda “kasabalarda aile hayatı kadın ve erkeklerin vazifesi, kasabanın güzelleştirilmesi ve temizliği için hemşerilerin müşterek çalışması” ifadelerine yer verilmiştir. İfadede toplumsal kimlik olarak kasaba vurgusu doğrudan yapılırken dolaylı

olarak kasaba hayatında kadın ve erkelerin görev ve sorumlulukları belirtilmiştir. Yine dolaylı olarak kasabanın güzelleştirilmesi ifade edilirken çevre vurgusu da yapılmıştır. Kasabanın temizliği için kasabada oturan insanların birlikte çalışması gerektiği belirtilirken yine dolaylı olarak sağlık ve yardımseverlik vurgusunun yapıldığı görülmektedir.

Öğretim programında toplumsal kimlik olarak “aile esası, evde iş, evde müşterek maksad, evde tenasüd, aile esasının vazifeleri ve hakları” ifadelerine yer verilerek aile vurgusu yapılmıştır. Aile vurgusu ile ilgili olarak ailenin önemi, aile ve bireylerinin görevleri, haklarının neler olduğu, ailede ve ev hayatında işlerde dayanışmanın, amaç birliği olması gerektiği toplumsal kimlik olarak belirtilmiştir. Öğretim programında toplumsal kimlikte çevre ile ilgili olarak ise “sokaklara süprüntü atmamak” gerektiği ifade edilmiştir. Çevreye ilişkin bireylerin sorumluluk sahibi ve duyarlı olması gerektiği belirtilmiştir. Öğretim programında ahlak vurgusuna ilişkin olarak toplumsal kimlikte “hadiselerin ahlaki, iktisadi ve hukuki kısaca içtimai manalarını idrak ettirmek” ifadesinden bahsedilmiştir.

3.3.3.4. Milli Kimlik

1927 ve 1930 Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda milli kimlikte yaygın olarak idari ve Türk kavramlarının vurgulandığı görülmektedir. Ayrıca öğretim programında vatan, vatandaş, milli savunma, ahlak, tasarruf, kanun, ekonomi, askerlik, bağımsızlık, aile, farkındalık vurguları da yapılmıştır.

Öğretim programında milli kimlik olarak idari vurgusundan sıklıkla bahsedilmiştir. İdari ile ilgili olarak “çocuğa devlet teşkilatı ve hükümet makinesi hakkında esaslı fikirlere ve malumata sahip etmek, milli Türk devleti müstakil bir Cumhuriyettir, Cumhuriyet halk idaresidir, Cumhuriyet, Cumhuriyet en iyi idaredir, halk idaresinde halkın hakları ve vazifeleri, Hükümet teşkilatına yardımcı halk teşkilatı, Hilal-i Ahmer, Himayeyi Etfal, Tayyare Cemiyetleri, hükümet ve resmî teşkilatın köylülere yardımı” ifadelerine yer verilmiştir. İdari vurguya ilişkin milli kimlikte öğrencilere Cumhuriyet yönetimi hakkında bilgiler vermek, Cumhuriyet rejiminin üstün bir yönetim olduğunu benimsetmek, Cumhuriyet’in gücünü halktan aldığını ve halka haklar verdiğini belirterek bireylerin Cumhuriyet’e karşı görevlerinin de olduğu ifade edilmiştir. İdari vurgusu doğrudan yapılırken Cumhuriyet vurgusunun idari vurgu içerisinde sıklıkla bahsedildiği görülmektedir. Ayrıca öğretim programında öğrencilerin hükümete yardımcı olan Kızılay,

Çocuk Esirgeme Kurumu, Türk Hava Kurumu gibi kuruluşlar hakkında bilgi sahibi olması gerektiği, hükümetin köylülere yardım ettiği ifade edilmektedir.

Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda milli kimlik olarak Türk vurgusundan “Türk devleti ve Türk milleti, Türk vatanının geçirdiği tehlikeler, Ecebi memleketlerde Türkler, Türkiye'nin ecebi memleketlerdeki resmî mümessilleri, Türk'ün iktisadi ve medeni kudret ve kabiliyeti hakkında itimat ve iman tevlit etmek ve yaşatmak, Türk milleti çok kabiliyetlidir, Türk ocakları, muhtelif birlikler ve hizmetleri” ifadeleri ile bahsedildiği görülmektedir. Milli kimlik olarak Türk kavramı Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda doğrudan vurgulanmıştır. İfadelerde millet, vatan kavramlarından bahsedilirken ilgili kavramların Türk olduğu doğrudan belirtilmiştir. Öğrencilerde Türk'ün ekonomi, medeni gücü, yetenekleri ile ilgili inanç ve güven duygusu oluşturarak bu duyguyu yaşatmak gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca öğrencilere ülkenin yaşamış olduğu tehlikeler, vatan toprakları dışında kalmış Türkler ve onların yurt dışındaki resmi temsilcileri hakkında bilgilerin verilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Yine Türk kavramına ilişkin olarak Türk ocakları ve faaliyetlerine öğretim programında yer verildiği görülmektedir.

Öğretim programının bazı yerlerinde milli kimlikte vatan kavramının vurgulandığı ifade edilmektedir. Vatan kavramına ilişkin olarak öğretim programında “vatanın muhafazası ve müdafaası, gençleri mensup oldukları vatan ve millete intibak ettirmek, çocuğa en geniş mana ile yurdunu ve milletini sevdirmek” ifadelerine yer verilmiştir. Bireylerin vatanını koruması ve savunması gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda gençlerin vatan ve millete uyumunun sağlanması gerektiği, çocuklarda yurt ve millet sevgisinin oluşması gerektiği milli kimlik olarak vurgulanmıştır.

1927 ve 1930 İlk Mektepler Müfredat Programı'nda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı milli kimlik kategorisinde vatandaş vurgusuna ilişkin olarak “vatandaş yetiştirmek, demokratik bir devlette vatandaşların hak ve vazifeleri, Türk vatandaşlarının vazife ve hakları” ifadelerinden bahsedilmiştir. Milli kimlik olarak vatandaş kavramı, doğrudan vurgulanırken vatandaşın hak ve görevlerine de değinilmiştir.

Öğretim programında milli kimlik olarak milli savunma vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Milli savunma ile ilgili olarak öğretim programında “milletin kendini daima müdafaaya hazır bulunması, milli ve hayati bir zaruriyettir, muhitimizi ve kuvvetimizi muhafaza etmemiz milli bir vazifedir” ifadelerine yer verilmiştir. Yurt Bilgisi Dersi

Öğretim Programı'nda milletin kendisini savunması milletin hayatı için bir zorunluluk olduğu ifade edilirken yaşadığımız yerin ve gücümüzün korunması milli bir görev olarak belirtilmiştir. Ayrıca, milli kimlik olarak öğretim programında askerlik vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Askerlik ile ilgili olarak öğretim programında askerlik vazifesi ifadesinden bahsedilmiştir.

Öğretim programının yine bazı yerlerinde ahlak kavramının vurgulandığı görülmektedir. Milli kimlik olarak ahlak kavramından öğretim programında “devlet, millet ve aile tenasüdüne iptina eden sağlam bir ahlakîyet hissi tevlit etmek ve yaşatmak” ifadeleri ile bahsedilmiştir. Öğrencilerin Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda aile, millet ve devlet dayanışması alışkanlığı kazandırarak ahlak duygusu oluşturması ve yaşatması ifade edilmiştir.

Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda milli kimlik olarak “tasarruf milli bir vazifedir” ifadesine yer verilerek tasarruf doğrudan milli bir görev olarak vurgulanmıştır. Ayrıca öğretim programında “Türkiye’de çalışmayan işsiz insanlar, işsizlerin cemiyete zararları” ifadelerine yer verilerek ekonomi kavramının vurgulandığı görülmektedir. Milli kimlik olarak çalışmayan işsiz insanların toplum için zararlı olduğu öğretim programında belirtilmiştir.

Öğretim programının bazı yerlerinde yine milli kimlik olarak kanun kavramından bahsedilmektedir. Kanun vurgusu ile ilgili olarak öğretim programında “kanunlara itaat vazifedir” ifadesine yer verilmiştir. Bireyler için kanuna uymanın bir görev olduğu vurgulanmıştır. Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda milli kimlik olarak bağımsızlık vurgusundan da bahsedilmektedir. Bağımsızlık ile ilgili olarak “esir milletler serbest çalışmayan, başkalarının arzularına ve başkaları için çalışan millettir” ifadesine yer verilerek sömürgeleştirilmiş milletlerden bahsedilerek bağımsız olmadıkları belirtilmiştir. Öğretim programında ayrıca aile kavramının vurgulandığı da görülmektedir. Aile ile ilgili olarak “Türkiye’yi bir iş ve aile yurdu olmak üzere mütalaa etmek” ifadelerinden bahsedilmiştir. Yine Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda “Türkiye’de ecnebiler, ecnebilerin mevki, resmi ecnebi mümessilleri ve vazifeleri” ifadelerine yer verilerek bireylerde farkındalık vurgusu yapılmıştır.

3.3.4. 1930 Orta Mektep Müfredat Programı'nda Okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı Bulguları

1930 Orta Mektep Müfredat Programı'nda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı bulguları bireysel kimlik, dini kimlik, toplumsal kimlik ve milli kimlik olmak üzere dört kategoride sunulmuştur.

3.3.4.1. Bireysel Kimlik

1930 Orta Mektep Müfredat Programı'nda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı bireysel kimlikte ifadelerin tamamına yakınında hak vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programının bazı yerlerinde saygı kavramının vurgulandığı görülmektedir.

Öğretim programında bireysel kimlik olarak hak kavramı “mecburi tahsil, ehemmiyeti, hürriyeti temin ve hürriyetin lüzumunu kavramak, fikir hürriyetini kavramak, say ve ticaret hürriyetini kavramak, vicdan ve din hürriyetini kavramak, müsavat, vazifelerde müsavat, hakta müsavat” ifadeleri ile vurgulanmıştır. Bireylerin Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda eğitimin bir hak ve zorunlu olduğunu bilerek önemini anlaması gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca öğrencilerin özgürlüğü kavraması gerektiği, fikir, çalışma, ticaret, din ve vicdan özgürlüğünü kavraması gerektiği belirtilmektedir. Öğretim programında yine görevde eşitlik, hakta eşitlik kavramlarını bilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Hak vurgusu öğretim programında doğrudan yapılırken dolaylı olarak özgürlük ve eşitlik kavramlarının vurgulandığı da görülmektedir.

Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda bireysel kimlik olarak bazı yerlerde ise saygı vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Saygı ile ilgili olarak öğretim programında “tesamühü kavramak” ifadesinden bahsedilmektedir. Öğrencilerin saygı ifadesini kavraması vurgulanırken aynı zamanda bireylerin hoşgörü sahibi olmaları gerektiği belirtilmiştir.

3.3.4.2. Dini Kimlik

1930 Orta Mektep Müfredat Programı'nda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda dini kimlik kategorisinde ifade edilen ya da vurgusu yapılan bir bulguya rastlanmamıştır.

3.3.4.3. Toplumsal Kimlik

Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı toplumsal kimlikte aile ve ekonomi vurgusunun yapıldığı görülmüştür. Aile vurgusuna ilişkin olarak öğretim programında “ailenin içtimai rolü” ifadesinden bahsedilmiştir. Toplumsal kimlik olarak ailenin toplumdaki önemine değinilmiştir. Öğretim programında “müşterek say ve ehemmiyeti” ifadesine yer verilerek ekonomi vurgusunun yapıldığı görülmüştür. Ekonomi vurgusu doğrudan yapılırken işbirliği, dayanışma vurgusu dolaylı olarak ifade edilmiştir. Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda bireylerin işbirliği içinde çalışmak ve çalışmanın önemini kavramaları gerektiği belirtilmiştir. 1930 Orta Mektep Müfredat Programı, Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda toplumsal kimlik ile ilgili olarak çok fazla ifadeye yer verilmemiştir.

3.3.4.4. Milli Kimlik

Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda milli kimlik ile ilgili olarak yaygın olarak idari kavramının vurgulandığı görülmektedir. Öğretim programında ayrıca vatandaş, askerlik, vergi, milliyet, çalışkanlık, Türk, milli eğitim vurgularına yer verilmiştir.

Öğretim programında idari vurgusuna ilişkin olarak “hükümet ve hâkimiyeti kavramak, eski hükümet şekli ile yenisi arasındaki fark, Cumhuriyeti kavramak, vatandaşa karşı hükümetin vazifelerini kavramak” ifadelerinden bahsedilmektedir. Öğrencilerin devletin yönetim biçimi hakkında bilgi sahibi olması gerektiği, Cumhuriyet yönetim şeklini kavrayarak eski ve yeni hükümet biçimleri hakkında karşılaştırma yapması gerektiği öğretim programında ifade edilmektedir. Ayrıca hükümetin vatandaşa karşı yerine getirmesi gereken görevlerin neler olduğu da öğrenciler tarafından bilinmesi istenmiştir. Öğretim programında milli kimlik olarak idari kavramı doğrudan vurgulanırken yönetim biçimine ait olan Cumhuriyet ve milli egemenlik kavramları dolaylı olarak vurgulanmıştır. Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda hükümetin vatandaşa karşı görevleri ifade edilirken hükümete ait olan sorumluluk vurgusuna da değinilmiştir.

1930 Orta Mektep Müfredat Programı, Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda milli kimlik ile ilgili olarak vatandaş vurgusu “vatandaşların hakları, hükümete karşı vatandaşın vazifelerini kavramak” ifadeleri ile belirtilmiştir. İfadede öğrenciler tarafından vatandaşların sahip olduğu hakların bilinmesi gerektiği, vatandaşların hükümete karşı yerine getirmesi gereken görevleri vurgulanmıştır. Öğretim programında askerlik

kavramının vurgulandığı da görülmektedir. Ayrıca öğretim programının bazı yerlerinde doğrudan vergi vurgusuna da yer verilmiştir. Yine öğretim programında “millet, milliyet, milli his, devleti kavramak” ifadelerine yer verilerek milliyet kavramının vurgulandığı belirtilmektedir. Öğrencilerin milli duyguyu, devleti, milleti kavraması gerektiği öğretim programında belirtilirken aidiyet oluşumunun sağlanması gerektiği de ifade edilmektedir.

Öğretim programında milli kimlik olarak çalışkanlık vurgusuna yer verildiği görülmektedir. Çalışkanlık vurgusu ile ilgili olarak “intihap, say ve tahsil ve mensup olduğumuz meslekte milli gaye endişesi” ifadesine öğretim programında yer verilmiştir. İfadede milli kimlik olarak bireylerin seçim, çalışma hayatı, eğitim ve meslek hayatında milli amaçlarının olması gerektiği vurgulanmıştır.

Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda milli kimlik olarak Türk vurgusundan bahsedilmektedir. Türk vurgusu ile ilgili olarak “Türk milletinin insaniyette mevki” ifadesi belirtilmektedir. Öğrencilerin Türk milletinin dünya ve medeniyetteki yerinin önemini kavraması gerektiği öğretim programında ifade edilmiştir. Yine öğretim programında çocukların iyi derecede eğitim görmelerinin milli bir vazife olduğu belirtilmiştir. İfadede milli kimlik olarak milli eğitim vurgusunun yapıldığı görülmektedir.

3.3.5. 1936 Ortaokul Programı’nda Okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı Bulguları

1936 Ortaokul Programı’nda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı bulguları bireysel kimlik, dini kimlik, toplumsal kimlik ve milli kimlik olmak üzere dört kategoride sunulmuştur:

3.3.5.1. Bireysel Kimlik

Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda bireysel kimlik olarak doğrudan sadece yapılan tek vurgunun hak olduğu görülmektedir. Hak vurgusuna ilişkin olarak öğretim programında “hürriyet, ferdi hürriyeti kavramak, tedris hürriyetini kavramak, mebus intihap etmek hakkı, ferdi hak ve siyasi hak, hak ile vazifenin münasebetini kavramak” ifadelerinden bahsedilmektedir. Bireysel kimlik olarak öğrencilerin özgürlük, bireysel özgürlük, milletvekili seçme hakkı, bireysel hak ve siyasi hak, hak ile görevin ilişkisini kavraması gerektiği öğretim programında ifade edilmektedir. Hak vurgusu doğrudan yapılırken özgürlük ve görev vurgusunun yapıldığı da görülmektedir.

3.3.5.2. Dini Kimlik

1936 Ortaokul Programı'nda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda dini kimlik kategorisinde ifade edilen ya da vurgusu yapılan bir bulguya rastlanmamıştır. Herhangi bir bulguya rastlanmadığı için dini kimlik olarak öğretim programında bir ifade yer almamaktadır.

3.3.5.3. Toplumsal Kimlik

Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda toplumsal kimlik ile ilgili olarak sadece yardımseverlik vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında yardımseverlik vurgusuna ilişkin iş bölümü ifadesinden bahsedilmektedir. Toplumsal kimlik olarak yardımseverlik doğrudan vurgulanırken dolaylı olarak dayanışma vurgusu da ifade edilmektedir. Öğretim programında toplumsal kimlik ile ilgili çok fazla ifadeye yer verilmemiştir. Dolayısıyla 1936 Ortaokul Programı'nda toplumsal kimlikle ilgili az bulguya ulaşılmıştır.

3.3.5.4. Milli Kimlik

1936 Ortaokul Programı'nda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda milli kimlik ile ilgili olarak yaygın olarak idari ve Türk vurgusu yapılmıştır. Öğretim programında ayrıca hak, askerlik, vergi, ekonomi, milliyet, aidiyet, kanun, vatandaş vurgusuna yer verildiği görülmektedir.

Öğretim programında milli kimlik olarak idari vurgusunda “Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin teşekkülünü kavramak, Cumhuriyeti kavramak, eski hükümet ile Cumhuriyet arasındaki fark, demokraside hükümet tarzını kavramak” ifadelerinden bahsedilmektedir. İfadede milli kimlik olarak bireylerin Türkiye Büyük Millet Meclisi oluşma biçimini, Cumhuriyeti kavraması gerektiği, Cumhuriyet öncesi yönetim ile Cumhuriyet yönetimi arasındaki farkları kavraması gerektiği, demokraside hükümet biçimlerini bilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda Türk vurgusuna ilişkin olarak “Türk dili, Türk milletinin teşekkülündeki amiller, Türk milliyetçiliği, Türk milletinin mütalaası” ifadelerine yer verilmiştir. Milli kimlik olarak Türk vurgusu doğrudan sıklıkla yapılmıştır. Öğrencilerin Türk dilini, Türk milletinin oluşmasındaki olayları, Türk milliyetçiliğini kavraması gerektiği öğretim programında ifade edilmiştir.

Öğretim programının bazı yerlerinde milli kimlik olarak hak vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Hak vurgusu ile ilgili olarak öğretim programında “hâkimiyet, demokrasi, muhtelif memleketlerde kadınlara tanınmış olan intihap haklarını kavramak” ifadelerinden bahsedilmektedir. Öğrencilerin kadınlara verilmiş olan seçme hakkını kavraması gerektiği, milli egemenlik ve demokrasiyi kavraması gerektiği öğretim programında belirtilmiştir. Yine öğretim programında “askerlik vazifesi” ifadesine yer verilerek askerliğin bireyler için bir görev olduğu görülmektedir. Öğretim programında askerlik vurgusu milli kimlik olarak doğrudan ifade edilmiştir.

Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda “vergi hakkında umumi bilgileri kavramak” ifadesinden bahsedilmiştir. Milli kimlik olarak vergi kavramı doğrudan vurgulanmıştır. Ayrıca öğretim programında “bütçenin mahiyetini kavramak” ifadesine yer verilerek ekonomi vurgusunun yapıldığı görülmüştür. Bireylerin öğretim programında devlet bütçesinin önemini kavraması gerektiği belirtilmiştir. Öğretim programında milli kimlik olarak “milliyet prensibi” ifadesine yer verilerek milliyet kavramının vurgulandığı görülmektedir.

Öğretim programında “milli his, medeni his” ifadelerinden bahsedilerek milli kimlik olarak aidiyet vurgusunun yapıldığı belirtilmektedir. Öğrencilerde milli ve medeni duygu ile aidiyet oluşmasının gerektiği öğretim programında ifade edilmektedir. Öğretim programında kanun vurgusuna da yer verildiği görülmektedir. Kanun kavramı ile ilgili olarak “kanunlara riayet ve hürmet” ifadesi belirtilmiştir. Milli kimlik olarak öğretim programında öğrencilerin kanunlara uyması ve kanunlara saygı göstermesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda vatandaş kavramı da vurgulanmıştır. Vatandaş vurgusuna ilişkin öğretim programında “vatandaşın devlete karşı başlıca vazifelerini kavramak” ifadelerinden bahsedilmiştir. Öğrencilerin devlete karşı vatandaşın görevlerini kavraması gerektiği öğretim programında belirtilmiştir.

3.3.6. 1938 Ortaokul Programı’nda Okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı Bulguları

1938 Ortaokul Programı’nda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı bulguları bireysel kimlik, dini kimlik, toplumsal kimlik ve milli kimlik olmak üzere dört kategoride sunulmuştur.

3.3.6.1. Bireysel Kimlik

Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda bireysel kimlik olarak sadece hak vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Ayrıca hak vurgusu öğretim programında doğrudan vurgulanmıştır. Hak vurgusu ile ilgili olarak öğretim programında “ferdi hürriyet, intihap hakkını kavramak, müsavata kavramak, bir siyasi fırkaya girmek, hak ile vazifenin münasebetini kavramak” ifadelerine yer verilmiştir. Öğrencilerin öğretim programında bireysel özgürlük, seçim hakkı, eşitlik, siyasi partiye girme hakkını kavraması gerektiği belirtilmiştir. Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda bireysel kimlik ile ilgili olarak fazla ifadeye yer verilmemiştir.

3.3.6.2. Dini Kimlik

1938 Ortaokul Programı'nda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda dini kimlik kategorisinde ifade edilen ya da vurgusu yapılan bir bulguya rastlanmamıştır.

3.3.6.3. Toplumsal Kimlik

Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda toplumsal kimlik olarak ahlak, aile, özgürlük, saygı ve yardımseverlik vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında ahlak vurgusuna ilişkin olarak “ahlak hakkında mütealayı kavramak” ifadesinden bahsedilmiştir. Öğrencilerin ahlak konusunda düşünme, irdeleme yapması gerektiği öğretim programında ifade edilmiştir.

Öğretim programında aile ile ilgili olarak “ailede vazifeyi kavramak” ifadelerine yer verilerek toplumsal kimlik olarak aile vurgusu yapılmıştır. Bireylerin aile içerisinde görevleri kavraması gerektiği belirtilmiştir. Öğretim programında aile vurgusu doğrudan yapılırken görev vurgusuna da değinilmiştir. Öğretim programının bazı yerlerinde “içtimai ve medeni hürriyeti kavramak” ifadelerinden bahsedilmiştir. İfadede toplumsal kimlik olarak toplumsal özgürlük ve çağdaşlaşma özgürlüğünün bireylerden tarafından kavranması gerektiği ifade edilmiştir. Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda ayrıca saygı kavramı da vurgulanmıştır. Toplumsal kimlik olarak saygı vurgusuna ilişkin öğretim programında “hoş görmekliliği kavramak” ifadesine yer verilmiştir. Öğretim programında saygı vurgusu doğrudan yapılırken aynı zamanda hoşgörülü olma vurgusundan da bahsedilmiştir. İfadede öğrencilerin saygı sahibi ve hoşgörülü olmaları gerektiği belirtilmiştir. Yine öğretim programının bazı yerlerinde yardımseverlik kavramı vurgulanmıştır. Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda yardımseverlik ile ilgili olarak

“iş bölümünü kavramak” ifadesinin yer aldığı görülmüştür. Toplumsal kimlik olarak öğrencilerin toplumsal hayat içerisinde iş bölümünü kavraması gerektiği ifade edilmiştir. İfadede yardımseverlik doğrudan vurgulanırken dayanışma vurgusunun dolaylı olarak yapıldığı görülmektedir.

3.3.6.4. Milli Kimlik

1938 Ortaokul Programı’nda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda milli kimlik olarak idari ve Türk vurgusunun sıklıkla yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında ayrıca vatandaş, askerlik, hak, aidiyet, milliyet, kanun, milli savunma, vergi vurgusunun yer aldığı ifade edilmektedir.

Öğretim programında milli kimlik olarak idari vurgusuna ilişkin “Cumhuriyeti kavramak, Türkiye Büyük Millet Meclisinin teşekkülünü kavramak, demokrasi prensibinin muhteviyatını kavramak, demokraside hükümet tarzını kavramak” ifadelerinden bahsedilmiştir. Milli kimlik olarak idari vurgu doğrudan yapılırken dolaylı olarak Cumhuriyet, milli egemenlik, demokrasi ve hükümet vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında öğrencilerin idari vurguya ilişkin devletin yönetim biçimi, yönetim organları, milli egemenlik ve demokrasinin önemini kavraması gerektiği ifade edilmiştir.

Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda sıklıkla bahsedilen diğer vurgunun ise Türk vurgusu olduğu görülmüştür. Öğretim programında Türk vurgusuna ilişkin olarak “Türk milletinin mütealasını kavramak, Türk dilini kavramak, Türk milliyetçiliğini kavramak, Türk milletinin teşekkülündeki amilleri kavramak” ifadelerinden yaygın olarak bahsedilmiştir. Öğretim programında Türk vurgusu doğrudan yapılırken dil, millet ve milliyetçilik vurgusunun yapıldığı da görülmektedir. Milli kimlik olarak öğretim programında öğrencilerin Türk dilini, Türk milletinin oluşumundaki olayları, Türk milliyetçiliğini kavraması gerektiği ifade edilmiştir.

Öğretim programında ayrıca vatandaş vurgusuna yer verildiği görülmektedir. Vatandaş vurgusu ile ilgili olarak öğretim programında “vatandaşın devlete karşı vazifelerini kavramak” ifadeleri belirtilmiştir. Öğretim programında milli kimlik olarak öğrencilerin devlete karşı vatandaşların görevlerini kavraması ve bilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programının bazı yerlerinde “askerlik çağını kavramak, askerlik vazifesi kavramak” ifadelerine yer verilerek askerlik vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda askerlik doğrudan vurgulanmıştır.

Öğretim programında “muhtelif memleketlerde kadınlara tanınmış intihap haklarını kavramak” ifadelerinden bahsedilerek hak vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğrencilerin başka ülkelerde kadınlara verilmiş olma seçme hakkını kavraması gerektiği öğretim programında belirtilmiştir. Öğretim programında aidiyet kavramı da vurgulanmıştır. Milli kimlik olarak aidiyet kavramı ile ilgili öğretim programında “milli his, medeni hissi kavramak” ifadelerine yer verilmiştir. Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda öğrencilerin milli duygu, çağdaşlaşma duygusunu kavraması ve aidiyet oluşturması gerektiği ifade edilmiştir. Yine öğretim programının bazı yerlerinde milliyet kavramı da vurgulanmıştır. Milliyet ile ilgili olarak öğretim programında “milliyet prensibini kavramak” ifadesinden bahsedilmiştir. Milli kimlik olarak öğretim programında milliyet vurgusu doğrudan yapılmıştır.

Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı milli kimlik kategorisinde “kanunlara riayet ve hürmeti kavramak” ifadesi belirtilerek kanun vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında ayrıca “milli müdafaayı kavramak” ifadeleri ile milli savunma kavramı vurgulanmaktadır. Öğrencilerin öğretim programında milli kimlik olarak ülkenin ve milletin savunulmasını kavraması gerektiği belirtilmiştir. Yine öğretim programının bazı yerlerinde vergi kavramı da vurgulanmıştır. Vergi ile ilgili olarak öğretim programında “vergi hakkında umumi bilgileri kavramak” ifadesine yer verilmiştir. Bireylerin öğretim programında vergilerle ilgili genel bilgileri kavraması ve öğrenmesi gerektiği ifade edilmiştir.

3.3.7. 1948 İlkokul Programı’nda Okutulan Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı Bulguları

1948 İlkokul Programı’nda okutulan Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı bulguları bireysel kimlik, dini kimlik, toplumsal kimlik ve milli kimlik olmak üzere dört kategoride sunulmuştur.

3.3.7.1. Bireysel Kimlik

1948 İlkokul Programı’nda okutulan Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda bireysel kimlik olarak yaygın olarak hak kavramı vurgulanırken öğretim programının bazı yerlerinde saygı vurgusunun yapıldığı da görülmektedir.

Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda bireysel kimlik olarak hak vurgusuna ilişkin “ödev ve hak kavramlarını kavratmak, seçim hakkını kullanmak”

ifadelerine yer verilmiştir. Öğretim programında bireylerin hak ifadesini kavraması gerektiği, ödev ifadesi ile yerine getirmesi gerekli olan görevleri yapması gerektiği, seçim hakkını kullanarak demokratik katılım göstermesi gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca ifadede hak vurgusu doğrudan yapılırken dolaylı olarak seçim ve sorumluluk vurgusunun yapıldığı görülmektedir.

Öğretim programının bazı yerlerinde saygı vurgusuna yer verilmiştir. Bireysel kimlik olarak öğretim programında saygı vurgusuna ilişkin “birbirlerinin görüşlerine saygı göstermek” ifadesinden bahsedilmiştir. İfadede öğrencilerin demokrat görüşlü bireyler olarak birbirlerinin düşünce ve fikirlerine saygılı olması gerektiği ifade edilmektedir. Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda bireysel kimlik kategorisinde fazla ifadeye yer verilmediği görülmektedir.

3.3.7.2. Dini Kimlik

1948 İlkokul Programı’nda okutulan Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda dini kimlik kategorisinde ifade edilen ya da vurgusu yapılan bir bulguya rastlanmamıştır. Herhangi bir bulguya rastlanmadığı için dini kimlik olarak öğretim programında bir ifade yer almamaktadır.

3.3.7.3. Toplumsal Kimlik

Yurttaşlık Dersi Öğretim Programı’nda toplumsal kimlik olarak sıklıkla çevre ve sorumluluk vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında ayrıca yardımseverlik ve saygı kavramları vurgulanmaktadır.

Öğretim programında çevre ilgili olarak “sokağı temiz tutmak, sokağın temizliğini bozacak hareketlerden sakınmak, bataklığı kurutmak, yolları düzeltmek, köy sokaklarını temizlemek ve ağaçlandırmak, şehrin güzelleştirilmesi ve temizliği için bütün hemşerilerin el birliğiyle çalışması, sokaklara süprüntü atmamak, sokakta tabii ihtiyacını gidermemek, kirli suları sokağa dökmemek, yerlere tükürmemek” ifadelerine yer verilmiştir. Öğretim programında çevre vurgusu doğrudan belirtilirken dolaylı olarak sağlık, temizlik, yardımseverlik, dayanışma ve sorumluluk kavramlarının vurgulandığı görülmektedir. Öğretim programında toplumsal kimlik olarak bireylerin çevreyi temiz tutması gerektiği, çevrenin temizliği, güzelliği ve ağaçlandırılması için yardımseverlik, dayanışma içerisinde hareket etmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda sorumluluk vurgusunun yaygın olarak yapıldığı belirtilmektedir. Öğretim programında sorumluluk kavramı ile ilgili olarak “belediye nizamına uymak, bisiklete binenler hakkında konulan hükümleri yerine getirmelerini sağlamak, köy yaşayış ve idaresinde bireylerin ödevleri, sokakta yürürken, tramvay, vapura, trene ve otobüse binerken herkesin selameti adına konulmuş hükümlere uymak, kasaba ve şehir hayatında herkesin uyacağı medeni kurallar, sokaklarda kıyafet, tiyatro ve sinema gibi genel yerlerde tavır ve hareket, kalabalık yerlerde alışveriş, tramvaya, trene, otobüs ve vapura binmek, kalabalıkta bilet vesaire almak, bir yere giriş ve çıkışta tek sıra olmak” ifadelerinden sıklıkla bahsedilmiştir. Bireylerin toplumsal kimlik olarak toplumsal yaşamın her yerinde uyması gereken çağdaş, medeni kurallara uygun davranması gerektiği öğretim programında ifade edilmiştir. İfadede bireylerin medeni kurallara uyarken sorumluluk duygusu içerisinde hareket etmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca köy hayatı ile ilgili olarak da bireylerin köye ve köy idaresine karşı yerine getirmesi gereken görevlerden bahsedilmiştir. Toplumsal kimlik olarak öğretim programında sorumluluk vurgusunun doğrudan yapıldığı görülmektedir.

Öğretim programında yardımseverlik vurgusuna ilişkin olarak “yardım ve işbirliği ruhiyle kaynaşmalarını sağlamak, imece, köyü güzelleştirmek, iş bölümü ve işbirliği yapmak, topluluk hâlinde yaşamının bir zorunluluk olduğunu kavratmak” ifadelerinin yer aldığı görülmektedir. Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda bireylerin toplumsal kimlik olarak topluluk halinde yaşamın zorunlu ve gerekli olduğunu kavraması, insanların yardımseverlik ve işbirliği içinde hareket etmesi gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında toplumsal kimlik olarak yardımseverlik vurgusu doğrudan yapılırken dolaylı olarak dayanışma, iş birliği vurgusu da yapılmıştır.

Öğretim programının bazı yerlerinde ise saygı kavramının vurgulandığı görülmektedir. Öğretim programında saygı vurgusuna ilişkin olarak “birbirlerinin hakkına saygı göstermek” ifadesinden bahsedilmektedir. Toplumsal kimlik olarak toplum içerisinde bireylerin birbirlerinin haklarına karşı saygılı olmaları gerektiği belirtilmiştir.

3.3.7.4. Milli Kimlik

1948 İlkokul Programı'nda okutulan Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı milli kimlik kategorisinde daha çok ulus vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında aidiyet, Türk devrimi, idari, kanun, devrim anıtları, yurt, vatandaşlık,

sorumluluk, Atatürk ilkeleri, çalışkanlık, bayrak, fedakârlık, hak, ordu, rejim, seçim, tasarruf, Türk ahlakı, vergi kavramları vurgulanmaktadır.

Milli kimlik olarak ulus ifadesine öğretim programında doğrudan yer verilirken Türk vurgusu da ulus vurgusu ile birlikte sık sık bahsedilmiştir. Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda, ulus vurgusu ile ilgili olarak "ulus kavramını ve Türk ulusunun karakterini öğrencilere kavratmak, ulus topluluğunun ve ulusal birliğin manası ve önemini kavratmak, Türk ulusunun yaptığı büyük fedakârlıkları kavratmak, ulusun iyiliği için en uygun işe ve mesleğe sarılmak, Türk ulusunun özelliklerini kavramak, Türk ulusuna, Türk askerine ve Türk ordusuna karşı duydukları sevgi saygı ve güven duygularını kuvvetlendirmek, ulus ve yurt işlerine karşı öğrencilerde yakın ilgi uyandırmak, ulus ve yurt işlerini her şeyin üstünde tutmak, ulus ve yurda karşı canla başla hizmet etmeyi çocuklarda alışkanlık ve ülkü hâline getirmek, Türk ulusuna karşı derin sevgi ve saygı uyandırmak, Türk ulusuna karşı hizmet ve fedakârlık duygularını geliştirmek, Türk ulusunun amaç ve ülkülerini öğrencilere mal etmek, ulusal ödevleri yapmak, ulusal birlik ve dayanışmanın ulusal disiplinin manasını ve önemini kavramak, ulusal amaçları gerçekleştirmenin her amacın üstünde bulunduğunu çocuklara aşılacak..." ifadelerine yoğun olarak yer verilmiştir. Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda milli kimlik olarak öğrencilerin ulus kavramını ve Türk ulusunun özelliklerini kavraması gerektiği, ulusal birliğin önemini bilmesi gerektiği, Türk ulusunun yapmış olduğu fedakârlıkları bilerek ulusunu yüceltmek için kendisine en uygun mesleği işi layığıyla yapması gerektiği belirtilmiştir. Öğretim programında, öğrencilerin Türk ulusuna, Türk askerine, Türk ordusuna karşı sevgi, saygı ve güven duyarak bu duyguyu güçlendirmeleri gerektiği, milletine ve vatana karşı fedakârlık içinde çalışması gerektiği, milletin ve vatanın işlerini her şeyin üzerinde tutması ve bunun için mücadele etmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca öğretim programında öğrencilerin Türk ulusunun hedeflerini kendi hedefleri olarak görerek bunu ülkü hâline getirmesi gerektiği, milli birlik, beraberlik ve dayanışmanın önemini kavraması gerektiği, milli görevleri yaparak millete hizmet etmeyi alışkanlık ve amaç haline getirmesi gerektiği milli kimlik olarak ifade edilmiştir.

Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda, aidiyet kavramının vurgulandığı görülmektedir. Öğretim programında milli kimlik olarak aidiyet vurgusuna ilişkin "ulusal duyguyu bilmek, ulus için yaşamak, ulus için ölmek, ulusa bütün varlığını benliğini vermenin Türk çocuğunun ödevi ve ülküsü olduğunu benimsetmek, hayatını verecek,

uyanık, duygulu ve ülküli yurttaşlar yetiştirmek, tarih, yurt, dil, kültür, ekonomi ve ülkü bağlarını tanımak, içten bir yakınlık duygusuyla yurttaşlarını tanımalarını sağlamak, törenlere öğrencilerin katılması” ifadelerine yer verilmiştir. Öğretim programında milli kimlik olarak aidiyet vurgusu içerisinde ulus, ülkü, yurttaş, dil, yurt, tarih, ekonomi vurguları da belirtilmiştir. Öğrencilerin öğretim programında milli kimlik olarak kendisinin bir ulusa ait olduğunu kavraması gerektiği, ulusu için yaşaması ulusu için ölmesi ulusu için bütün varlığını feda etmesi gerektiği ifade edilmektedir. Öğretim programında ayrıca öğrencilerin ulusu için hayatını verecek zihni açık yüksek ulus ve vatan duygularına sahip ülküsü olan yurttaşlar olmaları gerektiği, milletinin tarihi, vatanı, dili, kültürü, ekonomisi ile milli hedefleri kavraması gerektiği belirtilmiştir. Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda öğrencilerin milli törenlere de katılması gerektiği ifade edilmiştir.

Öğretim programında Türk devrimi kavramının vurgulandığı ifade edilmektedir. Milli kimlik olarak Türk devrimi vurgusuna ilişkin öğretim programında “Türk devriminin manasını kavratmak, Türk devriminin Türkiye’nin saadet ve refahına yaptığı ve yurdun geleceğine yapacağı etkiyi kavratmak, Türk devrimini çeşitli cepheleriyle öğrencilere kavratmak, Türk devriminin değerlerine bağlı ve bunları her zaman korumaya hazır fedakâr birer Türk evladı olarak yetiştirmek” ifadelerinden bahsedilmektedir. Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda, öğrencilerin Türk devrimini, çağdaşlaşmasını kavraması gerektiği, Türk devrimine, onun değerlerine bağlı kalarak devrimlere sahip çıkması ve koruması gerektiği belirtilmiştir. Öğretim programında, ayrıca öğrencilerin Türk devriminin korunması ve yaşatılması için kendisini feda etmeye her zaman hazır olması gerektiği ifade edilmektedir.

Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı milli kimlik kategorisinde, idari vurgusuna yer verilmiştir. Öğretim programında idari vurgusu ile ilgili olarak “egemenlik ulusundur, Cumhuriyeti yükseltmek ve korumak, Türkiye’nin devlet teşkilatını seviyelerine göre çocuklara kavratmak, yönetim örgütlerinin ana çizgilerini çocuklara kavratmak” ifadelerinden bahsedilmiştir. Öğretim programında, idari vurgusu doğrudan yapılırken milli egemenlik, Cumhuriyet vurgusuna da yer verildiği görülmektedir. Milli kimlik olarak idari vurgusuna ilişkin öğrencilerin Cumhuriyeti yüceltmesi ve koruması gerektiği belirtilmiştir. İfadede ayrıca bireylere görev yüklendiği ve sorumluluk beklendiği de ifade edilmektedir.

Öğretim programında, kanun vurgusuna ilişkin olarak “kanuna uymanın önemini öğrencilere kavratmak, kanun ve devlet otoritesine uyma duygusunu ve alışkanlığını kazandırmak, kanunlara uymak” ifadelerden bahsedilmektedir. Öğretim programında milli kimlik olarak bireylerden devlet otoritesine uyması gerektiği, kanunlara uyması ve kanunlara uymayı alışkanlığa dönüştürerek içsel bir davranış halini alması gerektiği ifade edilmektedir.

Öğretim programının bazı yerlerinde ise devrim anıtları kavramının vurgulandığı görülmektedir. Devrim anıtları ile ilgili olarak öğretim programında “devrim anıtlarını ziyaret etmek” ifadesine yer verilmiştir. Öğretim programında, milli kimlik olarak öğrencilerin devrim anıtlarını ziyaret etmesi gerektiği belirtilmiştir. Yine öğretim programında yurt kavramı vurgulanmıştır. Yurt kavramı ile ilgili öğretim programında “yurdun iyiliği ve ilerlemesi için aynı düşünce ve görüşleri taşıyan insanlar bir araya gelerek siyasal partiler kurar” ifadesinden bahsedilmiştir. Milli kimlik olarak yurt vurgusu içerisinde siyasal parti vurgusunun yapıldığı görülmektedir. İfadede siyasal parti vurgusu ile bireylerin bir araya gelerek ülkenin kalkınması için siyasal partiler kurduğu ifade edilmiştir.

Öğretim programında ayrıca vatandaşlık kavramı da vurgulanmıştır. Vatandaşlık vurgusu ile ilgili olarak öğretim programında “vatandaşlık hak ve ödevlerini onlara benimsetmek” ifadesinden bahsedilmiştir. Milli kimlik olarak öğretim programında öğrencilerin vatandaşlık hak ve görevlerini bilmesi ve benimsemesi gerektiği belirtilmiştir. Yine öğretim programında “devlet mallarına zarar vermenin kötülükleri üzerinde öğrencileri düşündürmek, devlet malını kendi malımızdan fazla korumak” ifadelerine yer verilerek sorumluluk vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında sorumluluk vurgusu doğrudan vurgulanırken dolaylı olarak devlet malı kavramının vurgulandığı ifade edilmektedir. Milli kimlik olarak öğretim programında öğrencilerin devlet malının önemini kavraması gerektiği, devlet malının korunması ve kendi malımızdan daha önemli olduğunun bilinmesi gerektiği, devlet malına zarar verilmemesi gerektiği belirtilmiştir.

Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda milli kimlik kategorisinde Atatürk ilkeleri vurgusu yer almaktadır. Öğretim programında Atatürk ilkeleri vurgusuna ilişkin “cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, laik ve devrimci birer yurttaş olarak yetiştirmek,

ilkelerin çocuklarda inanç ve ülkü haline gelmesine çalışmak” ifadelerinden bahsedilmiştir. Öğretim programında Atatürk ilkeleri vurgusu ilkeler sıralanarak ifade edilmiştir. Milli kimlik olarak öğretim programında öğrencilerin Atatürk ilkelerini benimsemiş yurttaşlar olmaları gerektiği, Atatürk ilkelerini inanarak hissederek yaşayarak onu amaç, hedef hâline getirmesi gerektiği belirtilmiştir. Öğretim programında yine çalışkanlık kavramının vurgulandığı görülmektedir. Çalışkanlık vurgusu ile ilgili olarak öğretim programında “çocukları disiplinle çalıştırmak ve onları sarsılmaz bir karakterde yetiştirmek, insanın hangi meslekte olursa olsun işini ulusun faydası için en uygun bir şekilde ve verimli bir surette yapmasını sağlamak” ifadeleri yer almaktadır. Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda çalışkanlık vurgusu doğrudan yapılırken ulus vurgusunu da değinilmektedir. Öğretim programında, öğrencilerin sağlam karakter sahibi olarak disiplinli çalışması gerektiği, ulusun çıkarları için sahip olduğu mesleği en iyi biçimde yapması gerektiği belirtilmektedir.

Öğretim programında, yine bazı yerlerde bayrak ifadesinin doğrudan vurgulandığı görülmektedir. Milli kimlik olarak bayrak vurgusuna ilişkin “Türk bayrağı, bayrağın kutsallığı, ona gösterilecek sevgi ve saygı” ifadeleri belirtilmiştir. Öğretim programında bayrak vurgusu içerisinde Türk, kutsallık, sevgi, saygı vurgularının yapıldığı da ifade edilmektedir. Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda, öğrencilerin Türk bayrağının ve bayrağın kutsal olduğunu kavraması gerektiği, bayrağa karşı sevgi ve saygı duyması gerektiği belirtilmektedir.

Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda fedakârlık kavramının da vurgulandığı görülmektedir. Fedakârlık ile ilgili olarak öğretim programında “ülkeleri gerçekleştirmek için her fedakârlığı göze almak” ifadesinden bahsedilmiştir. Öğretim programında öğrencilerin milli kimlik olarak milli amaçları, hedefleri gerçekleştirebilmek için her fedakârlığı yapması gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında hak kavramı ile ilgili vurguya da yer verilmiştir. Milli kimlik olarak hak vurgusuna ilişkin öğretim programında “milletvekili ve belediye seçimi hakkı” ifadelerine yer verildiği görülmektedir. Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nın bazı yerlerinde ordu vurgusu yapılmıştır. Ordu kavramı ile ilgili olarak öğretim programında “çocukları ordu ile ilgili çalışmaların yapıldığı yerlere götürmek” ifadesinden bahsedilmektedir. Milli kimlik olarak öğretim programında öğrencilerin ordu vurgusu içerisinde orduya sevgi, saygı ve güven duygusu oluşturmaları gerektiği belirtilmektedir.

Öğretim programında, milli kimlik kategorisinde ayrıca rejim vurgusuna yer verilmiştir. Rejim vurgusu ile ilgili olarak öğretim programında “rejimin Türkiye’nin hayatı ve geleceği için ne kadar önemli ve zorunlu olduğunu öğrencilere kavratmak” ifadesi belirtilmektedir. Milli kimlik olarak öğrencilerin öğretim programında Türkiye’nin rejim şekli olan Cumhuriyet’in ülkenin hayatı ve geleceği için son derece önemli ve şart olduğunu kavraması gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında rejim vurgusu doğrudan yapılırken rejim vurgusu içerisinde Cumhuriyet kavramının vurgulandığı görülmektedir. Öğretim programının bazı yerlerinde seçim kavramının da vurgulandığı ifade edilmektedir. Seçim vurgusuna ilişkin olarak öğretim programında “seçimlerde halkın ödevleri” ifadesinden bahsedilmektedir. İfadede, milli kimlik olarak halkın seçimlerde yerine getirmesi gereken görevleri ve sorumlulukları olduğu vurgulanmıştır. Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda “para biriktirmek” ifadesine yer verilerek milli kimlik olarak tasarruf vurgusunun yapıldığı görülmektedir. İfadeye ilişkin öğretim programında tasarruf vurgusunun yanı sıra ekonomi vurgusunun yapıldığı da belirtilmektedir. Öğrencilere öğretim programında para biriktirme alışkanlığı, tasarruflu olma davranışlarının kazandırılması gerektiği ifade edilmektedir. Öğretim programının yine bazı yerlerinde Türk ahlakı vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Milli kimlik olarak Türk ahlakı vurgusuna ilişkin öğretim programında “Türk ahlakının ilkelerini olaylardan hareket ederek telkin etmek” ifadelerine yer verilmiştir. Öğretim programında bireylere Türk ahlakının ilkelerinin aşılması, davranışa dönüştürülerek içselleştirilmesi gerektiği belirtilmektedir. Öğretim programında ahlak vurgusunun tek başına değil milli kimlik olarak Türk vurgusu ile birlikte verildiği görülmektedir. Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda vergi vurgusu da ifade edilmektedir. Milli kimlik olarak öğretim programında vergi vurgusuna ilişkin “vergi vermek” ifadesinden bahsedilmektedir.

3.3.8. 1949 Ortaokul Programı’nda okutulan Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı Bulguları

1949 Ortaokul Programı’nda okutulan Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı bulguları bireysel kimlik, dini kimlik, toplumsal kimlik ve milli kimlik olmak üzere dört kategoride sunulmuştur.

3.3.8.1. Bireysel Kimlik

1949 Ortaokul Programı'nda okutulan Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda, bireysel kimlik olarak daha çok hak vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında dürüstlük, sağlık, sorumluluk, saygı ve sevgi kavramları vurgulanmaktadır.

Öğretim programında bireysel kimlik olarak hak vurgusuna ilişkin “medeni hürriyet, siyasi hürriyet, şikâyet hakkı” ifadeleri yer almaktadır. Hak vurgusunun yanı sıra öğretim programında özgürlük vurgusunun yapıldığı da görülmektedir.

Öğretim programında, ayrıca dürüstlük kavramının vurgulandığı ifade edilmektedir. Dürüstlük vurgusuna ilişkin olarak öğretim programında “dürüst hareket” ifadesinden bahsedilmektedir. Öğretim programında bireysel kimlik olarak öğrencilerin davranış ve hareketlerinde dürüst olması gerektiği belirtilmiştir. Öğretim programında, dürüstlük vurgusunun doğrudan yapıldığı görülmektedir. Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda “temizliğe dikkat, tahripten kaçınmak” ifadelerinden bahsedilerek sağlık vurgusunun yapıldığı ifade edilmektedir. Öğretim programında sağlık vurgusu içerisinde çevre, temizlik ve sorumluluk vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Bireysel kimlik olarak öğretim programında öğrencilerin temizliğe dikkat etmesi gerektiği, içinde bulunduğu çevre ile ilgili olarak zarar vermemesi gerektiği ifade edilmiştir.

Öğretim programında, ayrıca sorumluluk kavramına ilişkin vurguya da yer verilmiştir. Sorumluluk ile ilgili olarak öğretim programında “kendi paylarına düşen ödev ve sorumlulukları benimsemek, öğrencinin bir işte çalışarak harçlığını çıkarmasını sağlamak” ifadelerinden bahsedilmiştir. Sorumluluk vurgusu doğrudan yapılırken dolaylı olarak ekonomi vurgusuna da değinilmiştir. Bireysel kimlik olarak öğrencilerin öğretim programında kendilerinin yerine getirmesi gereken görevleri ve sorumlulukları benimseyip davranışa dönüştürmesi gerektiği, ayrıca bir işte çalışarak kendi parasını ve harçlığını kazanması gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında saygı kavramı “nazik davranış” ifadesi ile vurgulanmaktadır. Öğrencilerin öğretim programında nazik davranışlara sahip olması gerektiği belirtilmiştir. Yine öğretim programında sevgi vurgusunun yapıldığı da görülmektedir. Sevgi vurgusunu ilişkin olarak öğretim programında “okulu kendi evleri gibi benimseyip sevmelerini sağlamak” ifadesi belirtilmektedir. Bireysel kimlik olarak

öğrencilerin sevgi vurgusu içerisinde okulu sevmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında sevgi vurgusu içerisinde okul sevgisi kavramının vurgulandığı görülmektedir.

3.3.8.2. Dini Kimlik

1949 Ortaokul Programında okutulan Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda dini kimlik kategorisinde ifade edilen ya da vurgusu yapılan bir bulguya rastlanmamıştır.

3.3.8.3. Toplumsal Kimlik

Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda, toplumsal kimlik olarak en çok sorumluluk ve yardımseverlik vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında ayrıca çevre, saygı, aile, ekonomi, meslek ve idari vurguları yer almaktadır.

Öğretim programında, toplumsal kimlik olarak sorumluluk vurgusuna ilişkin “okul nizamlarını kavramak, bisiklete binen çocukların, bisiklete binenler hakkındaki hükümleri yerine getirmelerini sağlamalı, umumi yerlerde davranışımız kavramak, umumi yerlerde sıraya girmek, okul hayatını düzenleyen kuralları iyice tanımaları imkânı sağlamak, onların okul yönetiminin her cephesinde rol almaları ve mesuliyet yüklenmelerini teşvik etmek, okul topluluğunu meydana getiren bireyler, bunların görevleri, birbiriyle münasebetleri, okulun yönetimine öğrencilerin katılmasını sağlamak, okul topluluğunun bir ferdi olarak öğrencilerinin diğer ödevleri, işsiz güçsüz bir insanın topluluk için zararlı bir unsur olacağını öğrencilere kavratmak, kendi kendilerine idare etmelerine ve okul içinde ve dışında sorumlu işler almalarını sağlamak, sokakta yürürken, tramvaya, vapura, trene ve otobüse binerken ve bunlarda seyahat ederken herkesin selameti adına konulmuş hükümlere uymak” ifadelerinden sıklıkla bahsedilmiştir. Öğretim programında toplumsal kimlik olarak öğrencilerin toplum hayatının her yerinde; okulda, sokakta, toplu taşıma araçlarında sorumluluklarını yerine getirmesi gerektiği ifade edilmektedir. Öğretim programında sorumluluk vurgusu doğrudan ifade edilirken dolaylı olarak görev vurgusuna da değinilmiştir.

Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda, toplumsal kimlik olarak yardımseverlik vurgusu da yaygın olarak yer almıştır. Yardımseverlik ile ilgili olarak öğretim programında “oyun ve çalışmalarda iş birliği yapmalarını sağlamak, insanların işbirliği yapmaları ve paylarına düşen ödevleri iyi başarmalarını sağlamak, öğrencilerin içten bir yakınlık duygusu içinde yurttaşlarını tanımaları ve onlarla yardım ve işbirliği ruhu

içinde kaynaşmalarını sağlamak, öğrenciler arasında oyun ve çalışmada ahenk ve işbirliği, karşılıklı yardım ve hizmet sağlamak, komşular arasında yardımlaşma, iyi geçinme, birbirinin rahat ve huzuruna dikkat ve saygı gösterme, birbirinin keder ve sevincini paylaşma, topluluk halinde yaşamının bir zorunluluk olduğunu kavratmak, türlü toplumsal çevrelerde ve çeşitli şartlar altında, diğer insanlarla anlayışlı iş birliği kurma ve düzenli bir şekilde beraber yaşama alışkanlığı kazandırmak...” ifadelerinden çok fazla bahsedilmektedir. Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda “yardımlaşma” ifadesine yer verilerek yardımseverlik vurgusu yapılmıştır. Toplumsal kimlik olarak öğrencilerin öğretim programında yardımlaşması gerektiği belirtilmiştir. Öğretim programında yardımseverlik vurgusu içerisinde dayanışma, iş birliği vurgusunun yapıldığı da görülmektedir. Toplumsal kimlik olarak öğretim programında öğrencilerin okulda ve toplumda yardımseverlik, dayanışma ve iş birliği içinde hareket etmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca, yardımseverlik vurgusu içerisinde saygı ve sevgi vurgusunun yapıldığı belirtilmektedir. İfadede toplumsal kimlik olarak öğrencilerin yardımseverlik ve işbirliğini gerçekleştirirken sevgi ve saygı içinde bunu yapması gerektiği ifade edilmektedir.

Öğretim programında “sokağı temiz tutmanın yurttaş için bir kanun ödevi olduğunu telkin etmek, çocukları sokağın temizliğini bozacak hareketlerden sakındırmaya alıştırmalı, okul bahçesindeki çiçek ve ağaçların bakım ve korunmasını sağlamak, çevremizdeki dinleme ve eğlenme yerleri, buraların bakımı ve korunması, sokak ev apartman bahçe çeşme temizlik ve bakımında komşuların iş birliği” ifadelerine yer verilerek çevre vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Toplumsal kimlik olarak öğretim programında öğrencilerin sokağı temiz tutmanın yurttaşlar için kanuni bir görev olduğunu kavraması gerektiği, sokakların temizliğine dikkat etmeleri gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca öğrencilerin okulda bulunan çiçekleri ve ağaçları koruması gerektiği, çevrede bulunan dinlenme ve eğlenme yerlerinin bakımına özen göstererek koruması gerektiği belirtilmiştir. Yine ifadede toplumsal kimlik ortak yaşam alanları olan ev, apartman, sokak, bahçe ve çeşme gibi yerlerin bakımının ve temizliğinin birlikte yapılması gerektiği ifade edilmiştir. İlgili ifadeye ilişkin olarak çevre vurgusu doğrudan yapılırken dolaylı olarak yardımseverlik, dayanışma, iş birliği, sağlık ve temizlik vurgusunun yapıldığı görülmektedir.

Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda, saygı kavramına ilişkin vurgular da yer almaktadır. Öğretim programında, saygı vurgusu ile ilgili olarak “birbirlerinin başarılarını takdir etmelerini sağlamak, öğrencilerin birbirlerinin düşünüş ve inanışlarına saygı ve anlayış göstermeleri, öğrencilerin birbirleriyle ve öğretmenleriyle münasebetlerinde karşılıklı saygı ve sevgi sağlamak, karşılıklı saygı ve sevgi sağlamak, topluluk hâlinde yaşayan insanların saygı, sevgi ve anlayış duygusuyla iş birliği yapmaları, yardımlaşmaları, birbirlerinin fikirlerine saygı göstermelerini sağlamak...” ifadelerinden bahsedilmiştir. Öğretim programında, saygı vurgusuna doğrudan yer verilirken dolaylı olarak sevgi, yardımseverlik, dayanışma ve iş birliği vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında, toplumsal kimlik olarak öğrencilerin birbirlerinin düşünce, fikir, inanç ve başarılarına saygı duymaları gerektiği, öğretmenlerine karşı saygılı olmaları gerektiği, toplum içerisinde yardımseverlik, dayanışma ve iş birliği içinde hareket etmeleri ve bunu yaparken de sevgi, saygı içerisinde gerçekleştirmeleri gerektiği ifade edilmiştir.

Öğretim programında, aynı zamanda aile ifadesinin de doğrudan vurgulandığı görülmektedir. Öğretim programında, aile vurgusu ile ilgili olarak “aile fertlerinin birbirlerinin fikir ve kanaatlerine saygı göstermesini sağlamak, aile topluluğunu meydana getiren bireyler, bunların görevleri ve birbiriyle münasebetleri, aile fertlerinin birbirlerinin keder ve sevinçlerini paylaşması, ailede iş bölümü sağlamak” ifadelerine yer verilmiştir. Toplumsal kimlik olarak öğretim programında aile içerisinde bireylerin birbirlerinin düşüncelerine ve fikirlerine saygı göstermesi gerektiği, aile içinde bireylerin görevleri ve birbirleri ile ilişkilerinin nasıl olması gerektiği, aile içerisinde yardımseverlik, dayanışma ve işbirliği içinde hareket edilmesi gerektiği, ailede bireylerin acılarını, üzüntülerini, sevinçlerini paylaşması gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında aile vurgusu içinde saygı ve yardımseverlik vurgusunun dolaylı olarak yapıldığı görülmektedir.

Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda, toplumsal kimlik olarak ayrıca ekonomi vurgusu yapılmıştır. Öğretim programında, ekonomi vurgusuna ilişkin olarak “çevremizde ekonomik hayatı kavramak, mahallemizde oturanların meslek ve işlerini kavramak” ifadelerinden bahsedilmiştir. Toplumsal kimlik olarak öğretim programında öğrencilerin mahallesinde, çevresinde olan meslekleri, işleri ve ekonomik hayatı kavraması gerektiği belirtilmiştir. Öğretim programında, ekonomi vurgusunun yanı sıra dolaylı olarak meslek vurgusu da yapılmıştır. Öğretim programının bazı yerlerinde “herkes kendi hayatını kazanmak, ailesini geçindirmek ve başkalarına yük olmamak için bir meslek edinmelidir,

her mesleğin kutsal olduğuna ve hangi meslekte olursa olsun işini en iyi yapan bir kimsenin saygıdeğer bir insan olacağına öğrencilere inandırmak, meslek seçiminde göz önünde tutulacak esasları kavramak” ifadelerine yer verilmiştir. Öğretim programında, meslek vurgusunun doğrudan yapıldığı görülmektedir. Ayrıca toplumsal kimlik olarak öğretim programında öğrencilerin her mesleğin kutsal olduğunu bilmesi gerektiği, herkesin bir mesleğe sahip olarak kendi geçimini sağlaması gerektiği, yine bireylerin ailenin geçimini sağlaması ve başkalarına yük olmaması gerektiği ifade edilmektedir. Öğretim programında öğrencilerin meslek seçiminde nelere dikkat etmesi gerektiği belirtilmektedir. Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda meslek kavramı içerisinde ekonomi vurgusunun dolaylı olarak yapıldığı görülmektedir. Öğretim programının bazı yerlerinde ise idari vurgusu yapılmıştır. İdari vurgusu ile ilgili olarak öğretim programında “belediyenin yaptığı işleri kavramak” ifadesine yer verilmiştir. Öğretim programında bireylerin toplumsal kimlik olarak belediyenin yaptığı işleri kavraması gerektiği ifade edilmiştir.

3.3.8.4. Milli Kimlik

1949 Ortaokul Programı’nda okutulan Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda milli kimlik kategorisinde yaygın olarak idari ve sorumluluk vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında ayrıca ulus, aidiyet, kanun, tasarruf, hak, meslek, Türk devrimi, yurttaş, askerlik, barış, demokrasi, devrim anıtları, ekonomi, milli birlik, milli savunma, saygı, vatandaşlık ve vergi vurgularına yer verilmiştir.

Öğretim programında, idari vurgusunun sıklıkla yapıldığı görülmektedir. Milli kimlik olarak öğretim programında idari vurgusuna ilişkin “Cumhuriyet rejiminin niteliğini, Türkiye’de nasıl kurulup geliştiğini, bu rejimin Türkiye’nin hayatı ve geleceği için ne kadar önemli ve zaruri bulunduğunu öğrencilere kavratmak, Cumhuriyet rejiminin başka rejimlere üstünlüğünü, Türk devrimlerinin ayrı ayrı cephelerini öğrencilere kavratmak, egemenlik ulusundur, TBMM’nin kuruluşunu kavramak, Türk devletinin bugünkü şekli, dünkü şekilleriyle karşılaştırma, türlü devlet şekillerini kavramak, cumhurbaşkanı seçimi ve görevlerini kavramak, mahalle muhtarı görevi ve seçimini kavramak, anayasaya göre devletin yargı görevini yürüten adalet cihazını kavramak...” ifadelerine yer verilmiştir. Öğretim programında milli kimlik olarak öğrencilerin devletin yönetim biçimi ve organlarını kavraması gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında

idari vurgusunun yanında Cumhuriyet, milli egemenlik vurgularının yapıldığı da görülmektedir.

Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda, sorumluluk kavramı vurgulanmaktadır. Sorumluluk vurgusu ile ilgili olarak öğretim programında “okul ve okul eşyasının korunmasını sağlamak, çevremizde eski eserler ve anıtlar, tanınması, bakımı ve korunması, eşyaya iyi bakma ve onları korumak, devlet otoritesine uyma duygusunu ve alışkanlığını kazandırmak, devlet malına zarar vermenin kötülükleri üzerine öğrencilerin düşündürmeyi sağlamak, devlet malını kendi malımızdan fazla korumanın milli bir ödev olduğunu öğrencilerde inanç hâline getirmek, devlet yardımına karşı borcumuzu bilmek, Türk milletine düşen ödev ve sorumluluğun değerini kavratmak, okulun itibarının her yerde korunmasını sağlamak” ifadelerine yer verildiği görülmektedir. Öğretim programında milli kimlik olarak sorumluluk vurgusu doğrudan yapılırken dolaylı olarak görev, devlet malı, anıt, tarihi eser vurgusunun yapıldığı ifade edilmektedir. Öğretim programında, öğrencilerin okulda çevrede toplumda eşyaya ve devlet malına sahip çıkması ve koruması gerektiği belirtilmiştir. Öğretim programında, ayrıca öğrencilerin okulun saygınlığını her yerde koruyarak sorumluluk sahibi bir birey olarak davranması gerektiği ifade edilmiştir.

Öğretim programında, milli kimlik olarak ulus vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Ulus vurgusu ile ilgili olarak öğretim programında “çocukları daha okulda iken ulusal ödevlerini bir yandan öğrenmeye, bir yandan da yapmaya alıştırmak, milleti vücuda getiren fertleri kavramak, fertleri bir millet hâlinde birbirine bağlayan etmenleri kavramak, millet ve yurt işlerine karşı öğrencilerde yakın ilgi uyandırmak, millet ve yurt işlerini her işin üstünde tutmayı, ulusa ve yurda canla başla hizmet etmeyi alışkanlık ve ülkü haline getirmek, milli amaçları gerçekleştirmenin her amacın üstünde bulunduğunu çocuklara aşılacak” ifadelerinden bahsedilmiştir. Öğretim programında, ulus vurgusu ile ilgili olarak öğrencilerin okuldan başlayarak hayatının her döneminde ulusa ait görevleri hem öğrenmesi hem de yapması gerektiği, ulus meydana getiren bireyleri kavraması gerektiği, ulus için vatan için için çalışma davranışı göstermesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, millet için vatan için çalışmayı öğrencilerin severek yapması gerektiği, milli hedefleri öğrencilerin her amacın üstünde tutması gerektiği, öğrencilerin millet ve vatan işleri ile yakından ilgilenmesi gerektiği belirtilmiştir. Öğretim programında, ulus vurgusunun yanında fert, yurt ve görev vurgusunun yapıldığı da görülmektedir.

Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda, milli kimlik olarak “millet için yaşamanın, millet için ölmenin, millete bütün varlığını, benliğini vermenin Türk çocuğunun ödevi ve ülküsü olduğunu aşlamak, milli duygu, Türk milliyetçiliği, Türk milletinin özellikleri, yurt, yurt sevgisini doğuran sebepleri kavramak, öğrencilere ulus kavramını, Türk ulusunun birer evladı olmanın şeref ve mesuliyetini duyurmak, öğrencilere yurtlarını tanıtmak, yurtların yaşama şartlarını incelemek ve şartların iyileştirilmesi üzerinde düşündürmeyi sağlamak, yapılan törenlere öğrencilerin katılması” ifadelerine yer verilerek aidiyet vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında öğrencilere Türk milletinin bir bireyi olduğu ve bu aidiyetten dolayı şeref duyarak milli sorumluluklarını bilmesi gerektiği milli kimlik olarak ifade edilmiştir. Öğretim programında, aidiyet vurgusu içerisinde ulus, Türk, milliyetçilik, yurt, ülke ve görev kavramlarının vurgulandığı görülmektedir. Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda, öğrencilerin millet için yaşayarak millet için ölmesi ve millet için varlığını seve seve feda etmesi gerektiği belirtilmiştir. Yine ifade milli kimlik olarak öğrencilerin milli törenlere katılması gerektiği belirtilmiştir.

Öğretim programında, ayrıca milli kimlik olarak kanun vurgusu yapılmıştır. Kanun vurgusu ile ilgili olarak öğretim programında “kanun kavramını öğrencilere benimsetmek, kanunun hazırlanmasını kavramak, kanuna uymanın önemini öğrencilere kavratmak...” ifadelerinden bahsedilmektedir. Öğretim programında milli kimlik olarak öğrencilerin kanunun hazırlanmasını bilmesi gerektiği, kanun kavramını benimseyerek kanunlara uyması gerektiği ifade edilmektedir. Öğretim programında, kanun vurgusunun doğrudan yapıldığı görülmektedir. Öğretim programının bazı yerlerinde ise tasarruf vurgusuna yer verilmiştir. Tasarruf ile ilgili olarak öğretim programında “tutumun yurt servetine etkisini kavratmak, masraflarda tutum sağlamak, elektrik, havagazı, su, kömür gibi topluluğun muhtaç olduğu maddelerde tutum sağlamak” ifadelerinin yer aldığı görülmektedir. Öğretim programında milli kimlik olarak bireylerin tutumlu olmasının milli geliri etkilediği, harcamalarda tutumlu, tasarruflu olunması gerektiği, milletin kullanmasının zorunlu ve gerekli olduğu kömür, elektrik, havagazı, su gibi maddelerin kullanımında tasarruflu olunması gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında tasarruf vurgusu içerisinde tutumlu olma, ekonomi ve sorumluluk vurgusunun da yer aldığı görülmektedir.

Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda, milli kimlik olarak bazı yerlerde hak kavramı vurgulanmıştır. Hak vurgusu ile ilgili olarak öğretim programında

“milletvekili seçmek ve seçilmek, bizde seçmenlik şartlarını kavramak” ifadelerine yer verilmiştir. Öğretim programında, bireylerin milletvekili seçme ve seçilme hakkı ile seçmenlik şartlarını kavraması gerektiği belirtilmiştir. Öğretim programında, ayrıca meslek ile ilgili vurguya da yer verilmiştir. Milli kimlik olarak öğretim programında meslek ile ilgili “bir meslek sahibi olmanın bir fert ve yurttaş olarak lüzumunu kavratmak, meslek hazırlığında devletin yardımını kavramak” ifadelerinden bahsedilmiştir. Öğretim programında meslek vurgusunun doğrudan yapıldığı görülmektedir. Milli kimlik olarak öğretim programında, öğrencilerin birey ve yurttaş olarak bir meslek sahibi olmasının önemli ve gerekli olduğunu kavraması gerektiği, meslek hazırlığında devletin bireylere yardım sağladığını bilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Öğretim programının yine bazı yerlerinde Türk devrimi vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında, Türk devrimi vurgusuna ilişkin olarak “Türk devriminin manasını ayrı ayrı yönlerden önemini, Türkiye'nin saadet ve refahına yaptığı ve yurdun geleceğine yapacağı etkiyi öğrencilere kavratmak, onları Türk devriminin değerlerine bağlı ve bunları her zaman korumaya hazır, fedakâr birer Türk evladı olarak yetiştirmek” ifadeleri belirtilmektedir. Öğretim programında, Türk devrimi vurgusu içerisinde Türk ve fedakârlık vurgusunun yapıldığı da görülmektedir. Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda; milli kimlik olarak öğrencilerin Türk devrimini, çağdaşlaşmayı kavraması gerektiği, Türk devriminin değerlerine bağlı kalarak devrimi ve değerlerini koruması gerektiği, Türk devrimi için fedakârlığa hazır olması gerektiği ifade edilmiştir.

Öğretim programında ayrıca yurttaş vurgusunun da doğrudan yapıldığı görülmektedir. Yurttaş vurgusu ile ilgili olarak öğretim programında “demokrat görüşlü yurttaşlar yetiştirmek, yurttaşlar arasında milli birlik esaslarını bozmayan fikir ayrılıklarına saygı ve insanlara karşı sevgi duygusu kazanmak” ifadelerine yer verilmiştir. Öğretim programında, milli kimlik olarak bireylerin demokrat görüşlü yurttaş olması gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca yurttaşlık vurgusu içerisinde saygı ve sevgi vurgusunun da yapıldığı görülmektedir.

Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda “askerlik yaşı ve yoklamaları” ifadelerine yer verilerek askerlik vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Ayrıca öğretim programında barış vurgusu da yapılmaktadır. Barış vurgusu ile ilgili olarak “Yurtta barış

dünyada barış fikri manası ve önemini kavramak” ifadeleri yer almaktadır. Öğretim programında milli kimlik olarak öğrencilerin yurttta ve dünyada barış fikri ile hareket etmesi gerektiği belirtilmektedir. Öğretim programının yine bazı yerlerinde demokrasi vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Demokrasi vurgusuna ilişkin öğretim programında “Demokrasi kavramını kavramak” ifadesinden bahsedilmektedir. İfadeye ilişkin olarak demokrasi vurgusunun doğrudan yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında milli kimlik olarak “devrim anıtlarını ziyaret etmek” ifadesinden bahsedilerek devrim anıtları vurgusuna yer verilmiştir. Öğretim programında bireylerin devrim anıtlarını ziyaret etmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Öğretim programında, ekonomi vurgusuna ilişkin olarak “bütçenin hazırlanmasını kavramak” ifadesinden bahsedilmektedir. Öğrencilerin, öğretim programında milli kimlik olarak milli bütçenin nasıl yapıldığını kavraması gerektiği ifade edilmiştir. Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda, milli birlik vurgusuna da yer verilmiştir. Öğretim programında, milli birlik ile ilgili olarak “milli birlik ve dayanışmanın milli disiplin manasını ve önemini çocuklara kavratmak” ifadelerinin olduğu görülmektedir. Öğretim programında, öğrencilerin milli kimlik olarak milli birlik, dayanışma ve milli disiplinin önemini bilmesi ve kavraması gerektiği belirtilmiştir. Öğretim programının bazı yerlerinde “barışta ve savaşta savunma ödevleri” ifadelerine yer verilerek milli savunma vurgusu yapılmıştır. Milli kimlik olarak bireylerin öğretim programında yapması gereken barışta ve savaşta görevlerinin olduğu belirtilmiştir.

Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda, bazı yerlerde saygı kavramının vurgulandığı görülmektedir. Saygı vurgusu ile ilgili olarak öğretim programında “öğrencilerin içinde yaşadıkları topluluğun refah ve huzuru için çeşitli işlerde görev almış insanlara saygı duymalarını sağlamak” ifadelerinden bahsedilmiştir. Öğretim programında öğrencilerin milli kimlik olarak milleti için hizmet etmiş şahsiyetlere saygı duyması gerektiği belirtilmiştir. Öğretim programında, saygı vurgusunun doğrudan yapıldığı görülmektedir. Yine öğretim programında “vatandaşlık ödevlerimizi kavramak” ifadesi ile vatandaşlık vurgusuna yer verilmiştir. Bireylerin milli kimlik olarak vatandaşlık görevlerini kavraması gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında ayrıca vergi vurgusuna da yer verilmiştir. Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda vergi ile ilgili olarak “vergi, vergi şekilleri, dolaysız vergiler, dolaylı vergiler” ifadelerinden

bahsedilmiştir. Milli kimlik olarak öğretim programında bireylerin vergi ve vergi türlerini kavraması gerektiği ifade edilmiştir.

3.3.9. 1962 İlkokul Programı Taslağı Toplum ve Ülke İncelemeleri Dersi Öğretim Programı Bulguları

1962 İlkokul Programı Taslağı'nda yer alan Toplum ve Ülke İncelemeleri Dersi Öğretim Programı bulguları bireysel kimlik, dini kimlik, toplumsal kimlik ve milli kimlik olmak üzere dört kategoride sunulmuştur.

3.3.9.1. Bireysel Kimlik

Toplum ve Ülke İncelemeleri Dersi Öğretim Programı'nda bireysel kimlik olarak ahlak ve sorumluluk vurgularının yapıldığı görülmektedir. Ahlak vurgusu ile ilgili olarak öğretim programında “olumlu karakter özellikleri kazandırmak” ifadesinden bahsedilmektedir. Bireysel kimlik olarak öğretim programında öğrencilerin olumlu kişilik özelliklerine sahip olması gerektiği belirtilmiştir. Öğretim programında ayrıca sorumluluk vurgusuna ilişkin olarak “her yönde görev ve sorumluluk almak” ifadelerine yer verilmiştir. Öğrencilerin öğretim programında, bireysel kimlik olarak görev ve sorumluluklar alması gerektiği ifade edilmiştir. Toplum ve Ülke İncelemeleri Dersi Öğretim Programı'nda bireysel kimlik kategorisinde çok fazla ifadeye yer verilmemiştir.

3.3.9.2. Dini Kimlik

Öğretim programında dini kimlik olarak İslam ve halifelik vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında İslam vurgusuna ilişkin olarak “Türklerin İslamı kabulünü kavramak” ifadesinden bahsedilmektedir. Öğretim programında dini kimlik olarak öğrencilerin Türklerin İslamiyet'i kabul etmesini kavraması gerektiği ifade edilmiştir. Toplum ve Ülke İncelemeleri Dersi Öğretim Programı'nda ayrıca halifelik vurgusuna yer verildiği görülmektedir. Halifelik ile ilgili olarak öğretim programında “Halifeliğin kaldırılması ve devrimleri kavramak” ifadesine yer verilmiştir. İfadede halifelik vurgusu içerisinde halifeliğin kaldırılması ve devrimler belirtilmiştir. Öğretim programında dini kimlik olarak halifelik vurgusu içinde çağdaşlaşma ve devrim vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında dini kimlik kategorisinde fazla ifadeye yer verilmemiştir.

3.3.9.3. Toplumsal Kimlik

Toplum ve Ülke İncelemeleri Dersi Öğretim Programı'nda toplumsal kimlik olarak çevre vurgusuna daha çok yer verilmiştir. Öğretim programında ayrıca değişim, aile, yardımseverlik, ahlak, sorumluluk, toplum, meslek, saygı ve sevgi vurgusu yapılmıştır.

Öğretim programında, çevre vurgusuna ilişkin olarak “Yakın çevremiz ve mahallemizi kavramak, komşuluk münasebetlerimiz, mahallede dirlik ve düzeni kavramak, sokak, ev, apartman, bahçe, çeşme, temizlik ve bakımında komşuların iş birliğini kavramak, sokağı temiz tutmanın yurttaş için bir ödev olduğunu telkin etmek, çocukları sokağın temizliğini bozacak hareketlerden sakındırmaya çalışmak, okulda herkesin faydalanması için yetiştirilmiş ağaç ve çiçeklere öğrencilerden birinin zarar vermesinden hareket ederek bunun herkese zararı dokunduğunu belirtmek...” ifadelerinden bahsedilmiştir. Toplum ve Ülke İncelemeleri Dersi Öğretim Programı'nda, toplumsal kimlik olarak öğrencilerin kendi evlerin başlayarak apartman, mahalle, sokaktaki düzeni ve tertibi kavraması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, ifadede öğrencilerin sokak temizliğine dikkat etmesinin bir yurttaşlık görevi olduğu, sokağın temizliğini etkileyecek hareketleri yapmaması gerektiği belirtilmiştir. Yine, ilgili ifadeye ilişkin olarak öğrencilerin okul bahçesindeki çiçeklere ve ağaçlara zarar vermemesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Öğretim programında toplumsal kimlik olarak bireylerin komşuluk ilişkilerine dikkat etmesi gerektiği, ev, apartman, sokak, mahalle, bahçe ve çeşme gibi ortak yaşam ve kullanım alanlarının temizliğinde ve bakımında iş birliği içerisinde hareket etmesi gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında çevre vurgusu doğrudan yapılırken dolaylı olarak yardımseverlik, dayanışma, iş birliği, temizlik, sağlık ve sorumluluk vurgusunun yapıldığı görülmektedir.

Toplum ve Ülke İncelemeleri Dersi Öğretim Programı'nda, değişim kavramı ile ilgili vurgunun yapıldığı ifade edilmektedir. Değişim vurgusu ile ilgili olarak öğretim programında “ilk insan ve toplum hayatının ayrı ayrı yönlerini öğrencilere kavratmak, bugünün nasıl dünden farklı olduğunu öğrencilere kavratmak, bu değişikliklerin karşılaştırılmasını daha eski zamanlara götürerek dünkü hayatın daha eski zamanlardaki hayata nazaran nasıl değişmiş bulunduğunu onlara kavratmak, bugünkü insan ve toplum hayatının zamanla değiştiğini öğrencilere kavratmak” ifadelerine yer verilmiştir. Öğretim programında toplumsal kimlik olarak öğrencilerin geçmişten günümüze toplum hayatının

nasıl değiştiğinin kavraması gerektiği belirtilmiştir. İfadede, ayrıca yaşanan değişimin geçmiş ile günümüz olarak bireyler tarafından karşılaştırılması gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında, değişim vurgusunun doğrudan yapıldığı görülmektedir.

Öğretim programında ayrıca toplumsal kimlik olarak aile vurgusuna yer verilmektedir. Aile vurgusu ile ilgili olarak ğretim programında “ailemiz, aile fertleri arasında karşılıklı münasebetleri kavramak, aile bütünlüğüne bağlı, yuvanın saadetini gerçekleştirmesindeki hizmet duygularını geliştirmek” ifadelerinden bahsedilmektedir. Öğretim programında aile vurgusunun doğrudan yapıldığı görülmektedir. Toplumsal kimlik olarak ğretim programında öğrencilerin aile, aile bireyleri arasındaki ilişkileri kavraması gerektiği, aile birliği ve aile mutluluğunun gerçekleşmesinde çalışma hissini kazanması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca ğretim programında dolaylı olarak aile birliği ve alışkanlık vurgusunun yapıldığı da görülmektedir.

Öğretim programında, toplumsal kimlik olarak yardımseverlik ile ilgili vurgu belirtilmektedir. Yardımseverlik ile ilgili olarak ğretim programında “ğrencilerin içten bir yakınlık duygusu ile yurttaşlarını tanınmalarını ve onlarla yardım ve iş birliği ruhu ile kaynaşmalarını sağlamak, insanların birbirlerine muhtaç olduklarını kavratmak, grup faaliyetlerine katılmasının, başkalarına yardım etmenin önemini takdir etmek ve uygulayabilir hâle getirmek” ifadeleri yer almaktadır. Toplum ve lke İncelemeleri Dersi ğretim Programı’nda toplumsal kimlik olarak öğrencilerin toplumu oluşturan bireyleri, yurttaşları samimi bir Şekilde tanınması gerektiği, toplumu meydana getiren bireylerle yardımseverlik, dayanışma ve iş birliği içerisinde hareket edip kaynaşması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca ğretim programında, yine öğrencilerin insanların birbirlerine her zaman lazım olduğunu bilmesi gerektiği, insanlara yardım etmenin önemli olduğunu bilerek bunu davranış hâline getirmesi gerektiği belirtilmiştir.

Toplum ve lke İncelemeleri Dersi ğretim Programı’nın bazı yerlerinde sorumluluk vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Sorumluluk vurgusu ile ilgili olarak ğretim programında “Okul topluluğunun bir ferdi olarak öğrencilerin ödevlerini kavramak, okul topluluğunda karşılıklı münasebetleri kavramak” ifadelerine yer verilmiştir. Toplumsal kimlik olarak ğretim programında öğrencilerin okulda yerine getirmesi gereken ödevleri, görevleri olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, ifadede öğrencilerin okul içerisinde diğer bireylerle olan ilişkileri kavraması gerektiği de ifade edilmiştir. İlgili

ifadelerde öğrencilerin sorumluluk vurgusu içerisinde davranmaları gerektiği belirtilmektedir. Öğretim programında, toplum vurgusunun da ayrıca vurgulandığı görülmektedir. Toplum vurgusu ile ilgili olarak öğretim programında “İnsanlık görenek ve gelenek kurallarını kavramak, her işte topluluğa zararı dokunacak surette hareket etmekle genel hayatta ne kadar büyük zararlar meydana geleceğini göstermeli ve bu gibi işlerden öğrencilerin sakınmalarını sağlamak” ifadelerinden bahsedilmiştir. Toplumsal kimlik olarak öğretim programında, öğrencilerin gelenek ve görenekleri kavraması gerektiği, toplum için zararlı olacak davranışları yapmaması gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında toplum vurgusu, doğrudan yapılırken gelenek vurgusunu da değinildiği görülmektedir.

Yine öğretim programının bazı yerlerinde toplumsal kimlik olarak meslek vurgusu yapılmıştır. Meslek kavramı ile ilgili olarak öğretim programında “Meslek seçimini kavramak” ifadesine yer verilmiştir. Öğrencilerin öğretim programında meslek seçiminin önemini kavraması gerektiği belirtilmiştir. Öğretim programında ayrıca saygı vurgusuna ilişkin olarak “Topluluk hâlinde yaşayan insanların saygı, sevgi ve anlayış duyguları içinde işbirliği yapmaları ve birbirine saygı göstermeleri birbirlerinin başarılarını takdir etmeleri lüzumuna öğrencileri inandırmak” ifadelerinden bahsedilmiştir. Öğretim programında, öğrencilerin toplumsal kimlik olarak insanlara, saygı ve saygı göstermesi gerektiği, birbirlerinin başarılarını takdir etmesi gerektiği, toplum içerisinde karşılıklı olarak yardımseverlik, dayanışma ve iş birliği içerisinde hareket etmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında saygı vurgusu doğrudan yapılırken ayrıca yardımseverlik, dayanışma, iş birliği ve sevgi vurgusunun dolaylı olarak yapıldığı görülmektedir.

3.3.9.4. Milli Kimlik

Toplum ve Ülke İncelemeleri Dersi Öğretim Programı’nda milli kimlik olarak daha çok tarih vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında sık sık tarih vurgusundan bahsedilmektedir. Öğretim programın ayrıca idari, Atatürk, sorumluluk, aidiyet, çevre, çalışkanlık, meslek, demokrasi, kanun, saltanat, Türk geleneği vurguları yapılmıştır.

Öğretim programında, milli kimlik olarak tarih vurgusunun ilişkin “Türklerin tarihte oynadığı rolü belirtmek, Orta Asya’da en eski Türk devletini kavramak, Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nu kavramak, Anadolu Selçuklu devletini kavramak, Haçlı Seferleri ve

Kılıçaslan'ın kahramanlıklarını kavramak, Osmanlı devletinin kuruluşunu kavramak, İstanbul'un alınışını kavramak, Fatih, Yavuz, Kanuni'nin tarihimizdeki yeri ve önemini kavramak, Mimar Sinan, Barbaros Hayrettin ve Sokullu Mehmet Paşa'nın hizmet ve başarılarını kavramak, Osmanlılarda duraklama sebeplerini kavramak, Islahat hareketlerini kavramak, Meşrutiyet Devri'ni kavramak, Kurtuluş Savaşı'nı kavramak, Türklerin askerlik, idare, sanat ve hukuk alanlarında başka uluslara örnek olduklarını misallerle göstermek, geçmişten bahsederken çocuklara o devirde kullanılan eşyaları, sur, kale, cami, çeşme, harp aletleri, eski kültür eserleri, kitaplık, vesaire gibi yerleri veya resimleri incelemek, Tarihî yapıların, eski eserlerle anıtların, Türk tarihinin birer belgesi olduğunu çocuklara kavratmak, Kurtuluş Savaşı veya Türk devrimlerinin herhangi bir safhasından bahsederken bu olayların, çevredeki izlerini araştırmak ve çocukların dikkatini çekmek, Tarihî bir şahsiyetten bahsedilirken o zat, eğer okulun bulunduğu yerde doğmuş veya ölmüş, orada bulunmuş ise bu cihette veya orada cami, medrese, kitaplığı, imareti, hanı, türbesi, mezarı, mahallesi, sokağı ve evi herhangi bir eserde kitabesi varsa bu gibi eserlere de öğrencilerin dikkatini çekmek ..." ifadelerinden yaygın olarak bahsedilmektedir. Öğretim programında, milli kimlik olarak öğrencilerin Türk tarihinin önemli devletlerini, şahsiyetlerini, Türklerin tarih sahnesine çıkışlarını, Türklerin tarihi önemini ve medeniyete katkılarını kavraması gerektiği ifade edilmiştir. Toplum ve Ülke İncelemeleri Dersi Öğretim Programı'nda, ayrıca milli kimlik olarak öğrencilerin yakın dönem ile ilgili Meşrutiyet, Kurtuluş Savaşı ve Türk devrimini, çağdaşlaşmasını kavraması gerektiği belirtilmiştir. Yine ifade ile ilgili olarak milli kimlikte öğrencilerin çevrede yer alan tarihi eserler, anıtlar, eşyaların Türk tarihinin bir kanıtı olduğunu bilmesi ve kavraması gerektiği yer almaktadır. Öğretim programında tarih vurgusu içinde tarihi eser, tarihi şahsiyet, Türk devrimi, Meşrutiyet, Kurtuluş Savaşı vurgusunun yapıldığı görülmektedir.

Toplum ve Ülke İncelemeleri Dersi Öğretim Programı'nda, idari vurgusuna ilişkin olarak "yurdumuzun idaresi ve Türkiye devletini kavramak, Cumhuriyetin ilanını kavramak, hükümetin kuruluşunu kavramak, seçim ve büyük millet meclisinin kuruluşunu kavramak, yönetim örgütlerini kavramak, yurdumuzda sosyal işler ve hükümet teşkilatına yardımcı kurumları kavramak, devletin yurttaşlara karşı ödevlerini kavramak" ifadeleri yer almaktadır. Milli kimlik olarak öğretim programında, öğrencilerin Türkiye devletinin yönetim organlarını kavraması gerektiği, Cumhuriyetin ilanının, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşunun, hükümete yardım eden diğer kurumların öğrenciler tarafından

bilinmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca öğretim programında devletin vatandaşlara karşı yerine getirmesi gereken görevlerinin olduğu belirtilmiştir. Öğretim programında, idari vurgusu içerisinde Cumhuriyet, hükümet, yurttaş ve görev vurgusunun yapıldığı da görülmektedir.

Öğretim programında, milli kimlik olarak ulus vurgusuna yer verilmiştir. Ulus vurgusu ile ilgili olarak öğretim programında “Türk ulusunun geleceğine olan güvenlerini arttırmak, Çocukları okul hayatında iken ulusal problemlere karşı ilgilendirmek, çocuğa uluslar ailesi içinde Türk ulusuna düşen insanlık ödevlerini öğretmek, (Ne mutlu Türk’üm diyene, Yurtta sulh cihanda sulh) fikrini ve Birleşmiş Milletler ülküsünü benimsetmek, geçmişte uluslarına ve insanlara iyilikleri dokunmuş olan büyük Türk adamlarının hayatlarına ve hizmetlerine karşı öğrencilerde hayranlık uyandırmak kötülükleri dokunan kimselerin akıbetlerinden de ibret ders almalarını sağlamak” ifadelerinden bahsedilmiştir. Milli kimlik olarak öğretim programında öğrencilerin okul hayatından başlayarak milli sorunlara ilgi gösterip üzerine düşen görev ve sorumlulukları yerine getirmesi gerektiği, Türk milletinin insanlığa karşı yapması gereken görevleri öğrenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca öğretim programında öğrencilerin “Ne mutlu Türk’üm diyene” özdeyişini ve “Yurtta sulh cihanda sulh” özdeyişini kavraması ve Birleşmiş Milletler’in amaçları doğrultusunda barışa hizmet etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Yine öğretim programında öğrencilerin millete büyük hizmetleri olmuş önemli Türk büyüklerini öğrenmesi ve onlarla özdeşim kurması gerektiği belirtilmiştir. İfadeye ilişkin olarak öğrencilerin milleti için zararı olan kişilerin kötü sonlarının olduğunu ve bundan ders çıkarması gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında ulus vurgusu doğrudan yapılırken ulus vurgusu içerisinde Türk, barış ve tarihi şahsiyet vurgusunun yapıldığı görülmektedir.

Toplum ve Ülke İncelemeleri Dersi Öğretim Programı’nda yurttaşlık bilgisi vurgusuna ilişkin olarak “Yurttaşlık Bilgisi konularını canlandırmak için imkân nisbetinde gezintilerden ve ziyaretlerden faydalanmak, Yurttaşlık Bilgisi konularını işlerken öğrencilere Türk ahlakının ilkelerini olaylardan hareket ederek telkin etmek, Yurttaşlık bilgisi konularında sadece bilgi vermek, ilgi ve ülkü uyandırmakla kalmamalı, öğrenciler de bu bilgi ve duyguları iş ve hareket hâline getirmek, Yurttaşlık Bilgisi konularından birlik ve dayanışmanın, ulusal disiplinin manasını ve önemini çocuklara kavratmak, Yurttaşlık bilgisi konularını öğrencilere kavratmak için okulun içinde ve dışında geçen

olaylardan faydalanmalı ve öğrencileri hayat ile sıkı sıkıya temas ettirmek...” ifadelerine yer verilmiştir. Öğretim programında, yurttaşlık bilgisi vurgusu doğrudan yapılmıştır. Milli kimlik olarak öğretim programında, öğrencilerin Türk ahlakının ilkelerini bilmesi gerektiği, yurttaşlık bilgisinin ülkü uyandırması, milli birlik, dayanışma, disiplini kavraması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, öğretim programında öğrencilerin okulda ve toplumda yaşanan olayları hayat ile ilişkilendirmesi gerektiği belirtilmiştir.

Öğretim programında, milli kimlik olarak Atatürk vurgusu yapılmıştır. Atatürk vurgusu ile ilgili olarak “Atatürk’ün hayatı ve saltanatın kaldırılmasını kavramak, Atatürk’ün kurtarıcı ve kuruculuğu altında yeni Türkiye’nin nasıl kurulduğunu kavratmak, Türkiye’nin ileri adımlar atarak nasıl geliştiğini ve Atatürk’ün gösterdiği yolda ilerleyerek az zamanda çağdaş uluslar seviyesine çıkacağımızı çocuklara kavratmak, Atatürk devrimleri üzerinde önemle durmak, Atatürk, birinci cihan harbi ve kurtuluş savaşları sırasında veya Türk devriminin herhangi bir safhasının geçtiği sırada, okulun bulunduğu yerde bulunmuş, oradan geçmiş veya orada bir kongre toplanmış, bir beyanname neşretmiş, bir nutuk söylemiş veya Türk devriminin önemli bir safhasını başarmış ise Atatürk adına okulun bulunduğu yerde dikilmiş bir heykel, yapılmış bir anıt bir bina veya meydan varsa göstermek” ifadelerine yer verilmiştir. Öğretim programında, Atatürk vurgusu doğrudan yapılırken Atatürk vurgusu içerisinde Türk devrimi, Kurtuluş savaşı, heykel ve anıt vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Milli kimlik olarak öğretim programında öğrencilerin Atatürk’ün hayatını kavraması gerektiği, saltanatın kaldırılmasını kavraması gerektiği, Atatürk’ün kurtarıcı ve lider olarak Türkiye’yi kurduğunu kavraması gerektiği belirtilmektedir. Öğretim programında ayrıca öğrencilerin Atatürk devrimlerini kavraması gerektiği, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı’nda Atatürk’ün başarılarını kavrayarak ilgili başarının geçtiği yerlere ilişkin fiziki kanıtları görmesi ve kavraması gerektiği ifade edilmiştir.

Toplum ve Ülke İncelemeleri Dersi Öğretim Programı’nda “çocukları daha okulda iken milli ödevlerini bir yandan öğrenmeğe, bir yandan da yapmağa alıştırmak, Okulda bir öğrencinin pencere camı kırması, oturduğu sırayı lekelemesi, bozması duvarları kirletmesi okulun kitaplarını yırtması ve kaybetmesi tebeşiri lüzumsuz yere kullanması gibi olaylardan başlayarak devlet mallarına zarar vermenin kötülükleri üzerinde öğretmenin öğrencileri düşündürmesi, Çocukları daha bu çağda kendilerine düşen milli ödevleri yapmağa onları ne kadar alıştırsak yarın o çocukların hayata atıldıkları zaman ulusal

işlere karşı ilgilenmelerini sağlamak, Çocukları milli ödevlerine karşı canla başla sarılmalarını sağlamak, devlet malını kendi malımızdan fazla korumanın nasıl ulusal bir ödev olduğunu öğrencilerde inanç hâline getirmek, ulusal kaynakları tanımak ve bunları korumanın bir ödev olduğunu kavratıp benimsetmek” ifadelerine yer verilerek sorumluluk vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında, sorumluluk vurgusu doğrudan yapılırken dolaylı olarak devlet malı vurgusunun yapıldığı da görülmektedir. Milli kimlik olarak öğretim programında, öğrencilerin okuldan başlayarak yapması gereken milli görevlerini kavraması gerektiği, devlet malına sahip çıkması ve koruması gerektiği, devlet malını kendi malından daha kıymetli olarak görmesi gerektiği, milli işlerle yakından ilgilenip milli görevleri seve seve yapmayı alışkanlığa dönüştürmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca öğretim programında öğrencilerin milli görevleri yerine getirirken fedakârca davranması gerektiği de belirtilmiştir.

Öğretim programında, milli kimlik olarak aidiyet vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Aidiyet vurgusu ile ilgili olarak öğretim programında “Türk çocuğunu ailesine, ulusuna, yurduna, Türk devrimlerine ve ülkelerine bağlı iyi bir yurttaş, mükemmel insan yetiştirmek, çocuklara şerefli bir geçmişi olan büyük bir milletin evlatları olduklarını duyurmak, onları Türk ulusunun ülkelerini gerçekleştirmek için her fedakârlığı göze alabilecek bir karakterde yetiştirmek, Millet için yaşamanın, millet için ölmenin, millete bütün varlığını, benliğini vermenin Türk çocuğunun ödevi ve ülküsü olduğunu, milli amaçları gerçekleştirmenin her amacın üstünde bulunduğunu çocuklara aşlamak” ifadelerinden bahsedilmektedir. Öğretim programında, aidiyet vurgusu içerisinde Türk, aile, ulus, Türk devrimi, ülke, yurttaş, fedakârlık, görev vurgularının yapıldığı görülmektedir. Toplum ve Ülke İncelemeleri Dersi Öğretim Programı’nda, milli kimlik olarak öğrencilerin ailesine, milletine, vatanına, Türk devrimlerine, milli hedeflere bağlı iyi bir vatandaş ve mükemmel insan olması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca öğretim programında öğrencilerin şanlı şerefli bir geçmişe sahip Türk milletinin bir bireyi, parçası olduğunu kavraması gerektiği, milli amaçları gerçekleştirmek için her fedakârlığı yapacak kişiliğe sahip olması gerektiği belirtilmiştir. Milli kimlik olarak yine öğretim programında öğrencilerin milleti için yaşaması milleti için yeri geldiğinde ölümü göze alması, varlığını milli amaçları gerçekleştirmek için milletine feda etmesinin bir görev ve ülke olduğunu kavraması gerektiği vurgulanmıştır.

Toplum ve Ülke İncelemeleri Dersi Öğretim Programı'nda, bazı yerlerde çevre ile ilgili vurgunun yapıldığı görülmektedir. Çevre ile ilgili olarak öğretim programında “öğrencilerle, çevrelerini tanıtmak, yurtlarının yaşama şartlarını incelemek ve bu şartların iyileştirilmesi üzerinde onları düşündürmek, ilimiz ve bölgemizi kavramak, yurdu ve dünyayı tanımak, Türkiye ve komşularını kavramak, Türkiye'mizi tanımak...” ifadelerinden bahsedilmiştir. Öğretim programında milli kimlik olarak çevre vurgusuna ilişkin öğrencilerin çevresini, ilini, bölgesini, yurdunu, Türkiye'yi, komşularını ve dünyayı bilmesi ve kavraması gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında “çocukları disiplinli çalıştırmayı ve onları sarsılmaz bir karakterle yetiştirmeyi iş edinmek, çalışkan, araştıran, inceleyen, fedakâr ve fazilet sahibi iyi bir yurttaş, mükemmel insan yetiştirmek” ifadelerinden bahsedilerek çalışkanlık vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında çalışkanlık vurgusu içerisinde yurttaş, disiplin, fedakârlık vurgusuna da yer verilmiştir. Milli kimlik olarak öğretim programında, öğrencilerin disiplinli çalışması, sağlam kişiliğe sahip olması gerektiği, çalışkan, araştıran, sorgulayan, inceleyen, fedakâr, erdem sahibi iyi vatandaşlar ve insanlar olması gerektiği ifade edilmiştir.

Öğretim programın bazı yerlerinde meslek vurgusunun da yapıldığı ifade edilmektedir. Meslek ile ilgili olarak öğretim programında “Fertlerin bir yandan kendi kabiliyetlerine, öte yandan da ulusun iyiliği için en uygun işe ve mesleğe sarılmalarının önemini belirtmek, İnsanın hangi meslekte olursa olsun işini, ulusunun faydası için uygun bir şekilde ve en verimli bir surette yapmasının bir ödev olduğunu telkin etmek” ifadelerinden bahsedilmiştir. Milli kimlik olarak öğretim programında, öğrencilerin yeteneklerine uygun bir mesleği seçerek hem kendileri için hem de milletin amaçları ve çıkarları için mesleği yapması gerektiği, milleti ve kendisi için mesleğini en iyi biçimde yapmasının milli bir görev olduğunu bilmesi, kavraması gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında, meslek vurgusu doğrudan ekonomi ve görev vurgusu ise dolaylı olarak yapılmıştır.

Toplum ve Ülke İncelemeleri Dersi Öğretim Programı'nda, milli kimlik olarak “Demokrasimizin gelişmesi, çok partili hayata geçiş, 27 Mayıs ve yeni anayasamızı kavramak” ifadeleri ile demokrasi vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Demokrasi ile ilgili olarak öğretim programında öğrencilerin demokrasinin gelişmesini, çok partili hayata geçişi, 27 Mayıs ve yeni anayasamızı kavraması gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programının bazı yerlerinde kanun vurgusu da yapılmıştır. Kanun vurgusu ile ilgili olarak

öğretim programında “kanuna ve nizamlara ulusal gelenek ve göreneklere uymanın önemini öğrencilere kavratmakla beraber bu hükümlerin uygulanmasına da çocukları sevk etmek” ifadelerinden bahsedilmiştir. Milli kimlik olarak öğrencilerin öğretim programında milli geleneklere, kanunlara, kurallara uymanın önemli olduğunu kavraması ve bunu davranış hâline getirmesi gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında, kanun vurgusu içerisinde gelenek vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programının yine bazı yerlerinde “Saltanatın son yıllarında memleketin nasıl geri kaldığını, nasıl parçalanıp yok olma durumuna geldiğini kavratmak” ifadelerine yer verilerek saltanat vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Milli kimlik olarak öğretim programında, öğrencilerin ülkenin saltanat ile yönetildiği son yıllarda saltanat yönetiminin ülkeyi ve devleti yok olma noktasına getirdiğini kavraması gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında ayrıca, Türk geleneği vurgusuna da değinilmiştir. Türk geleneği ile ilgili olarak öğretim programında “Türk geleneğinde ailenin mevki ve kutsallığını kavramak” ifadesine yer verilmiştir. Öğretim programında Türk geleneği vurgusu içerisinde aile vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Milli kimlik olarak öğretim programında, öğrencilerin Türk geleneğinde ailenin önemli ve kutsal olduğunu kavraması gerektiği belirtilmiştir.

3.3.10. 1962 Ortaokul Programı’nda Okutulan Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı Bulguları

1962 Ortaokul Programı’nda yer alan Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı bulguları bireysel kimlik, dini kimlik, toplumsal kimlik ve milli kimlik olmak üzere dört kategoride sunulmuştur.

3.3.10.1. Bireysel Kimlik

Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda, bireysel kimlik olarak yaygın olarak hak ve özgürlük vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında ayrıca ekonomi, sorumluluk ve dürüstlük vurgusu da yer almaktadır.

Öğretim programında, bireysel kimlik olarak hak vurgusuna ilişkin “Hak ve ödevleri kavramak, yaşama hakkı, şikâyet hakkı, hak ve hürriyetlerin korunmasını kavramak” ifadelerine yer verilmiştir. Bireysel kimlik olarak öğretim programında öğrencilerin hak, görev ve özgürlüklerini kavraması gerektiği, yaşama, şikâyet haklarını bilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında özgürlük vurgusu ile ilgili olarak “Hürriyet şekillerini kavramak, Hürriyetin sınırlarını kavramak, Medeni hürriyet, Siyasi

hürriyet” ifadelerinden bahsedilmiştir. Bireysel kimlik olarak öğretim programında, öğrencilerin özgürlük biçimlerini, sınırlarını kavraması gerektiği, medeni ve siyasi özgürlüğü bilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nın bazı yerlerinde ekonomi vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Ekonomi kavramı ile ilgili vurgunun öğretim programında “iş sevmek, işindeki yeterliliğini geliştirmek” ifadelerinden bahsedilmiştir. Bireysel kimlik olarak öğretim programında bireylerin yaptığı işi severek yapması ve işinde kendisini geliştirmesi gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında ayrıca, sorumluluk vurgusu da yer almıştır. Sorumluluk ile ilgili olarak öğretim programında “Girişken olmak, sorumluluk almaya hazır ve istekli olmak” ifadelerine yer verildiği görülmektedir. Öğretim programında bireylerin sorumluluk alan, girişken ve istekli kişiler olmaları gerektiği belirtilmiştir. Öğretim programının yine bazı yerlerinde dürüstlük vurgusuna yer verilmiştir. Bireysel kimlik olarak öğretim programında “iş hayatında dürüstlük kazandırmak” ifadesinden bahsedilmektedir. Öğretim programında, bireylerin iş hayatında dürüst davranışlara sahip olması gerektiği ifade edilmiştir. İfadeye ilişkin olarak öğretim programında, dürüstlük vurgusu içerisinde ekonomi vurgusunun da yapıldığı görülmektedir.

3.3.10.2. Dini Kimlik

1962 Ortaokul Programı'nda yer alan Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda, dini kimlik kategorisinde ifade edilen ya da vurgusu yapılan bir bulguya rastlanmamıştır. Herhangi bir bulguya rastlanmadığı için dini kimlik olarak öğretim programında bir ifade yer almamaktadır.

3.3.10.3. Toplumsal Kimlik

Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda, toplumsal kimlik olarak çoğunlukla sorumluluk ve yardımseverlik vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında saygı, çevre, aile, ekonomi, meslek, sevgi ve refah vurgusu yer almaktadır.

Öğretim programında, toplumsal kimlik olarak sorumluluk vurgusuna ilişkin “Sokakta yürürken, tramvaya, vapura, trene ve otobüse binerken ve bunlarda seyahat ederken herkesin selameti adına konulmuş olan hükümlere uymanın çocuklarda alışkanlık hâline gelmesini sağlamak, Öğrencilere okul yönetiminin her yönünde rol almaları ve sorumluluk yüklenmeleri teşvik etmek, Bisiklete binen çocukların, bisiklete binenler

hakkındaki hükümleri yerine getirmelerini sağlamak, Her işte topluluğa zararı dokunacak surette hareket etmekle genel hayatta ne kadar büyük zararlar meydana geleceğini göstermeli ve bu gibi işlerden öğrencilerin sakınmalarını sağlamak, yayaların hareketlerini kavratmak, araçlara binerken ve araçlardan inerken yapılacak hareketleri kavratmak, Umumi yerlerde hemşerilerimize ve turistlere karşı davranışları kavratmak...” ifadelerine sıklıkla yer verilmiştir. Toplum ve Ülke İncelemeleri Dersi Öğretim Programı’nda, toplumsal kimlik olarak öğrencilerin toplum hayatının ortak kullanım ve yaşam alanlarında sorumluluk sahibi olarak davranması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca öğretim programında öğrencilerin okul hayatından başlayarak topluma zararı olacak davranışlardan kaçınması gerektiği belirtilmiştir. Öğretim programında öğrencilerin toplumu oluşturan bireylere, hemşerilerine ve ayrıca turistlere medeni davranması gerektiğinden bahsedilmiştir. Öğretim programında, sorumluluk vurgusu içerisinde davranışlarda saygı ve ölçü, gelenek ve ahlaka uygunluk dolaylı olarak ifade edilmektedir.

Toplum ve Ülke İncelemeleri Dersi Öğretim Programı’nda, yardımseverlik vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Yardımseverlik ile ilgili olarak öğretim programında “Topluluğun bireyler ve bireylerin topluluk üzerine karşılıklı etkilerini ve dayanışma ihtiyacını öğrencilerin kavramalarını sağlamak, Topluluk hâlinde yaşayan insanların saygı, sevgi ve anlayış duygularıyla iş birliği yapmaları, yardımlaşmaları, birbirlerinin fikirlerine saygı göstermeleri, birbirlerinin başarılarını takdir etmeleri gereğine öğrencileri inandırmak, İnsanların mutluluklarının, içinde yaşadıkları topluluğun düzenine bağlı bulunduğu, sınıf, okul, aile ve millet topluluklarının düzen ve güveninin, bu toplulukları meydana getiren insanların işbirliği yapmaları ve kendi paylarına düşen ödevleri iyi başarmaları ile mümkün olduğu, öğrencilere, okul içinde düzenli bir topluluk hâlinde yaşanarak kavratmak, öğrencilerin içten bir yakınlık duygusu ile yurttaşlarını tanımalarını ve onlarla yardım ve işbirliği ruhu içinde kaynaşmalarını sağlamak” ifadeleri bulunmaktadır. Toplumsal kimlik olarak öğretim programında öğrencilerin sınıf, okul, aile ve toplumda yardımseverlik, dayanışma, iş birliği davranışlarına sahip olarak birbirlerine karşı saygı, sevgi göstermeleri gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca öğretim programında öğrencilerin toplum düzenini kavrayarak bireylerin karşılıklı başarılarını da takdir etmesi gerektiği belirtilmiştir. Öğretim programında, yardımseverlik doğrudan vurgulanırken dolaylı olarak dayanışma, iş birliği, saygı ve sevgi vurgusunun yapıldığı da görülmektedir.

Öğretim programında, toplumsal kimlik olarak saygı vurgusuna ilişkin “Yurttaş haklarına saygı duymak, Öğrencilerin içinde yaşadıkları topluluğun gönenç ve dirliği için çeşitli işlerde görev almış insanlara saygı duymalarını, onların işlerini kolaylaştırmak için kendi paylarına düşen ödev ve sorumlulukları benimsemelerini sağlamak, öğrencilerin birbirlerinin düşünüş ve inanışlarına saygı ve anlayış göstermelerini sağlamak, öğrencilerin birbirleriyle ve öğretmenleriyle münasebetlerinde karşılıklı saygı ve sevgi oluşturmak...” ifadelerinden bahsedilmektedir. Toplumsal kimlik olarak öğretim programında öğrencilerin toplumun varlık içinde yaşaması ve birliği için hizmet etmiş insanlara saygı duyması gerektiği, birbirlerinin fikirlerine, inanışlarına saygı göstermeleri gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca öğretim programında, öğrencilerin birbirlerine ve öğretmenlerine karşı ilişkilerinde saygılı olması ve sevgi duyması gerektiği de belirtilmiştir. Öğretim programında saygı vurgusu içerisinde dolaylı olarak sevgi vurgusu yapıldığı görülmektedir.

Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda çevre kavramına ilişkin vurgu yer almaktadır. Çevre vurgusu ile ilgili olarak öğretim programında “Çocukları sokağın temizliğini bozacak hareketlerden sakındırmaya alıştırmak, okulda herkesin faydalanması için yetiştirilmiş ağaç ve çiçeklere öğrencilerden birinin zarar vermesinden hareket ederek bunun herkese zararı dokunduğunu belirtmek, sokak ev apartman bahçe çeşmenin temizlik ve bakımında komşuların iş birliğini kavratmak, yakın şehir, kasaba ve köyler arasında gezi olanakları hazırlamak...” ifadelerine yer verildiği görülmektedir. Öğretim programında, çevre vurgusu içerisinde ayrıca temizlik, sağlık, yardımseverlik, dayanışma ve iş birliği vurgusuna yer verilmiştir. Toplumsal kimlik olarak öğretim programında, öğrencilerin sokakları temiz tutması gerektiği, okul içerisinde çiçeklere ve ağaçlara zarar vermemesi gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında, öğrencilerin ev, apartman, sokak, bahçe ve çeşme gibi ortak yaşam ve kullanım alanlarının bakımına, temizliğine dikkat etmesi ayrıca bu işlerde komşuların yardımseverlik, dayanışma, iş birliği içerisinde hareket etmesini kavraması gerektiği belirtilmiştir.

Öğretim programının bazı yerlerinde toplumsal kimlik olarak aile vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında aile ile ilgili olarak “Aile topluluğunu meydana getiren bireyler, bunların görevleri ve birbiriyle münasebetlerini kavratmak, aile fertlerinin birbirlerinin fikir ve kanılarına saygı göstermesini sağlamak, Aile fertlerinin birbirlerinin keder ve sevinçlerini paylaşmasını sağlamak” ifadelerinden bahsedilmiştir. Öğretim programında aile vurgusu doğrudan ifade edilirken aile vurgusu içerisinde saygı

vurgusuna da değinilmektedir. Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda, toplumsal kimlik olarak öğrencilerin aile bireylerini ve birbirleri arasında ilişkileri kavraması, birbirlerinin aile içerisinde fikirlerine duyması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca öğretim programında aile bireylerinin aile içinde sevinç ve kederlerini paylaşmasını öğrencilerin kavraması gerektiği belirtilmiştir.

Öğretim programında, yine meslek vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Meslek ile ilgili olarak öğretim programında “Mahallemizde oturanların meslek ve işlerini kavratmak, Meslek seçiminde göz önünde tutulacak esasları kavramak, meslek ahlakını kavramak, iş hayatında ahlak ve verimi kavratmak” ifadelerine yer verilmiştir. Toplumsal kimlik olarak öğretim programında öğrencilerin mahallesinde çevresinde oturan insanların yaptığı işleri ve meslekleri tanınması, kavraması gerektiği belirtilmiştir. Öğretim programında ayrıca, öğrencilerin iş hayatında insanların ahlaklı olması gerektiğini ve verimli bir şekilde çalışması gerektiğini bilmesinden bahsedilmiştir. Yine öğretim programında öğrencilerin meslek seçimini dikkatli bir şekilde yapması ve meslek ahlakını da kavraması gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında, meslek vurgusu içerisinde ayrıca ekonomi ve ahlak vurgusunun yapıldığı da görülmektedir.

Öğretim programında, toplumsal kimlik olarak “ Öğrencilerin okulu kendi evleri gibi sevmelerini sağlamak” ifadelerine yer verilerek sevgi vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında öğrencilerin okulu evleri gibi görüp sevmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programının bazı yerlerinde refah vurgusuna da yer verilmiştir. Toplumsal kimlik olarak refah vurgusu ile ilgili olarak öğretim programında “kişisel refahın ancak toplum refahı içinde elde edilebileceğini kavratmak” ifadelerinde bahsedilmiştir. Öğretim programında, öğrencilerin toplumsal bolluk ve rahatlık içinde yaşamının kişisel bolluk ve rahatlığı sağlayacağını kavraması gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında, toplumun yaşam kalitesinin yükselmesinin aynı zamanda bireylerin yaşam kalitesini de yükselteceğini öğrencilerin bilmesi ve kavraması gerektiği belirtilmiştir.

3.3.10.4. Milli Kimlik

Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda, milli kimlik olarak en çok idari vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında ulus, sorumluluk, aidiyet, kanun, barış, yurttaşlık bilgisi, vergi, meslek, yurttaş, Türk devrimi, hak, askerlik, çevre,

demokrasi, devrim anıtları, ekonomi, menfaat, milli savunma, ordu, tasarruf, Türk geleneği, vatandaşlık vurgularının milli kimlik olarak yer almaktadır.

Öğretim programında, milli kimlik olarak idari vurgusuna ilişkin “Cumhuriyet rejiminin niteliğini, Türkiye’de nasıl kurulup geliştiğini, bu rejimin Türkiye’nin hayatı ve geleceği için ne kadar önemli ve zorunlu bulunduğunu öğrencilere kavratmak, TBMM’nin kuruluşu ve görevlerini kavramak, Cumhuriyet Senatosu kuruluşu, görevlerini kavramak, Türk devletinin bugünkü şekli, dünkü şekilleriyle karşılaştırmak, türlü devlet şekillerini kavramak, yeni anayasamızın doğuşu (27 Mayıs 1960 Devrimi ve nedenleri) kavramak, Anayasaya göre devletin yargı görevini yürüten adalet örgütünü kavramak, Cumhuriyet rejiminin başka rejimlere üstünlüğünü, Türk devriminin ayrı ayrı yönlerini öğrencilere kavratmak için, tarihten alınmış örneklerden yararlanmak...” ifadelerinden sıklıkla bahsedilmektedir. Öğretim programın milli kimlik olarak öğrencilerin ülkenin yönetim organlarını tanıması ve kavraması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca öğretim programında, öğrencilerin yine anayasayı, 27 Mayıs 1960 Devrimi’ni ve nedenlerini kavraması gerektiği belirtilmiştir. Öğretim programında idari vurgusunun içerisinde Cumhuriyet, TBMM, anayasa, senato, devrim vurgusunun yapıldığı görülmektedir.

Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda, ulus vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Ulus vurgusu ile ilgili olarak öğretim programında “Ulusa ve yurda canla başla hizmet etmeyi alışkanlık ve ülkü hâline getirmek, Milleti vücuda getiren bireyleri kavratmak, Bireyleri bir millet hâlinde birbirlerine bağlayan etmenleri kavratmak, Çocukların daha okulda iken ulusal ödevlerini bir yandan öğrenmeye bir yandan da yapmaya alıştırmak, millet ve yurt işlerine karşı öğrencilerde yakın ilgi uyandırarak bu işleri her işin üstünde tutmak...” ifadelerine yer verilmiştir. Öğretim programında, milli kimlik olarak öğrencilerin milleti ve vatani için çalışmayı seve seve yapması ve bunu bir amaç olarak görmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca öğretim programında, öğrencilerin milleti oluşturan bireyleri kavraması, milleti birbirine bağlayan özellikleri bilmesi ve kavraması gerektiği belirtilmiştir. Yine öğretim programında, okuldan başlayarak milli işlerle ilgilenmesi ve bu işleri bir ülkü olarak görmesi gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında, ulus vurgusu doğrudan yapılırken ulus vurgusu içerisinde ülkü, görev, yurt vurgusunun yapıldığı görülmektedir.

Öğretim programında “Çocukları milli ödevlerine karşı canla başla sarılmalarını sağlamak, devlet malını kendi malımızdan fazla korumanın nasıl ulusal bir ödev olduğunu öğrencilerde inanç hâline getirmek, okulda bir öğrencinin pencere camı kırması, oturduğu sırayı lekelemesi, bozması duvarları kirletmesi okulun kitaplarını yırtması ve kaybetmesi tebeşiri lüzumsuz yere kullanması gibi olaylardan başlayarak devlet mallarına zarar vermenin kötülükleri üzerinde öğretmenin öğrencileri düşündürmesi, okul ve okul eşyasının bakım ve korunmasını sağlamak, devlet yardımına karşı borcumuzu bilmek...” ifadelerine yer verilerek sorumluluk vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında, milli kimlik olarak sorumluluk vurgusu içerisinde görev, devlet malı vurgusunun yapıldığı ifade edilmektedir. Milli kimlik olarak öğretim programında, sorumluluk vurgusuna ilişkin öğrencilerin okul eşyalarını, devlet malını koruması gerektiği, milli görevlerini özverili bir şekilde yapması gerektiği, devletin yardımlarına karşı devlete borcunun olduğunu kavraması gerektiği belirtilmiştir.

Öğretim programında ayrıca, milli kimlik olarak aidiyet vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Aidiyet ile ilgili olarak öğretim programında “Öğrencilere ulus kavramını, Türk ulusunun birer evladı olmanın şeref ve sorumluluğunu duyurmak, yurt sevgisini doğuran nedenleri kavratmak, millet için yaşamının, millet için ölmenin, millete bütün varlığını, benliğini vermenin Türk çocuğunun ödevi ve ülküsü olduğunu, milli amaçları gerçekleştirmenin her amacın üstünde bulunduğunu çocuklara aşılacak, milli duygu, Türk milliyetçiliği, Türk milletinin özelliklerini kavratmak” ifadelerine yer verilmiştir. Öğretim programında aidiyet vurgusu içerisinde ulus, Türk, yurt, millet, milli duygu, ülkü, milliyetçilik vurgusu yapılmıştır. Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda milli kimlik olarak öğrencilerin Türk milletinin bir parçası olmasından şeref duyması ve sorumluluklarını bilmesi gerektiği, milleti için yaşayıp milleti için ölmesi ve Türk milletine varlığını seve seve feda etmesinin onun için milli bir görev ve ülkü olduğunu kavraması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca öğretim programında öğrencilerin aidiyet vurgusuna ilişkin olarak milli duyguyu, Türk milliyetçiliğini kavraması gerektiği belirtilmiştir. Yine öğretim programında öğrencilerin Türk milletinin bireyleri olarak milli hedefleri gerçekleştirmenin tüm amaçların üzerinde ve önemli olduğunu kavraması ve bilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir.

Öğretim programında, kanun kavramının da vurgulandığı görülmektedir. Kanun vurgusu ile ilgili olarak öğretim programında “Kanun kavramını öğrencilere benimsetmek,

kanuna uymanın önemini öğrencilere kavratmak, kanunun hazırlanmasını kavramak, kanun hükümlerinin uygulanmasına çocukları yönlendirmek” ifadelerine yer verilmiştir. Öğretim programında kanun vurgusunun doğrudan yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında, milli kimlik olarak öğrencilerin kanunu benimsemesi, kanuna uyması ve kanunun hazırlanmasını kavraması gerektiği ifade edilmiştir.

Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda ayrıca, barış kavramı da vurgulanmıştır. Barış vurgusu ile ilgili olarak öğretim programında “Yurtta barış dünyada barış fikri anlamı ve önemini kavramak, Yurtta barış cihanda barış fikrinin gerçekleşmesi için milletler ailesi içinde Türk milletine düşen ödev ve sorumluluğun değerini kavratmak, barış fikrini bütün dünyada gerçekleştirmeyi amaç edinmiş olan Birleşmiş Milletler örgütünü kavramak...” ifadelerinden bahsedilmiştir. Öğretim programında, barış vurgusu doğrudan yapılırken dolaylı olarak görev ve sorumluluk vurgusu yapılmıştır. Milli kimlik olarak öğretim programında barış vurgusuna ilişkin öğrencilerin yurdumuzda ve dünyada barış düşüncesini kavraması gerektiği, dünya barışına katkı sağlamak için Türk milletinin bir bireyi olarak üzerine düşen görev ve sorumlulukları yerine getirmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca öğretim programında öğrencilerin dünya barışı için Birleşmiş Milletler teşkilatını kavraması gerektiği belirtilmiştir.

Öğretim programında, milli kimlik olarak “Yurttaşlık Bilgisi konularından birlik ve dayanışmanın, ulusal disiplinin manasını ve önemini çocuklara kavratmak, Yurttaşlık Bilgisi derslerinde yalnız bilgi vermek, ilgi ve ülkü uyandırmakla da kalmamalı, öğrencilerde bu bilgi ve duyguları iş ve hareket hâline getirmek, Yurttaşlık Bilgisi konularını öğrencilere kavratmak için okulun içinde ve dışında geçen olaylardan faydalanmalı ve öğrencileri hayat ile sıkı sıkıya temas ettirmek, Yurttaşlık Bilgisi konularını canlandırmak için gezinti ve ziyaretlerden yararlanmak” ifadeleri ile Yurttaşlık Bilgisi vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında, öğrencilerin Yurttaşlık Bilgisi konularını kavraması ve ülkü hâline getirip millet hayatı ile ilişkilendirmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Öğretim programının bazı yerlerinde vergi vurgusuna yer verilmiştir. Vergi vurgusu ile ilgili olarak öğretim programında “Vergi şekillerini kavramak, vergiyi zamanında vermek, vergi beyannamelerinde dürüstlük sağlamak” ifadelerinden bahsedilmiştir. Öğretim programında, vergi vurgusunun doğrudan yapıldığı görülmektedir. Vergi vurgusu

içerisinde ayrıca sorumluluk ve dürüstlük vurgusunun dolaylı olarak yapıldığı belirtilmektedir. Milli kimlik olarak öğretim programında öğrencilerin vergi şekillerini kavrayarak vergilerin bildirilmesinde dürüst olunması gerektiğini ve vergilerin zamanında verilmesi gerektiğini kavramasının ifade edildiği görülmektedir.

Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nın bazı yerlerinde, meslek vurgusuna da yer verilmiştir. Meslek vurgusu ile ilgili olarak öğretim programında “Bir meslek sahibi olmanın bir fert ve yurttaş olarak gerekliliğini, işsiz güçsüz bir insanın topluluk için zararlı bir eleman olacağını öğrencilere kavratmak, her mesleğin kutsal olduğuna ve hangi meslekten olursa olsun işini en iyi yapan bir kimsenin saygı değer bir insan olacağına öğrencileri inandırmak...” ifadelerinden bahsedildiği görülmektedir. Öğretim programında meslek vurgusu doğrudan ifade edilirken meslek vurgusu içerisinde ekonomi, yurttaş ve saygı vurgusu da yapılmıştır. Öğretim programında, milli kimlik olarak öğrencilerin mesleğin kutsallığını ve mesleğini en iyi şekilde yapan herkesin saygı duyulması gereken yurttaşlar ve bireyler olduğunu kavraması gerektiği ifade edilmiştir. Yine öğretim programında öğrencilerin meslek sahibi olmanın milli kimlik olarak millet ve vatandaşlar için gerekli olduğunu bilmesi ve kavraması gerektiği belirtilmiştir.

Öğretim programının bazı yerlerinde Türk devrimi kavramı vurgulanmıştır. Türk devrimi vurgusu ile ilgili olarak öğretim programında “Türk devriminin anlamını, ayrı ayrı yönlerden önemini, Türkiye'nin mutluluk ve gönencine yaptığı ve yurdun geleceğine yapacağı etkiyi öğrencilere kavratmak, onları Türk devriminin değerlerine bağlı ve bunları her zaman korumaya hazır, fedakâr birer Türk evladı olarak yetiştirmek” ifadelerine yer verilmiştir. Öğretim programında, milli kimlik olarak öğrencilerin Türk devriminin anlamını ve önemini, devrimlerin Türk milletinin ve vatanının geleceğine olan etkiyi kavraması gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında ayrıca öğrencilerin Türk devriminin getirmiş olduğu değerlere bağlı kalması ve onu korumak için her fedakârlığı yapması belirtilmiştir. Öğretim programında, Türk devrimi vurgusu içerisinde fedakârlık vurgusunun yapıldığı da görülmektedir.

Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda “Seçmen olarak taşıdığımız sorumlulukları kavramak, bizdeki seçmenlik şartlarını kavramak” ifadelerine yer verilerek hak vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Ayrıca öğretim programında milli kimlik olarak hak vurgusu içerisinde sorumluluk ve seçmen vurgusu yapılmaktadır. Öğretim

programında, öğrencilerin ülkemizde seçmenlik şartlarını ve seçmenlerin sorumluluklarını kavraması gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programının bazı yerlerinde, askerlik vurgusuna yer verilmiştir. Askerlik kavramı ile ilgili öğretim programında “Askerlik yaşı ve yoklamalarını bilmek” ifadesinden bahsedilmiştir. Yine öğretim programında “Öğrencilerle, çevrelerini tanıtmak, yurtlarının yaşama şartlarını incelemek ve bu şartların iyileştirilmesi üzerinde onları düşündürmek” ifadelerinden bahsedilerek çevre vurgusu yapılmıştır. Öğretim programında, milli kimlik olarak öğrencilerin çevrelerini tanıması ve vatanlarının yaşam koşullarını olumlu anlamda değiştirmesi fikri üzerine düşünmesi gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında, çevre vurgusu içinde milli kimlik olarak aynı zamanda yurt vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Yine öğretim programının bazı yerlerinde, demokrasi kavramının vurgulandığı ifade edilmektedir. Demokrasi vurgusuna ilişkin olarak öğretim programında “Demokrasi kavramını kavramak” ifadesinden bahsedilmektedir. Milli kimlik olarak öğretim programında, öğrencilerin demokrasiyi anlaması, bilmesi ve kavraması gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında aynı zamanda demokrasi kavramı doğrudan vurgulanmıştır. Ayrıca öğretim programında devrim anıtları vurgusunun yapıldığı da görülmektedir. Devrim anıtları ile ilgili olarak öğretim programında “Kurtuluş Savaşı ve Türk devrimleriyle ilgili konular işlenirken devrim anıtları ziyaret etmek” ifadelerine yer verilmiştir. Öğretim programında devrim anıtları vurgusu içerisinde Türk devrimi ve Kurtuluş Savaşı vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında milli kimlik olarak öğrencilerin Türk devrimi, Kurtuluş Savaşı gibi yakın tarihî olayları öğrenirken devrim anıtlarını da ziyaret etmesi gerektiği belirtilmiştir.

Yine öğretim programının bazı yerlerinde ekonomi vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Ekonomi vurgusuna ilişkin öğretim programında “Bütçenin hazırlanmasını kavramak” ifadesine yer verilmiştir. Öğretim programında, milli kimlik olarak öğrencilerin ülke bütçesinin hazırlanmasını kavraması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca öğretim programında bazı yerlerde “Toplum menfaatlerini kişisel menfaatlerin üstünde tutmak” ifadesinden bahsedilerek menfaat vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Milli kimlik olarak öğretim programında öğrencilerin toplumun çıkarlarını kendi çıkarlarından önemli ve üstün görmesi gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında, milli savunma vurgusuna da yer verilmiştir. Milli savunma vurgusuna ilişkin öğretim programında “Barışta ve savaşta savunma ödevlerini kavramak” ifadelerinden bahsedilmektedir. Öğretim

programında öğrencilerin barış zamanında ve savaş zamanında milli kimlik olarak kendisinin ve diğer vatandaşların üzerine düşen görevleri kavraması gerektiği ifade edilmiştir. Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda yine ordu vurgusundan da bahsedilmiştir. Ordu vurgusuna ilişkin olarak öğretim programında “komutanların iznini almak şartıyla, çocukları ordu ile ilgili çalışmaların yapıldığı yerlere götürmek” ifadelerine yer verilmiştir. Öğretim programında milli kimlik olarak öğrencilerin Türk ordusunu ve çalışmalarını görmesi gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında, ordu vurgusu doğrudan yapılmıştır. Öğretim programında “Tutumun yurt sevgisine olan etkisini kavratmak” ifadelerine yer verilerek tutum vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında, milli kimlik olarak öğrencilerin tutumlu olmasının vatan sevgisi yakından ilgili olduğunu kavraması gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programında, tasarruf vurgusu içinde yurt sevgisi vurgusuna da yer verilmiştir. Yine öğretim programının bazı yerlerinde, Türk geleneği vurgusu da yer almaktadır. Türk geleneği vurgusu ile ilgili olarak öğretim programında “Türk geleneğinde ailenin yeri ve kutsallığını kavratmak” ifadelerinden bahsedilmiştir. Öğretim programında, Türk geleneği vurgusu içinde aile ve kutsal vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında, milli kimlik olarak öğretim programında öğrencilerin Türk geleneğinde aile önemini ve kutsal bir kurum olduğunu kavraması gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim programının yine bazı yerlerinde vatandaşlık vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Vatandaşlık ile ilgili olarak öğretim programında “Vatandaşlık ödevlerimizi kavramak” ifadelerinden bahsedilmiştir. Milli kimlik olarak öğretim programında öğrencilerin vatandaşların yerine getirmesi gereken görevlerini kavraması gerektiği ifade edilmiştir. Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda vatandaşlık vurgusu doğrudan yapılmıştır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

SONUÇ VE TARTIŞMA

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e vatandaşlık öğretim programlarında kimlik inşasının araştırıldığı bu tezde Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Dönemleri 1913 (1329)-1962 arasındaki vatandaşlık öğretim programları incelenmiş ve şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Meşrutiyet Dönemi Vatandaşlık Dersi Öğretim Programlarına İlişkin

Sonuçlar

1329 (1913) tarihli Meşrutiyet Dönemi Musahabat-ı Ahlakiye (Diniye, Tarihiye ve Medeniyye) Dersi Öğretim Programı'nda ağırlıklı olarak "milli kimlik" kategorisinde ifadelerin yer aldığı tespit edilmiştir. Milli kimlik ile ilgili olarak Osmanlı vatani, vatana karşı fedakârlık, vatan sevgisi, sancak, Meşrutiyet'in önemi ve Meşrutiyet'in nimetleri gibi kavramların önemle vurgulandığı tespit edilmiştir. Meşrutiyet Dönemi'nde milli kimlik inşasının daha çok öne çıkmasının gerekçesi bir üst kimlik oluşturarak Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasını önlemektir. Bu öğretim programında vurgulanan milli kimlik "Türk" kimliğinden daha ziyade "Osmanlı" kimliğidir. Osmanlı Devleti bu dönemde parçalanma evresindedir. Bunu engellemek için padişaha bağlılık, Osmanlı vatanına bağlılık, Meşrutiyet'in kazanımlarına yer verilmektedir. Kuş, Arık, Altunok ve İridağ (2018) Meşrutiyet Dönemi "Yeni Malumat-ı Medeniye (1911)" ders kitabını incelemiş ve araştırma sonucunda şu sonuçlara ulaşmıştır. Bu çalışmada, devlet içerisinde yer alan hangi millet olursa olsun hepsinin Osmanlı milleti olarak kabul görüldüğü düşüncesinin dönemin ders kitabında vurgulandığı ifade edilmiştir. Duman ve Tuna (2012) ise Meşrutiyet Dönemi'nin bir diğer vatandaşlık ders kitabı olan "Rehber-i İttihat"ı incelemiş bu kitabın, ilkokul çocuklarına o günlerin resmî ideolojisi olan Osmanlıcılık fikrini benimsetmek ve Meşrutiyet değerlerinin ön plana çıkarmak için yazıldığı sonucuna ulaşmıştır.

"Toplumsal kimlik" kategorisinde toplumsal sorumluluk, çevre, aile, yardımseverlik vurgusunun sıklıkla yapıldığı görülmüştür. 1913 yılı Musahabat-ı Ahlakiye (Diniye, Tarihiye ve Medeniyye) Dersi Öğretim Programı'nda toplumsal kimliğe ilişkin dürüstlük, saygı, sevgi, duyarlılık, dayanışma, itaat vurgularına yer verilmiştir. İttihat ve Terakki bu dönemde vatandaşlık öğretim programı ile çocuğu devletin ve toplumun geleceği olarak değerlendirmiş bu doğrultuda toplumsal kimlik inşa etmeye çalışmıştır. Bu

bakımdan Meşrutiyet Dönemi'nde toplumun bir yurttaşlar topluluğu olarak medeni davranışlara sahip olması istenmiştir. Üstel (2016) çalışmasında Meşrutiyet'in makbul yurttaşını, toplumsal ve kamusal alandaki davranışlarını medenilik çerçevesinde düzenleyen birey olarak ifade etmiştir. Modern bireyin, her düzeyden çevresi ile medeniyet kuralları dâhilinde bir birlikte yaşama biçimi kurmasını sağlayacak davranış kodlarının telkini, aynı zamanda yurttaşlar topluluğunun ahenkli birlikteliğinin ve bu bağlamda siyasal istikrarın güvencesi olduğunu vurgulamıştır. Öğretim programında, toplumsal kimliğin inşasının aile temel alınarak gerçekleşeceği ve buna bağlı olarak bireylerin karşılıklı sevgi, saygı ve yardımlaşma duygularıyla uyum içerisinde hareketler sergilemesi gerektiği vurgulanmıştır. Karpat (2006) çalışmasında, toplumsal kimlik kazanmada ailenin toplumun temeli olduğu kadar kültürü koruyan ve kuşatan kuşağa aktaran en önemli kurum olduğunu ifade etmiştir. Bu kapsamda Meşrutiyet Dönemi siyasal iktidarı toplumsal kimlik inşasında aile ve okul iş birliğine gitmiştir.

1913 yılı Musahabat-ı Ahlakiye (Diniye, Tarihiye ve Medeniyye) Dersi Öğretim Programı'nda "bireysel kimlik" kategorisinde çoğunlukla ahlak vurgusu yer almaktadır. Öğretim programında, sağlık ve çalışkanlık vurgusunun ahlak vurgusunun ardından öne çıktığı tespit edilmiştir. Ayrıca bireysel kategorisinde günümüz öğretim programlarında yer alan değerlere benzer olarak temizlik, cesaret, sevgi, saygı, duyarlılık, tutumlu olma, hak gibi değerlere yer verildiği görülmüştür. Öğretim programı, Osmanlı Devleti'nin Batı'nın gerisinde kalmasını toplumsal ahlaki çöküş olarak görmüş yeni insanın bireysel kimliğini öncelikle ahlak üzerine inşa etmek istemiştir. Ayrıca, bireylerin sağlıklı olması ve kötü alışkanlıklardan uzak durmasının önemi öğretim programının ana temalarından birisi olmuştur. Bireyin, bir vatandaş olduğu kendi iradesi ile bedenini yönetmesi gerektiği öğretim programındaki bireysel kimlik inşasının amacı olmuştur. Üstel (2016) çalışmasında, Malumat-ı Medeniye kitaplarının, makbul vatandaşın ahlaki nitelikleri konusunda ayrıntılı bir envanter sunduğu, vatandaşın beden-akıl-ruh ekseninde adım adım inşa ettiğini belirtmiştir. Meşrutiyet Dönemi'nde, çocuk geleceğin vatandaşları olarak görülmüştür. Çocukların, öğretim programı kazanımları doğrultusunda inşa etmesi gereken bireysel kimlik ahlaki, bedensel, akıl ve ruh olarak sağlıklı vatandaşlar olması gerektiği vurgulanmıştır.

1913 yılı Musahabat-ı Ahlakiye (Diniye, Tarihiye ve Medeniyye) Dersi Öğretim Programı'nda din vurgusuna doğrudan yer verilip dini sorumluluklardan bahsedildiği tespit

edilmiştir. Öğretim programında “dini kimliğe” ilişkin kişilerin Allah’a, Müslümanlara, nefesine, ailesine, medeniyete, insanlığa karşı görevleri belirtilerek inşa edilmek istenen kimliğin genel çerçevesi oluşturulmuştur. Ayrıca öğretim programında farklı din ve inançlara sahip bireylere inancından dolayı saygı gösterilmesi gerektiği Osmanlı İmparatorluğu’nun bütünlüğünün inanç özgürlüğü bağlamında korunmak istendiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu dönem hâkim olan Osmanlı kimliğinin inşası dini kimlik üzerinde farklı dinlere olan saygı ve anlayış gösterme ifadesinde kendisini bulmuştur. Osmanlı Devleti, Meşrutiyet Dönemi’nde kimlik olarak bir geçiş süreci yaşamıştır. Osmanlı kimliği, Tanzimat’tan sonra Osmanlı Devleti’nin üst kimliği olarak kurgulanırken II. Abdülhamit Dönemi’nde İslamcılık fikri kimlik inşasında öne çıkartılmıştır. Meşrutiyet Dönemi’nde ise Türkçülük kimliğinin inşası Osmanlı yöneticilerinin uygulamaya başladığı bir politikaya dönüşmüştür. Osmanlı Devleti’nde Müslüman unsurlar kimlik olarak kendilerini genellikle dini kimlik ile ifade etmişlerdir. Karpaz (2006) “Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma” eserinde ulusal bir kimlik kazanma sürecinin başlangıcında Müslümanların arasında dini kimliğin daha baskın olduğunu ifade etmiştir. Heywood (2015) çalışmasında, millet olmanın bir diğer ana unsuru da dindir. Din, ortak ahlaki değerler ve manevi inançların bir ifadesini oluşturmaktadır ifadesini vurgulamıştır.

Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Geçiş Ara Dönem Vatandaşlık Dersi Öğretim Programına İlişkin Sonuçlar

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı’nda yenilmiş sayılarak imzalamış olduğu Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası fiilen sona ermiştir. Resmen Osmanlı Devleti’nin hukuksal varlığının bitmesi ise 1 Kasım 1922 saltanatın kaldırılmasıyla gerçekleşmiştir. Milli mücadele yıllarında TBMM’nin kurulmasıyla yeni bir Türk Devleti’nin kuruluşu fiilen gerçekleşmiş oldu. Yeni Türk Devleti eğitim alanında çalışmalar yürüterek öğretim programlarını uygulamaya koymuştur. Bu öğretim programlarından biri olan vatandaşlık öğretim programında Osmanlı Devleti’nden yeni Türk Devleti’ne geçişte Meşrutiyet Dönemi ideolojik bakış ve uygulamalarının etkisinde bir kimlik inşası yolu izlenmiştir. Bu bakımdan 1338 (1922) tarihli İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı Malumat-ı Medeniyye Dersi Öğretim Programı Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e geçişte uygulanan bir ara dönem programı olmuştur.

1338 (1922) tarihli İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı Malumat-ı Medeniyye Dersi Öğretim Programı'nda "milli kimlik" kategorisine ilişkin vurguların sıklıkla yapıldığı tespit edilmiştir. Öğretim programında milli kimliğe ilişkin idari ve adalet vurgusunun sıklıkla yapıldığı görülmüştür. Ayrıca öğretim programında vatan, aile, askerlik, vergi, vatandaşlık, Cumhuriyet, milli egemenlik, kanun, itaat, hükümet, köylü ve köylünün görevleri kavramlarına yer verilmiştir. Öğretim programında, milli kimlik kategorisi yoğun bir şekilde yer almaktadır. Bu durumun gerekçesi, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sonrasında yenilgiye uğrayarak ülkenin işgal altında olması, ülke içindeki kalan Rum ve Ermeni azınlıkların; İtilaf devletleri ile iş birliğine gitmesi olarak görülmektedir. Öğretim programında, Meşrutiyet Dönemi'nin etkileri bu ara ve geçiş döneminde yoğun olarak gözlenmektedir. Bu dönemde okutulan Malumat-ı Medeniyye Dersi Öğretim Programı Meşrutiyet Dönemi'ne göre farklılıklar da göstermiştir. Meşrutiyet Dönemi'nde padişah ve Meşrutiyet yüceltilirken bu dönemde Meşrutiyet ile Cumhuriyet kavramı karşılaştırılarak milli egemenlik kavramı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasına bağlı olarak yüceltilmiştir. Öğretim programında, çocukların milli egemenlik anlayışına dayalı yeni yönetimin idari yapısını milli bir kimlik inşa ederek içselleştirmeleri beklenmiştir. Geleceğin vatandaşlarından milli bir kimlik inşasında beklenenler açıkça belirtilmiştir. Bu duruma ilişkin Üstel (2016) "Makbul Vatandaş'ın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi" adlı kitabında, vatandaşların başlıca görevlerini oluşturan kanunlara itaat, askerlik yapmak ve vergi vermek olduğunu vurgulamıştır. Bauman (2017) ise devletin kendisini ulusun kaderinin tecellisi ve istikbalinin teminatı olarak sunmak suretiyle vatandaşlardan kesin itaat beklediğini çalışmasında ifade etmiştir. Karakılıç ve Müjdecı (2014) çalışmasında vatandaşlık, organik bir bütünün üyesi, ailenin bir ferdi olmaktır. Vatan ise ortak bir evdir. Vatandaş, vatanın evladı, vatandaşlar birbirinin kardeşidir sonucuna ulaşmıştır.

1922 yılı Öğretim Programı'nda "toplumsal kimlikle" ilgili olarak genellikle çevre vurgusunun yer aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca öğretim programında ahlak, aile ve yardımseverlik vurgusunun bulunduğu görülmüştür. Öğretim programında, toplumsal kimliği inşa edecek olan sorumluluk ve dayanışma kavramları yer almaktadır. Öğretim programında, toplum için düşünülen kimlik projesi Meşrutiyet Dönemi devlet yöneticilerinin fikirlerini yansıtmaktadır. Meşrutiyet Dönemi, toplumsal kimlik bakışı olan çevrenin korunması, yaşanılan yerin güzelleştirilmesi geçiş dönemi öğretim programında

da yer aldığı görülmüştür. Kayaalp (2015) çalışmasında, toplumsal yararın ve dayanışmanın ön plana çıktığını vurgulamıştır. Üstel (2016) eserinde toplulukçu yurttaşlık anlayışı doğrultusunda yurttaşların arasındaki sosyal bağların iyi yaşam anlayışına ve ortak yararı paylaşmaya dayandığını ifade etmiştir. Bireysel çıkarların yerine toplumun çıkarları için herkesin aileden başlamak üzere sorumluluk üstlenerek yardımseverlik ve dayanışma ruhu içinde hareket etmesi gerektiği ara dönem vatandaşlık öğretim programında yer almıştır.

1338 (1922) tarihli İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı Malumat-ı Medeniye Dersi Öğretim Programı “bireysel kimlik” kategorisinde özgürlük ve hak vurgusunun yoğun olarak yapıldığı görülmüştür. Öğretim programında vicdan, fikir, katılım özgürlüğü ile seçme hakkı ve görevi kavramları yer almıştır. Cumhuriyet’in ilanı öncesinde uygulanan bu vatandaşlık öğretim programında hakların vatandaşlara verilmesinin bir halk talebi olarak halk tarafından alınmadığı aksine siyasal iktidar tarafından verildiği görülmüştür. Kadioğlu (2012) çalışmasında vatandaşlık haklarının, halkın talebiyle aşağıdan elde edilmiş haklar değil, Cumhuriyet seçkinlerinin yukarıdan sundukları haklar olduğu vurgulamıştır. Öğretim programında, vatandaşların hakları ve özgürlükleri belirtilirken onlara daha çok sorumluluk yüklendiği, yerine getirmesi gereken görevlerin olduğu vurgulanmıştır.

1922 yılı Öğretim Programı’nda “dini kimliğe” ilişkin olarak din vurgusuna yer verilerek kişilerin dini görev ve sorumlulukların bulunduğu tespit edilmiştir. Malumat-ı Medeniye Dersi Öğretim Programı’nda dini kimliğe ilişkin vurgu ve ifadelere çok az yer verildiği görülmüştür. Toplumsal ve siyasal alanı yeniden kurgulayan İttihat ve Terakki ideolojisinin seküler anlayışının ara dönem öğretim programında da etkisini hissettirdiği görülmüş olup Cumhuriyet’in ilanı sonrası inşa edilecek devlet kimliğinin nasıl olacağını örtük vurgulamıştır. Ancak Osmanlı Devleti millet sisteminin mirasının yeni Türk Devletine geçmiş olması başlangıçta inşa edilmek istenen dini kimliğin sekülerliği doğrudan açık bir dille öğretim programına yerleştirilmemiştir. Cumhuriyet’in ilanı sonrasında laik ve seküler anlayış dini kimliği inşa eden başlıca ideoloji olmuştur. Özkul (2014) çalışmasında olağanüstü bir dönemin ürünü olan 1921 Anayasası’nda laiklikten bahsedilmediğini, buna karşın 29 Ekim 1923 tarihinde yapılan değişiklik ile devlet dininin İslam olduğu hükmü Anayasa’ya eklendiğini vurgulamıştır. Bu dönemde, Kurtuluş

Savaşı'nın devam etmesi nedeniyle milli birliğin bozulmaması için laiklik ilkesine Anayasa'da yer verilmemiştir.

Cumhuriyet Dönemi Vatandaşlık Dersi Öğretim Programlarına İlişkin

Sonuçlar

1340 (1924) İlk Mekteplerin Müfredat Programı sonuçlarına ilişkin olarak “milli kimlik” kategorisinde yoğun olarak idari, askerlik ve vatandaş vurgusunun olduğu tespit edilmiştir. Öğretim programında vatan, aile, milli savunma, ekonomi, kanun, sancak ve sorumluluk vurgularının yer aldığı görülmüştür. Öğretim programında Cumhuriyet, kanun, fedakârlık, millet, vergi, hak ve saygı kavramlarının öne çıkarıldığı tespit edilmiştir. Cumhuriyet'in ilanı sonrasında, Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşlık eğitiminde uyguladığı ilk öğretim programı olan 1340 (1924) İlk Mekteplerin Müfredat Programı'nda milli kimlik inşası siyasal iktidarın ulus devlet projesinin nihai hedefi olmuştur. Öğretim programının, kendinden önceki öğretim programlarına göre yeniliği milli kimlik kategorisinde Cumhuriyet'in ilan edilmesi üzerine bu kavramın doğrudan verilmesidir. Cumhuriyet'in ilanı sonrası siyasal iktidar özellikle milli bir kimliğin inşasını çok önemsemiştir. Milli sınırlar içerisinde vatandaşların devleti kutsallaştırması ve onun için savaşması ve fedakârlık yapması beklenmiştir. Öğretim programında, vatandaşların askerlik kavramının önem ve şerefini bilmesi vurgulanmıştır. Habermas (2010) Fransız Devrimi'nden bu yana zorunlu askerlik hizmetinin, vatandaşlık haklarının bir başka yüzü olarak çıktığını; vatandaşların, anavatanları için savaşmaya ve ölmeye hazır oluşlarını, aynı zamanda milliyetçi bilincin ve cumhuriyetçi yaklaşımın korunmasının bir göstergesi olduğunu vurgulamıştır. Üstel (2016) milli kimliğin inşasında aile kurumunun önemini çalışmasında şu şekilde belirtmiştir. Aile, bir kurum olarak değerler aktarımına ve ideolojinin yeniden üretimine doğal bir zemin sağlama özelliğine sahiptir. Dolayısıyla devlet ve onun ideolojik aygıtı olarak okul, iyi evlat-iyi vatandaşın üretiminde aile ile işbirliğine giderler. Aile, hem kurumsal hem de metaforik anlamıyla II. Meşrutiyet aydınları için olduğu kadar Cumhuriyet seçkinleri için vazgeçilmez bir öneme sahip olduğu vurgulanmıştır. Alabaş (2018) çalışmasında, Cumhuriyet'in ilk yıllarında vatana bağlılık ve milli değerlerin bilincinde olan bir vatandaş yetiştirmenin önemli görüldüğü sonucuna ulaşmıştır. Öğretim programında, milli bir kimlik inşa edilmek istendiği vatanın vatandaşlar tarafından korunması, Cumhuriyet yönetiminin kurumlarının bilinmesi ve sorumlulukların yerine getirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Altındağ (2013) çalışmasında,

vergi vermenin ciddi bir sorumluluk olduğunun altı çizerek vergi vermeyenler “eksik insan” gibi sıfatlarla nitelendirdiği milletini sevmemiş, hatta hain olarak da betimlendiği sonucuna ulaşmıştır.

1340 (1924) İlk Mekteplerin Müfredat Programı’nda “toplumsal kimlik” kategorisinde genellikle ahlak ve çevre vurgusunun yapıldığı tespit edilmiştir. Musahabat-ı Ahlakiyye ve Malumat-ı Vataniyye Dersi Öğretim Programı’nda yardımseverlik, sağlık, vatandaş, aile, sorumluluk, tasarruf vurgularının yer aldığı görülmüştür. Ayrıca öğretim programında sorumluluk, duyarlılık, dayanışma ve görev kavramları vurgulanan ifadeleri tamamlayan kavramlar olarak yer almıştır. Öğretim programında, yeni Türk Devleti toplumsal bir kimlik inşasında medeni vatandaşlar oluşturmak için toplumu bir bütün olarak çevre duyarlılığı içinde çağdaş sorumluluk sahibi kimseler olarak düşünmüştür. Medeni vatandaşlar topluluğu kurgusunun Meşrutiyet Dönemi öğretim programlarının bir ürünü olarak devam ettiği görülmektedir. Alabaş (2018) çalışmasında; Cumhuriyet’in ilk yıllarında ilkokul ile yeni tanışan bir bireyin bedensel ve ahlaki gelişimi, sosyalleşme bilinci kazanma, toplumsal ilişkiler, toplumsal yaşama uyum sağlaması ile birlikte bireye vatandaşlık ve ahlaki değerleri kazandırmanın amaçlandığı sonucuna ulaşmıştır. Haklara saygı duyma, yurttaşlık sorumluluğu, dayanışma vurgusu ifade edilmiştir. Caymaz (2007) ise iyi vatandaş ahlaki ve hukuki normların çizdiği sınırlar içerisinde kalmayı kabul eden itaatkâr ve özverili bir kişi olarak vurgulamıştır. Demirkaya (2014) çalışmasında, ideal toplum ve bireyin özelliklerinden bir diğeri de bireyin sağlıklı bir yaşam tarzını benimsemesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Kayaalp (2015) çalışmasında, Cumhuriyet’in ilanından sonra kurucu felsefe ve ideoloji tarafından organizmacı toplum anlayışının benimsenip, toplumu meydana getiren bireylerin birbirine bağlandığı ve toplumsal yararın öncelik hâline geldiğini vurgulamıştır.

1924 yılı Musahabat-ı Ahlakiyye ve Malumat-ı Vataniyye Dersi Öğretim Programı’nda “bireysel kimlik” kategorisinde ağırlıklı olarak ahlak ve çevre vurgusu yer almaktadır. Öğretim programında; ayrıca sağlık, sorumluluk ve hak vurgularının olduğu görülmüştür. Öğretim programında duyarlılık, saygı, özgürlük ve seçim kavramlarına yer verilmiştir. Öğretim programında, geleceğin vatandaşları olarak görülen öğrencilerin bireysel kimlik inşasında siyasal iktidarın kendisi için kurguladığı kimliği benimsemesi amaçlanmıştır. Toplumsal ve bireysel kimlik kategorilerinin ise Meşrutiyet Dönemi öğretim programına çok benzediği görülmüştür. Alabaş (2018) “Resimli, Yeni Musâhabât-

1 Ahlâkiye ve Medeniye” kitabını inceleyerek sorumluluk, sağlığa dikkat etme, temizlik gibi ahlak eğitimi değerlerinin bireysel kimlik inşasında önemini vurgulamıştır. Demirkaya (2014) çalışmasında, Cumhuriyet’in bireylere belirli hak ve görevler verdiği ve bu görev ve hakların bireyler tarafından bilinmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Heater (2007) iyi yurttaşı, devlete bağlılık duygusu besleyen ve görevlerini yerine getirme sorumluluğunu taşıyan olarak ifade etmiştir. Öğretim programında, bireysel bir kimliğin inşasında hak vurgusu daha çok bireyin sorumluluklarını ifade etmek için yer almıştır.

1924 yılı Musahabat-ı Ahlakkiye ve Malumat-ı Vataniyye Dersi Öğretim Programı “dini kimlik” kategorisinde nefis vurgusunun yapıldığı tespit edilmiştir. Öğretim programında, kişilerin nefisine karşı görev ve sorumluluklarının olduğu görülmüştür. Öğretim programında, dini kimlik kategorisinde çok az vurguya yer verildiği tespit edilmiştir. Öğretim programında, laik ve seküler bir ideolojinin olması Meşrutiyet Dönemi’nde yoğun olarak görülen dini kimlik ifadelerinin oldukça azaldığını ortaya koymuştur. Siyasal iktidar, ulus devlet anlayışını kurulan yeni Türk devletinde mutlak egemen kılmak için dini söylemleri vatandaşlık öğretim programının dışında tutmuştur. Aslan (2011) çalışmasında, bu duruma ilişkin “1924 İlk Mektepler Müfredat Programı” tarihsel olarak Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk programı oluşunun yanı sıra, aynı zamanda kendisinden öncekilerden amaçları ve içeriği ile de oldukça farklılaşan ilk programdır. Ona bu niteliği veren özellik ulusal, laik ve demokratik bir toplumsal yapı oluşturma hedefi güden ilk program olması vurgusunu yapmıştır.

1926 İlk Mekteplerin Müfredat Programı’nda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda “milli kimlik” kategorisinde ağırlıklı olarak vatan ve idari vurgularını yapıldığı tespit edilmiştir. Öğretim programında ayrıca vatandaşlık, askerlik, aile, Türk, milli savunma, adalet, tasarruf, kanun, sorumluluk vurguları yer almaktadır. Öğretim programında yurt, millet, milli egemenlik, hak, vergi, ekonomi ve görev kavramlarının önemle vurgulandığı görülmüştür. 1926 İlk Mekteplerin Müfredat Programı’nda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda, Cumhuriyet’in kurucu ideolojisi yoğun olarak milli kimlik kategorisini öne çıkartarak inşa etmeye çalışmıştır. Cumhuriyet’in siyasal iktidarı, ulus devlet inşasında milli bir kimliğin oluşması için vatandaşların vatan için devletin varlığı için fedakârca görev ve sorumluluk bilincinde hareket etmesinin önemini vurgulamıştır. Habermas (2010) devlet vatandaşlarının dayanışması, önemli durumlarda halkı ve anavatanı için hayatını riske atma biçiminde kendini göstermesi gerektiğini

vurgulamıştır. Durgun (2018) ise vatan ile vatandaş ilişkisi, devlet ile ulus ilişkisinin tanımlanmasında baş aktörlerden biri hâline geldiği sonucuna ulaşmıştır. Çelik (2017) çalışmasında, Cumhuriyet Dönemi'nde Türklük vurgusunun açık ve kesin bir hal aldığı sonucuna ulaşmıştır. Öğretim programında, milli bir kimliğin inşasında ulus devlet anlayışı ve ulusun adının Türk olması siyasal iktidarın başlıca hedefi olmuştur. Üstel (2016) 1926 tarihli İlk Mektepler Müfredat Programı'nda yer alan "vatan ve millete intibak" ettirmek amacı, Cumhuriyet kadrolarının okuldan bekledikleri sosyalizasyon hedefinin, başka bir anlatımla bireylerin inşa edilmek istenen yeni toplum projesine entegrasyonuna, dolayısıyla söz konusu projenin gerektirdiği norm ve değerlerin ve bu arada siyasal rolün geleceğin yurttaşları tarafından içselleştirilmesine yönelik olduğunu vurgulamıştır.

1926 yılı Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda "toplumsal kimlik" kategorisinde yardımseverlik vurgusunun çok sık yapıldığı tespit edilmiştir. Öğretim programında, toplumu oluşturan herkesin okul, köy, kasaba ve şehir olmak üzere ortak fayda ile toplumsal çıkarlar için dayanışma içinde olması vurgusunun yardımseverlik ile sağlanacağı ifadeleri gerekçe olarak gösterilmiştir. Öğretim programında ayrıca çevre, ahlak, sorumluluk, sağlık, ekonomi ve aile vurgusu yer almıştır. Öğretim programında duyarlılık, dayanışma kavramları önemle vurgulanmıştır. Öğretim programında, öğrencilerin toplumun bir parçası olması ve ailesine, milletine ve devletine karşı sorumluluk ruhu içinde toplumsal kalkınmayı gerçekleştirecek dayanışmayı göstermesi siyasal iktidarın amacı olmuştur. Yeni toplum projesi, öğrencilerin toplumsal bir kimlik kazanmaları vasıtasıyla milli kimliği de içselleştirmelerini sağlamıştır. Alabaş (2018) çalışmasında, yardımseverlik, tutumlu ve faydalı olmanın vatandaşlık ve ahlak eğitiminde önemli değerler olduğu sonucuna ulaşmıştır. Öğretim programında Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun toplum inşası aile üzerinden gerçekleştirerek dayanışma ruhunun toplumsal faydanın her şeyin önünde tutulması gerektiği, toplumu oluşturan bireylerin çevre bilinci, ahlaki erdemlere sahip olması, toplumsal kalkınma için çalışması gerektiği gibi değer ve eylemleri içselleştirmesi vurgulanmıştır.

1926 İlk Mekteplerin Müfredat Programı'nda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda "bireysel kimlik" kategorisine ilişkin yoğun olarak sorumluluk vurgusunun yapıldığı tespit edilmiştir. Öğretim programında sağlık, dürüstlük, ahlak, hak, özgürlük ve sevgi vurguları da yer almaktadır. Ayrıca öğretim programında görev ve saygı kavramının önemine yer verilmiştir. Toplumsal kimlik ve bireysel kimlik kategorisinin de vurgusunun

yoğun olarak yapıldığı görülmüştür. Böylece devlet bireylere ve vatandaşlara görev ve sorumluluklar yüklemiştir. Öğretim programında, Erken Cumhuriyet Dönemi'nin kurucu kadrosu bir önceki öğretim programına göre hak ve özgürlüklere geniş yer vermiştir. Öğrencilerin, okul yaşamına katılarak görevler üstlenmesi gelecekte vatandaş olacak olan bu bireylerin görev bilinci kazanmasını sağlamıştır. Demirkaya (2014) çalışmasında, Cumhuriyet rejiminin kurgulamak istediği birey ve toplumun özelliklerinden bir diğeri ise görev ve sorumluluklarının bilincinde olan bir toplumdur. Böyle bir toplumda herkes kendi görevini en iyi şekilde yapar ve Cumhuriyet'in kendine verdiği hak ve özgürlüklerden yararlanır sonucuna ulaşmıştır.

1926 İlk Mekteplerin Müfredat Programı'nda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda "dini kimlik" kategorisine ilişkin ifadeye yer verilmediği tespit edilmiştir. Öğretim programında, Cumhuriyet'in ilanı sonrasında devletin kurucu ideolojisi olan sekülerizm ve pozitivist anlayış doğrultusunda hareket edilerek daha önce vatandaşlık öğretim programlarında yer verilen dini kimliğe ilişkin ifadelere 1926 yılı Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda yer verilmemiştir. Öğretim programında laik, seküler ve pozitivist ideoloji kendinden önceki öğretim programlarından farklı olarak açık bir şekilde yer almıştır. Ahmad (2010) Kemalistler, toptan bir toplumsal, ekonomik ve siyasi dönüşüm istiyorlardı. Devleti artık geleneksel toplum kuralları ve sembolleriyle yönetmek istemiyor, Türkiye'yi 20. yüzyılda hızla ilerletecek yeni, laik bir ideoloji yaratmak istiyorlardı. Kemalistler, Batı'nın materyalizmini, teknolojisini, modern silahlarını, fikirleriyle beraber benimsemek, böylelikle toplumu, kelimenin en geniş anlamıyla dönüştürmek istiyorlardı. Bu, dinin devletten ayrıldığı değil, devletçe kontrol edildiği bir laik toplum yaratmak olduğunu vurgulamıştır. Meşrutiyet Dönemi'nde ve Cumhuriyet'e Geçiş Dönemi'nde öğretim programında yer alan dini söylemlerin 1926 İlk Mektepler Müfredat Programı'nda yer almadığı sonucuna ulaşılmıştır. Aslan (2011) ise çalışmasında, monarşik ve teokratik dönemlere özgü, aidiyet telkinleri, bunu sağlamaya yönelik gelenekler ve hurafeleri içeren bir anlatım yerine, laik ve bilimsel düşünüşe dayalı, ulusalcılığı ve demokratik Cumhuriyet'i içselleştirmiş yurttaşlar yetiştirilmesini sağlayacak olan bir içerik esas alındığını vurgulamıştır.

1927 ve 1930 yılı ilkokullarda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda "milli kimlik" kategorisine ilişkin olarak ağırlıklı olarak Türk ve idari vurgusunun yapıldığı tespit edilmiştir. Öğretim programında ayrıca vatan, vatandaş, milli savunma,

ahlak, tasarruf, kanun, ekonomi, askerlik, bağımsızlık, aile vurgularına yer verilmiştir. Öğretim programında millet, yurt, Cumhuriyet, vergi, milli egemenlik, sorumluluk, dayanışma ve hak kavramlarının önemle vurgulandığı görülmüştür. 1927 ve 1930 yılı İlk Mektepler Müfredat Programı'nda ilkokullarda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda milli kimlik kategorisinde Erken Cumhuriyet Dönemi'nin siyasal iktidarı tarafından ulus devlet gereği aynılaşmak için milli bir kimlik inşasına çalışılmıştır. “Biz” vurgusu bağlamında Türk kavramı milli bir kimlik olarak öğretim programında siyasal iktidarın ve yeni Türk devletinin ideolojik yansıması olmuştur. Ayrıca yeni Türk Devleti tarafından militan bir yurttaş inşası milli kimlik olarak öğretim programında özellikle yer almıştır. Kayaalp (2015) 1923-1950 Dönemi'ne ilişkin Sosyal Bilgiler ders kitaplarını incelediği çalışmasında, Erken Cumhuriyet Dönemi'ne yayılan resmî ideolojinin, türdeş bir toplum meydana getirmek, ulusal bir hafıza oluşturmak için Türklük temelinde bir ulus inşa etmek istemiş olduğunu vurgulamıştır. Mummyakmaz (2008) ise çalışmasında devletin temel kaygısının, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasî sınırları içerisinde kültürce birbirine benzeyen, Türkçe konuşan, sadakatli bireyler yaratılması sonucuna ulaştığını belirtmiştir. Erken Cumhuriyet Dönemi diğer öğretim programlarında da olduğu gibi Cumhuriyet yönetiminin kurumlarının öğrenciler tarafından öğrenilmesi, içselleştirilmesi amaçlanmıştır.

1927 ve 1930 yılı İlk Mektepler Müfredat Programı'nda ilkokullarda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda “toplumsal kimlik” kategorisine ilişkin olarak yoğun olarak sorumluluk ve yardımseverlik vurgusunun yapıldığı tespit edilmiştir. Öğretim programında, toplum hayatının paydaşlarına yönelik vurgular yer almıştır. Öğretim programında dayanışma, duyarlılık, köylü, görev kavramlarının vurgulandığı görülmüştür. Öğretim programında, siyasal iktidar kişilerin ve vatandaşların Cumhuriyet'in değerlerine sahip olmaları için milli kimlikle birlikte bireysel ve toplumsal kimlik inşa etmelerini amaçlamıştır. Turan (2014) çalışmasında, yetiştirilmek istenen vatandaşın birlik ve beraberlik duygusuyla donanmış, dayanışmacı karakterde olması istendiği sonucuna ulaşmıştır. Altındağ (2013) ise çalışmasında incelediği Yurt Bilgisi kitaplarında köyde yaşam bölümünde ve okulda öğrenciler arasındaki birlik ve beraberlik sıkça işlenen konular arasında yer aldığı sonucuna ulaşmıştır.

1927 ve 1930 yılı ilkokullarda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı “bireysel kimlik” kategorisinde dürüstlük, sağlık, özgürlük, sevgi, hak vurgularının yapıldığı tespit edilmiştir. Öğretim programında ayrıca sorumluluk ve saygı kavramlarının

önemle vurgulandığı görülmüştür. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde öğrencilerde öğretim programı aracılığıyla inşa edilecek olan bireysel kimlikte hakların varlığı söz konusu iken bu durumun bireylerden daha çok edilgen kalmaları, görevlerini ve sorumluluklarını yerine getirmeleri beklenmiştir. Civan (2007) çalışmasında, Tek Parti Dönemi'nde yetiştirilmek istenen vatandaş modeli, görev vurgulu, haktan çok vazife odaklı, gerektiğinde bireysel menfaatlerinden toplumun genel menfaatleri doğrultusunda vazgeçebilen, bireysel hak ve özgürlüklerinden çok, toplumsal-siyasal hak ve özgürlüklere sahip, vatansever, milliyetsever, ben kavramından çok biz kavramını içselleştiren bir vatandaşlık modeli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kayaalp (2015) ise çalışmasında makbul vatandaş profilinde, hak ve özgürlükler değil, ödev ve sorumluluk kavramlarının ön plana çıktığı sonucuna ulaşmıştır. Kemalist ideolojinin Erken Cumhuriyet Dönemi'nde bireysel bir kimlik inşa ederken vatandaşların etken değil devletin verdiği görevleri yerine getiren itaatkâr bireyler olmasını beklemiştir.

1927 ve 1930 yılı İlk Mektepler Müfredat Programı'nda ilkokullarda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı “dini kimlik” kategorisine ilişkin olarak ifade ve vurguya yer verilmemiştir. Cumhuriyet'in kurucu kadrosu sahip olduğu laik ve seküler ideoloji doğrultusunda ise dini kimliğe ilişkin ifadeler öğretim programında yer vermemiştir. Bu anlayışa gerekçe olarak ise Batı'nın Reform ve Aydınlanma Çağı, çağdaşlaşması, gelişmişliği örnek olarak gösterilmiştir. Üstel (1999) laikliğin, ulus-devletin inşa biçimi, devlet zihniyeti, demokratikleşme süreci, hakim dinsel gelenek ve siyasal kültür başta olmak üzere bir dizi unsurun adeta kimyevi bir alaşımının ürünü olması, kimi ülkelerde devlet ve din arasındaki ilişkilerin en baştan farklı bir anlayış doğrultusunda inşa edilmesine yol açtığını vurgulamıştır. Öğretim programlarında da Batı'da Aydınlanma Çağı'nın bir sonucu olan eğitimde dini etkinin ortadan kaldırılması ve özgür düşüncenin egemen olması anlayışının uygulandığı görülmüştür. Pamuk (2017) ise Kemalist ideoloji, dinin toplumsal yapı ile kesiştiği yönleri arka plana atmış; dini, kişi ile Allah arasında özel bir bağ, bir alışveriş olarak gördüğü sonucuna ulaşmıştır.

1930 Orta Mektep Müfredat Programı'nda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı “milli kimlik” kategorisine ilişkin olarak ağırlık olarak idari vurgusunun yapıldığı tespit edilmiştir. Öğretim programında ayrıca vatandaş, askerlik, vergi, milliyet, çalışkanlık, Türk, milli eğitim vurgularının yer aldığı görülmüştür. Öğretim programında Cumhuriyet, hükümet, milli egemenlik, hak, sorumluluk ve görev kavramlarının önemle

vurgulandığı tespit edilmiştir. 1930 yılı Orta Mektep Müfredat Programı'nda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda milli kimlik kategorisinde inşa edilmek istenen kimlik devletin militan yurttaşlık hedefi olmuştur. Siyasal iktidar tarafından öğretim programında, Cumhuriyet'in kurumları ve hükümetin görevlerini vatandaş tarafından öğrenilmesi ve benimsenmesini öğrencilerden istemiştir. Kayaalp (2015) çalışmasında, Cumhuriyet'in siyasal iktidarının farklı kimlikleri farklılıklarıyla bir arada yaşatmak yerine, Türk kimliği etrafında tek ulus olarak inşa etmeyi tercih ettiğini vurgulamıştır. Civan (2007) çalışmasında, milli kimliğe ilişkin 1924 yılında yapılan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu göstererek Anayasa'nın 88. maddesinde "Türk ahalesinde din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla herkese Türk denilir" ifadesini vurgulamıştır.

1930 yılı ortaokullarda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı "bireysel kimliğe" ilişkin çok yoğun olarak hak vurgusunun yapıldığı tespit edilmiştir. Öğretim programında ayrıca özgürlük, eşitlik, eğitim kavramlarının vurgulandığı görülmüştür. Öğretim programında, siyasal iktidar bireylerin hak ve özgürlüklerine geniş yer vermiştir. Bireysel kimlik inşa edecek olan öğretim programı Cumhuriyet'in vatandaşlara sağladığı hak ve özgürlükleri öğrencilerin Cumhuriyet rejiminin ideolojisini kavrayarak faydalı vatandaşlar olmasını istemiştir. Kayaalp (2015) çalışmasında, vatandaş kendisinin doğuştan getirdiği ve sahip olması gereken haklara devletin belirlediği vazifeleri yaptığı ölçüde sahip olabilmektedir. Kısacası hâkim ideolojinin vatandaşı itaatkârdır, pasiftir, suskundur, edilgendir, görevlerle donatılmış olduğu sonucuna ulaşmıştır. Civan (2007) ise çalışmasında Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde bireysel hak ve özgürlüklerden çok ekonomik, siyasal ve sosyal yükümlülüklerin söz konusu olduğunu vurgulamıştır.

1930 Orta Mektep Müfredat Programı'nda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı "toplumsal kimliğe" ilişkin olarak ekonomi ve aile vurgusunun yapıldığı tespit edilmiştir. Öğretim programında, ayrıca dayanışma ve toplum kavramlarının öneme vurgulandığı görülmüştür. Öğretim programında, siyasal iktidar toplumsal kimliğin inşasında say yani çalışma ve emek buna bağlı olarak toplumsal işbirliğini Cumhuriyet'in görev söylemi ile ifade etmiştir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kurucu kadro tarafından aile toplumun inşasında kimlik kazanımının en önemli öğelerinden birisi olarak görülmüştür. Civan (2007) çalışmasında aile tipi, literatürde geçen deyimle Cumhuriyet'in militan yurttaşlık anlayışıyla buluşan, "militan-misyoner" bir aile olarak vurgulamıştır. Öğretim programında da ailenin toplumun inşasında önemli olduğu tespit edilmiştir.

1930 yılı ortaokullarda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda "dini kimliğe" ilişkin vurgu ve ifadeye yer verilmemiştir. Cumhuriyet'in kurucu felsefesi ve ideolojisi laik ve sekülerizme dayandığı için siyasal iktidar tarafından vatandaşlık öğretim programında dini söylem veya kazanıma yer verilmemiştir. Civan (2007) çalışmasında, geri kalmışlığın nedeni olarak gösterilen yerel kültürel ve dini unsurlardan arınarak rasyonel ve evrensel bir bakış açısına sahip olmayı gerektiren unsurlara önem verildiği sonucuna ulaşmıştır. Öğretim programında siyasal iktidar laik, çağdaş ve modern bir bireyin inşasında dini kimliğe ilişkin ifadelere yer vermemiştir.

1936 Ortaokul Programı'nda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda, ağırlıklı olarak "milli kimlik" vurgusunun yapıldığı tespit edilmiştir. Öğretim programında milli kimlik kategorisinde Türk ve idari vurgusunun yapıldığı görülmüştür. Öğretim programında hak, askerlik, vergi, ekonomi, milliyet, aidiyet, kanun, vatandaş vurgusuna da yer verilmiştir. Öğretim programında ayrıca millet, dil, milliyetçilik, Cumhuriyet, milli egemenlik, hükümet, seçim ve kadınların seçme-seçilme hakkı kavramlarının önemle vurgulandığı tespit edilmiştir. Öğretim programında, Türk kavramının siyasal iktidar tarafından Cumhuriyet Halk Partisi Programı, Atatürk ilkeleri ile kuşatılarak milli yurttaşın inşası gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Milli kimlik inşası bakımından yurttaşların kanunlara kesin olarak itaat etmesi ve Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görevlerini milli his ile yerine getirmesi kurucu ideoloji tarafından beklenmiştir. Kayaalp (2015) çalışmasında, Sosyal Bilgiler ders kitaplarını inceleyerek Anadolu coğrafyasının büyük çoğunluğunu meydana getiren Türk kimliğinin ön plana çıkarılıp Türklüğün bir yüceltme işlemine tabii tutulduğu sonucuna ulaşmıştır. Durgun (2014) çalışmasında, Türk ulusal kimliğinin Kemalist inşasında cumhuriyetçi tanının hâkim yönünü "vatandaşlık yoluyla Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlı olan ve Türk dilini, kültürünü ve milli idealini benimseyen herkes Türk'tür" şeklindeki kısmen hukuki fakat büyük ölçüde siyasi tanıma dayanan tekilci-yekpare Türklük anlayışını oluşturmuştur. Kemalist akideyi benimsemek vatandaşlık haklarının kullanımının ve genel topluma meşru katılımın ön şartı olduğunu vurgulamıştır. Kaplan (2013) çalışmasında, Türk milliyetçiliği övgüye değerdir ve iyidir ama başka milliyetçilikler kınanmaya layıktır ve kötüdür. Ana dillerde eğitim söz konusu bile olamaz. Ana dili Türkçe olmayanlar siyasal ve toplumsal yaşama katılmak isterlerse kendi ana dillerini terk ederek Türkçe öğrenmelidirler vurgusunu yapmıştır. Öğretim programında da Türk dilinin milli bir kimlik inşasındaki önemi vurgulanmıştır. Bora (2017) çalışmasında,

Türk kimliğine ilişkin olarak İsmet İnönü'nün 1932'de söylediği “Türk milliyetçisi ve Türk vatandaşı olmak için bu memlekette herhangi bir fertten anormal hiçbir şey istemiyoruz. Türk olmayı sevmek ve Türk olmayı kabul etmek, Türk milletine mensup olmanın verdiği bütün haklara malik olmak için kâfidir.” sözlerini vurgulamıştır.

1936 yılı ortaokullarda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda “bireysel kimlik” kategorisinde doğrudan hak vurgusunun yapıldığı tespit edilmiştir. Öğretim programında ayrıca özgürlük, seçim, eğitim ve sorumluluk kavramlarının vurgulandığı görülmüştür. Öğretim programında, siyasal iktidar bireysel kimlik kategorisinde genellikle haklara yer vermiştir. Öğretim programında, bireysel anlamda vatandaşlık haklarına yer verilmesi Erken Cumhuriyet Dönemi'nde bireyleri Cumhuriyet rejimine katma amacını göstermektedir. Kayaalp (2015) çalışmasında Cumhuriyet'le beraber ülkeye egemen olan Kemalist ideoloji doğrultusunda vatandaşlar bir hak öznesi olmaktan çok, bir görev öznesi olarak ders kitaplarında yer almaya başladığı sonucuna ulaşmıştır. Öğretim programında, vatandaşlara verilen hakların da bu çalışma sonuçları ile benzer olduğu görülmüştür.

1936 yılı Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda “toplumsal kimlik” kategorisinde sadece yardımseverlik vurgusunun yapıldığı tespit edilmiştir. Öğretim programında ayrıca dayanışma kavramının önemi yer almaktadır. Erken Cumhuriyet Dönemi siyasal iktidarı, öğretim programında toplumsal kimlik inşasını öğrencilerde işbölümü ve dayanışma bilinci içerisinde toplumsal faydayı sağlayacak nitelikte gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Erken Cumhuriyet Dönemi öğretim programlarındaki toplumsal kimlik inşasında genellikle dayanışma ve işbirliği yer almıştır. Demirkaya (2014) çalışmasında, toplumda yaşayan birey başkalarıyla ortaklık kurmalı ve dayanışma içinde olması gerektiğini vurgulamıştır. Öğretim programında, toplumun iş bölümü yaparak toplumsal yararın gerçekleşmesini yardımseverlik ve dayanışma içerisinde yapılması beklenmiştir.

1936 Ortaokul Programı'nda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda “dini kimlik” kategorisine ilişkin olarak vurgu veya ifadeye yer verilmemiştir. Dini kimlik kategorisinde ifade ve vurguya yer verilmemesi Cumhuriyet'in kurucu ideolojisinin bir gereği olmuştur. Parlak (2005) Kemalizm'in temel ilkelerinden olan laiklik, Türk halkı için, kimliğin ayırıcı unsuru din olan ve millet sistemi esasına dayanan Osmanlı kimliği ve geleneği karşısında yeni bir Türk kimliği yaratmayı ve eski Türk geleneklerini yeniden

canlandırmayı hedeflediğini vurgulamıştır. Siyasal kurucu iktidar öğretim programlarında laik ideoloji doğrultusunda dini ifadelerle yer vermemiştir.

1938 Ortaokul Programı'nda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda "milli kimlik" kategorisi ile ilgili Türk ve idari vurgusunun ağırlıklı olarak yapıldığı tespit edilmiştir. Öğretim programında vatandaş, askerlik, hak, aidiyet, milliyet, kanun, milli savunma, vergi vurguları da yer almıştır. Öğretim programında ayrıca millet, milliyetçilik, dil, Cumhuriyet, milli egemenlik, hükümet, demokrasi, kadınların seçme ve seçilme hakkı, görev ve sorumluluk kavramlarının önemle vurgulandığı görülmüştür. Erken Cumhuriyet Dönemi siyasal iktidarı öğretim programında, milli kimliğin inşasını Türklük kavramı bağlamında milli duygu, milliyetçilik ve vatanperverlik çerçevesinde gerçekleştirmiştir. Öğretim programında, vatandaşların Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı yerine getirmesi gereken görevleri siyasi iradenin milli kimlik inşasında beklediği bir sorumluluk olmuştur. Kaplan (2013) çalışmasında, Mustafa Kemal'e göre, eğitimin amacı yeni kuşakları Türk milletine ve devletine sadık olarak yetiştirmek ve onları Türk milleti ve devletine düşman olanlarla mücadeleye hazır hâle getirmek olduğunu vurgulamıştır. Öğretim programı, öğrencilerin geleceğin vatandaşları olarak milli bir kimlik inşa edip vatanın savunması ve devletin vermiş olduğu diğer görevleri seve seve yapması gerektiğini vurguladığı görülmüştür. Kadioğlu (2012) Mustafa Kemal'in manevi kızı Afet tarafından, Mustafa Kemal'in de katkılarıyla, "*Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*" başlığıyla 1930 yılında yayımlanmıştır. Bu kitap; vatandaşların ailelerine, topluma ve devlete karşı görevlerini tanımlamıştır. Buna göre örneğin; vatandaşlar vergi vermek, kamu düzenini bozmamak, seçimlere katılmak gibi görevlerle yükümlüdürler. Erkek vatandaşların askerlik görevini yapması onların aydınlanmasına katkıda bulunan bir süreç olarak tanımlanmıştır.

1938 yılı ortaokullarda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda "toplumsal kimlik" olarak ahlak, aile, özgürlük, saygı ve yardımseverlik vurgusunun yapıldığı tespit edilmiştir. Öğretim programında ayrıca dayanışma ve görev kavramlarının vurgulandığı görülmüştür. Öğretim programında, siyasal iktidar toplumsal kimliğin inşasında ahlakın önemini belirterek toplumsal yaşamın gereği olan iş bölümü ile bireylerin üzerine düşen görevleri yapmasını ve toplumsal faydayı sağlamak istemiştir. Toplumsal faydayı sağlamak öğretim programında ailede başlayarak milletçe hep birlikte yapılarak gerçekleştirileceği siyasal iktidar tarafından belirlenmiştir. İnan (1988) Türklerin aşağı yukarı hep ahlakları birbirine benzer. Bu yüksek ahlakın hiçbir milletin ahlakına

benzemediği vurgusunu yapmıştır. Öğretim programında Erken Cumhuriyet Dönemi toplumsal kimlik inşası, Kemalizm öğretisi doğrultusunda gerçekleşmiştir.

1938 Ortaokul Programı'nda okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda “bireysel kimlik” kategorisine ilişkin olarak hak vurgusunun yapıldığı tespit edilmiştir. Öğretim programında ayrıca özgürlük, sorumluluk, seçim ve eşitlik kavramlarının vurgulandığı görülmüştür. Öğretim programında Cumhuriyet'in yöneticileri haklara yer verirken her hakkın aynı zamanda görev olduğunu belirtmiştir. Bireysel kimlik inşasını öğretim programında siyasal iktidar verdiği haklar ölçüsünde daha çok edilgen bir birey şeklinde gerçekleştirmiştir. Civan (2007) Tek Partili Dönem'deki Vatandaşlık Bilgisi ders kitapları incelendiğinde, bir yönüyle görev vurgulu, haktan daha ziyade vazife odaklı, bünyesinde misyonerlik vasfını barındıran, militan bir yurttaşlık anlayışının oluşturulmak istendiğini vurgulamıştır.

1938 Ortaokul Programı'nda, okutulan Yurt Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda “dini kimlik” kategorisinde vurgu veya ifadenin yer almadığı tespit edilmiştir. Cumhuriyet'in siyasal iktidarı vatandaşlık öğretim programında dini kimlik inşasına ilişkin laik ve seküler öğretisinin gereği olarak modern ve çağdaş bir kimlik kurgusunu gerçekleştirmek istediği için dini söylem kullanmamıştır. Milli bir kimlik inşası asıl amaç olduğu için öğretim programında milli kimliğin tanımlanmasında ve inşasında Cumhuriyet'in ideolojisi öncesi yer alan din öğesi yer almamıştır. Çelik (2017) çalışmasında laikliğin kararlılıkla benimsendiğini ve aydınlanmış vatandaş tipi idealize edildiğini vurgulamıştır. Öğretim programında da laik, seküler ve çağdaş bireyin inşasında dini kimliğe ilişkin söylemin kullanılmadığı görülmüştür.

1948 İlkokul Programı'nda okutulan Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı “milli kimlik” kategorisinde çok sık olarak ulus vurgusunun yapıldığı tespit edilmiştir. Öğretim programında aidiyet, Türk devrimi, idari, kanun, devrim anıtları, yurt, vatandaşlık, sorumluluk, Atatürk ilkeleri, çalışkanlık, bayrak, fedakârlık, hak, ordu, rejim, seçim, tasarruf, Türk ahlakı, vergi vurgularının yapıldığı görülmektedir. Öğretim programında ayrıca Cumhuriyet, milli egemenlik, ülkü, ekonomi, görev kavramlarının vurgulandığı tespit edilmiştir. Erken Cumhuriyet Dönemi 1948 İlkokul Programı'nda okutulan Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda tek parti siyasal iktidarının milli kimlik vurgusu öne çıkararak yoğun bir şekilde bu kimliğin inşasını okullarda gerçekleştirmeye

çalışmıştır. Bu dönem öğretim programının ideolojik bir milliyetçilik anlayışına sahip olarak milli kimlik inşa etme amacı taşıdığı görülmüştür. Siyasal iktidar, öğretim programı ile inşa etmek istediği milli yurttaşı milleti için canını seve seve veren milliyetçi bir söylemle belirtmiştir. Siyasal iktidar, bu dönem öğretim programında daha çok ırkçı bir dil kullanmıştır. Vatandaş (2010) ulusal kimliğin, her kimlik de olduğu gibi, bir aidiyet temeli üzerinde yer aldığını ve nesnesini ulusun oluşturduğunu vurgulamıştır. Copeaux (2016) ulusal bilincin kaynağında tarihsel bilincin bulunduğunu, kimlik duygusunun kökleri geçmişte olduğunu ve kendi içinde ulusal birliği taşıdığını vurgulamıştır. Civan (2007) çalışmasında, ulusal kimliğin ve yurttaşlar topluluğunun inşasının nihai hedefi olan “Biz” bilincinin yurttaşlar tarafından içselleştirilmesinin hedeflendiği sonucuna ulaşmıştır. Turan (2009) çalışmasında, millet inşa edenler; kitlelere heyecan vermek, millî duyguları uyandırmak ve milleti yüce bir amaç etrafında toplamak yani millete milli bir kimlik kazandırmak için milli sembollerini ders kitaplarında kullanmışlardır. Bir vatana, ortak dile, ortak ideallere, geleneklere ve değerlere bağlanma duygusu olan milliyetçilik, bir milletin onu diğerlerinden farklı kılan sembollerle (bayrak, milli marş, milli bayramlar, milli anıtlar, hanlar, köprüler vb.) özdeşleşmesidir. Bütün bu kimliklere bağlanmak bir kimlik oluşturmaktır; bu kimliğe yönelme dün olduğu gibi bugün de halkı harekete geçirme gücüne sahiptir sonucuna ulaşmıştır. Yıldırım (2014) çalışmasında, vatana sadakatin ölümüne olması gerektiği vurgulanmıştır. Makbul vatandaşın milli karaktere, milli bilinç, milli övünce sahip, iç ve dış düşmanlar karşısında yılmadan mücadele eden, gerektiğinde kendi menfaatini hatta yaşamını milleti, devleti, vatani için feda eden özelliklerde olduğu sonucuna ulaşmıştır.

1948 yılı Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı’nda “toplumsal kimliğe” ilişkin çevre ve sorumluluk vurgusunun yapıldığı tespit edilmiştir. Öğretim programında, yardımseverlik ve saygı vurgularının yapıldığı da görülmüştür. Ayrıca öğretim programında sağlık, dayanışma, köy, belediye ve hak kavramları vurgulanmıştır. Öğretim programında tek parti iktidarı tarafından toplumsal kimliğin inşası ortak yaşamın gereği olan iş bölümünü esas alarak dayanışma ruhu içerisinde toplumsal yarar sağlamak üzere gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Öğretim programında yer alan toplumsal yarar önceki öğretim programlarındaki anlayışın devamı niteliğindedir. Demirkaya (2014) çalışmasında, Cumhuriyet’in sorumluluklarının farkında olan bireylerden oluşan bir toplum kurgulamak

çabasında olduğunu vurgulamıştır. Öğretim programında, çevreye olan duyarlılık ve toplumun dayanışmacı yani solidarist modern bir toplumsal kimlik inşası hedeflenmiştir.

1948 İlkokul Programı'nda okutulan Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda “bireysel kimlik” ile ilgili ağırlıklı olarak hak kavramının vurgulandığı tespit edilmiştir. Öğretim programında, saygı vurgusuna da yer verilmiştir. Ayrıca, öğretim programında sorumluluk ve seçim kavramlarının önemle vurgulandığı görülmüştür. Öğretim programında, bireysel kimlik inşası tek parti iktidarı tarafından verilen hakların hem hak hem de bir görev olarak kabullenilmesi gerekliliği ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Kayaalp (2015) çalışmasında, bu dönemde devletin vatandaş üzerinde tam bir hâkimiyet sağlama çabası içerisinde olduğunu vurgulamıştır. Bunun neticesinde devlet, vatandaş karşısında konuşan, vatandaşa emreden konumdayken vatandaş devlet karşısında susan, verileni kabullenen pasif bir konumdaydı. Böylece, Türk usulü vatandaşlıkta vatandaşların aktif katılımlarından ziyade milli bütünlük içerisinde pasif, onaylayıcı bir rol oynamaları beklenmiştir. Öğretim programı da bu doğrultuda siyasal iktidar tarafından ideolojiye uygun olarak uygulanmıştır.

1948 yılı Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda “dini kimlik” kategorisine ilişkin olarak vurgunun yapılmadığı tespit edilmiştir. Öğretim programının Cumhuriyet Halk Partisi ve Atatürk'ün ilkeleri ile bütünleştirildiği görülmüştür. Dini vurgulara vatandaşlık öğretim programında yer verilmemesi din ve geleneğin tek parti iktidarı tarafından öteki olarak görülmesidir. İnan (1988) Türk Devleti laikdir. Her reşit dinini intihapta serbesttir vurgusu yapmıştır. Ersanlı (2018) Batı'ya yönelen Erken Cumhuriyet Dönemi'nin siyasal iktidarı laikleşme olmadan çağdaşlaşmayı gerçekleştiremeyeceğine inandığı için eğitimde seküler, laik ve pozitivist ideolojiyi egemen kılmıştır.

1949 Ortaokul Programı'nda okutulan Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda “milli kimlik” kategorisinde sorumluluk ve idari vurgusunun yapıldığı tespit edilmiştir. Öğretim programında ulus, aidiyet, kanun, tasarruf, hak, meslek, Türk devrimi, yurttaş, askerlik, barış, demokrasi, devrim anıtları, ekonomi, milli birlik, milli savunma, saygı, vatandaşlık ve vergi vurgusu da yer almaktadır. Ayrıca öğretim programında Türk, milliyetçilik, ülkü, Cumhuriyet, fedakârlık, milli egemenlik kavramlarının vurgulandığı görülmektedir. 1949 Ortaokul Programı'nda okutulan Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda, Cumhuriyet'in kurucu kadrosu milli kimlik kategorisi ağırlıklı olarak öne

çıkarmıştır. Öğretim programında, milli bir kimlik inşasını Cumhuriyet Halk Partisi Programı ve Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda gerçekleştirmeye çalışmıştır. Kayaalp (2015) çalışmasında, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde yurtseverliğin ya da iyi bir vatandaş olmanın koşulu itaatkâr olmaktan veya vazifedarlıktan geçmektedir. Devlet, bu dönemde hem rıza hem de zor yoluyla vatandaşa itaati kabul ettirme çalışmıştır. Vatandaşın görevlerini vatandaşa bizzat devletin kendisi öğretmiştir. Dolayısıyla, bu dönemde vatandaşlık, devlete olan sadakat ve fedakârlıkla tanımlandığı vurgusu yapılmıştır. Öğretim programında, milli bir kimliğe sahip olacak olan öğrencilerin Cumhuriyet'in kurumları ve sağladığı kazanımları içselleştirmesi buna bağlı olarak yerine getirmesi gerekli olan sorumlulukları da yapması beklenmiştir. Kuş ve Ozan (2019) çalışmasında, "Nasıl Bir Vatandaş?" sorusunun cevabına ilişkin itaatkâr ve Cumhuriyet ideolojisini benimsemiş, fedakâr aynı zamanda Cumhuriyet'in bekası için canını seve seve veren vatandaş sonucuna ulaşmıştır. Civan (2007) çalışmasında, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren, ulusa aidiyeti, vatandaşlık ilişkisi olarak kavramlaştıran bir anlayış taşıdığını vurgulamıştır. Parlak (2005) eğitimin, Kemalist yeniden yapılanma sürecinin aydınlanmacı modernleşme projesi doğrultusunda inşa edilmeye çalışılan ulus, ulusal kimlik oluşturma yönünde milliyetçilik, devrim ilkelerini ve dolayısıyla devletin sürekliliğini sağlayacak sadık ve itaatkâr, ölümü bile göze alabilen vazifedar cumhuriyetçi yurttaşlar yaratma hedefi doğrultusunda temel ideolojik söylemlerin aktarılacağı bir araç olarak ele alındığı sonucuna ulaşmıştır. Bu dönem öğretim programı milli kimlik inşasında Kemalist ideoloji tek ve tartışılmaz ilke olmuştur. Gökalp (2010) ulusallıkta soy sopp aranmaz. Yalnız eğitimin ve ülkünün ulusal olması aranır. Sıradan bir insan hangi ulusun eğitimini almışsa, ancak onun ülküsü(nün gerçekleşmesi)'ne çalışabilir; çünkü ülkü, bir coşum kaynağı olduğu içindir ki aranır. Oysa eğitimiyle büyümüş bulunmadığımız bir toplumun ülküsü, ruhumuza asla coşum veremez; tam tersine, eğitimini almış olduğumuz toplumun ülküsü ruhumuzu coşumlara boğarak mutlu yaşamamızı sağlar. Bundan dolayıdır ki insan, eğitimiyle büyüdüğü toplumun ülküsü uğruna yaşamını bile verebilir. Öğretim programında milli kimlik inşası, milli bir ülkü ruhu ile gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. İnan (1988) ise verginin, devletin millet ve memlekete karşı ifasına mecbur olduğu vazifelerini yapabilmesi için icap eden masraflara ferdin iştirak hissesi olduğunu vurgulamıştır.

1949 yılı Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda "toplumsal kimlik" kategorisine ilişkin olarak ağırlıklı olarak sorumluluk ve yardımseverlik vurgusunun yapıldığı tespit edilmiştir. Öğretim programında; toplumsal kimlikle ilgili olarak çevre, saygı, aile, ekonomi, meslek ve idari vurgusu da yapılmıştır. Ayrıca öğretim programında, dayanışma ve yurttaş kavramlarının vurgulandığı görülmektedir. Öğretim programında siyasal iktidar okul, aile ve toplum arasında iş birliği kurarak solidarist bir toplumsal kimlik inşa etmek istemiştir. Siyasal iktidarın önceki öğretim programlarında olduğu gibi dayanışma bilincinin içselleştirilerek toplumun tüm bireyleri tarafından sorumlu davranması beklenmiştir. Kayaalp (2015) çalışmasında, toplumsal yarar için bireyler arasında ülkü birliği sağlamak adına önceki dönemlerden kalan imtiyazlı toplum yapısını hem resmî hem de söylemsel olarak ortadan kaldırıldığını vurgulamıştır. Toplum halkçılık ilkesi ile kaynaşmış, imtiyazsız bir havaya bürünmüştür. Ardından hızlı bir kalkınma hamlesi doğrultusunda benimsenen solidarizmle dayanışma, korporatizmle iş bölümü toplumsal tabana yayılmıştır.

1949 Ortaokul Programı'nda okutulan Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda "bireysel kimlik" ilgili olarak genellikle hak vurgusunun yapıldığı tespit edilmiştir. Öğretim programında dürüstlük, sağlık, sorumluluk, yardımseverlik, saygı ve sevgi vurgusu da yer almaktadır. Öğretim programında ayrıca özgürlük, dayanışma ve ekonomi kavramlarının vurgulandığı görülmüştür. Öğretim programında Erken Cumhuriyet Dönemi'nin yöneticileri, bireysel kimlik inşasını haklar ve görevler temelinde gerçekleştirmiştir. Öğretim programında, II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçilmesine bağlı olarak siyasi hürriyet kavramı yer almaktadır. Üstel (2016) siyasal sınıf tarafından inşa edilmek istenen medeni yurttaş profilinin yurttaş cephesiyle ilgili temel özelliği, makbul yurttaşın sivil değil ama "militan" olduğu sonucuna ulaşmıştır. Söz konusu militan yurttaş profili, üç temel eksen üzerinde inşa edilir: Yurtseverlik, hak ve vazife sistematığı. Bu temel eksen bağlamında tehdit ve tehlike algısı olduğunu vurgulamıştır.

1949 yılı Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda "dini kimlik" kategorisinde vurgu veya ifadeye yer verilmemiştir. Dini kimlik vurgusuna siyasi irade öğretim programında yer vermemiştir. Cumhuriyet'in kurucu ideolojisi devletin ve inşa etmek istediği yeni insan modelinin kimyası için vatandaşlık öğretim programında dini kimliğe ilişkin ifadeleri aykırı bulmuştur. Kaplan (2013) dinin yerine bir başka "mukaddes

cevher”, yani Türk tarihinin milliyetçi yorumu konulmaktadır. Dinin, göklerin kutsallığı yerine, her türlü kutsallık iddiasını eleştiren tam laik ve bilimsel bir bakış açısı değil, milliyetçiliğin, yeni ulusal dinin kutsallığı konulur. Öğretim programında da dini kimliğin inşasına dönük bir ifadeye laik ideolojik yer vermemiştir.

1962 İlkokul Programı Taslağı Toplum ve Ülke İncelemeleri Dersi Öğretim Programı’nda “milli kimlik” kategorisine ilişkin yoğun olarak tarih vurgusunun yapıldığı tespit edilmiştir. Öğretim programında idari, Atatürk, sorumluluk, aidiyet, çevre, çalışkanlık, meslek, demokrasi, kanun vurgusu yer almaktadır. Öğretim programında ayrıca aile, ulus, çağdaşlık, devrim, Cumhuriyet, yurttaş, fedakârlık, ülkü, barış, çok partili hayat, 27 Mayıs, yeni anayasa kavramlarının vurgulandığı görülmüştür. Öğretim programında 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında iktidar milli kimliğin inşasında ulusal aidiyet duygusunu öğrencilerde içselleştirmek için Orta Asya’ya dayanan Türk tarihine ve Atatürk’e yer vermiştir. Öğretim programında Atatürk devrimlerine sıkı sıkıya bağlı milleti ve vatani için her fedakârlığı yapacak, çalışkan, çağdaş ve mükemmel bir yurttaşın yetiştirilmesi milli kimlik inşasının hedefi olmuştur. İlkokullarda Yurttaşlık Bilgisi olarak okutulan dersin adı bu dönemde Toplum ve Ülke İncelemeleri olarak değiştirilmiştir. 1962 İlkokul Program Taslağı kendisinden önceki vatandaşlık öğretim programlarından farklı olarak barış, çok partili hayat, 27 Mayıs ve yeni anayasa kavramlarına yer vermiştir. Durgun (2014) her ulusun, kurucu ataları; ulusun çağlara yayılan sürekliliğini sağlayan bir tarihi, milli değerleri şahsında somutlaştıran kahramanları; bir dili, kültürel ve tarihî abideleri, anı mekânları, tipik bir manzarası, bir folklor ve de giysi, damak zevki, sembolik hayvanlar gibi bazı temel ortak unsurları varlığını vurgulamıştır. Copeaux (2016) tarihin incelenmesi ulusal bilinç sağlar; bir gurur konusu olan kültür eskiliğini tanıtır. Bir topluluğa ait olma bilinci, kimlik duygusu görev duygusuna yol açtığı vurgulanmıştır. Russell (2015) ise her ülkede tarih, o ülkeyi göklere çıkaracak şekilde öğretilir: Çocuklar kendi ülkesinin daima doğru yolda olduğuna, neredeyse her zaman muzaffer olduğuna, hemen bütün büyük insanların ülkesinden çıktığına ve ülkesinin her bakımdan diğerlerinden üstün olduğuna inanmayı öğrenir. Bu düşünceler onurlandırıcı ve pohpohlayıcı olduğu için kolaylıkla içselleştirilir ve içgüdüsel bir nitelik kazanan bu inançların daha sonra edinilen bilgilerle sökülüp atılması pek mümkün değildir. Kaplan (2013) Atatürk’e göre, ilke ve inkılapları Türk gençliğinin zihninde canlı ve kalıcı olarak

tutmak için üniversiteler ve yüksekokulların Kemalist ideolojiyi yeniden üretmesinin bir görev olarak belirlendiğini vurgulamıştır.

1962 yılı ilkokullarda okutulan Toplum ve Ülke İncelemeleri Dersi Öğretim Programı'nda "toplumsal kimlik" ilgili ağırlıklı olarak çevre vurgusunun yapıldığı tespit edilmiştir. Öğretim programında değişim, aile, yardımseverlik, ahlak, sorumluluk, toplum, meslek, saygı ve sevgi vurgusu da yer almıştır. Öğretim programında ayrıca dayanışma, duyarlılık ve yurttaş kavramlarının vurgulandığı görülmüştür. Öğretim programında iktidarın toplumsal kimlik inşası toplum çıkarlarının öncelikli olması gerektiği kuralına göre gerçekleşmiştir. Önceki öğretim programlarında yer alan aile, okul, toplum ilişkisi bu öğretim programında çevre bilinci içerisinde iktidar tarafından öğrenciden beklenilmiştir. Kayaalp (2015) çalışmasında, Cumhuriyet seçkinleri için yeni rejim, daha çok biçimsel göstergeler ile temsil edilen hatta çoğu zaman eş tutulan bir medeniyet projesidir. Çocuklar da bu projenin en önemli ve vazgeçilmez yapı taşlarıdır. Cumhuriyet'in evlatları küçük yaşlardan itibaren medeni olmanın kıymetini ve tüm inceliklerini bilmelidirler. Giyim kuşamdan temizliğe, sanatsal ve kültürel faaliyetlerden kentlilik bilincine yine toplu taşıma araçlarından sofrada adabına kadar bir dizi medeniyet değerleri her vesile ile yeni kuşaklara öğretilmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Öğretim programında da toplumsal kimliğin inşasına dönük bu uygulamalara yer verilmiştir. Akagündüz (2017) çalışmasında, çok partili siyasi yaşama geçildikten sonra toplumsal yaşamdaki hızlı dönüşümler iyi yurttaşan beklenen vazifelerde değişime neden olmuştur. Artık iyi yurttaş demek sadece devleti ve toplumu için canı pahasına durmadan ve dinlenmeden çalışan birey değildir. İyi yurttaş yorulduğu zaman dinlenen ve eğlenmeye zaman ayırmayı da bilendir. Bu anlamda, yurttaşın vatani yükseltmek ve medenileştirmek için durmadan çalışmasının yanında değişen koşullar düzleminde bireyselleşmenin de ders kitaplarına yansıdığı gözlemlenmiştir.

1962 İlkokul Programı Taslağı Toplum ve Ülke İncelemeleri Dersi Öğretim Programı'nda "bireysel kimlik" kategorisinde sorumluluk ve ahlak vurgusunun yapıldığı tespit edilmiştir. İktidar öğretim programında bireysel kimliğin inşasını öğrencilerde karakter gelişimine olumlu nitelikler kazandırmak aynı zamanda bireylerin her alanda görev ve sorumluluk alması olarak gerçekleştirmeye çalışmıştır. Akagündüz (2017) çalışmasında, Türk milletinin en büyük özelliğinin ahlaklı olmak olduğu sıklıkla vurgulanarak, ahlak eğitimi, iyi yurttaş, erdemli birey ve ahlaklı insan yetiştirilmesi

amacını vurgulamıştır. Öğretim programında öğrencilerden sorumluluk sahibi bireyler olması beklenilmiştir.

1962 yılı ilkokullarda okutulan Toplum ve Ülke İncelemeleri Dersi Öğretim Programı'nda "dini kimlik" olarak tarihi olguların vurgulandığı tespit edilmiştir. Örneğin, Türklerin İslamiyet'i kabulü ve halifeliğin kaldırılması gibi olay ve olguların dini kimlik içerisinde vurgulandığı görülmüştür. Ayrıca öğretim programında, halifeliğin kaldırılmasına bağlı olarak yapılan yenilikler ve çağdaşlaşmayı vurgularken dini kimlik inşasında da seküler anlayışın vurgulandığı tespit edilmiştir. Öğretim programında, iktidar tarafından 1924 vatandaşlık öğretim programından sonra yer verilmeyen dini kimliğe ilişkin ifadeler seküler bir anlayış ve ifadelerle az olsa verilmiştir. Öğretim programında, dini kimlik inşasına ilişkin az olan söylemler laik karaktere sahiptir. Kaplan (2013) cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçı yurttaşlar yetiştirmek, Türkiye Cumhuriyeti'nin dayandığı esaslara bağlı yurttaş yetiştirmek hedeflendiği vurgulamıştır. Öğretim programında da Cumhuriyet'in temel felsefe ve ideolojisi dikkate alınarak dini kimlik inşası söylemleri buna göre şekillenmiştir. Yıldırım (2014) Demokrat Parti iktidarı ile birlikte önceki dönemlerdeki seküler Türk kimliğinden farklı bir kimlik isteği ders kitaplarına örtülü de olsa yansımıştır. Nitekim Talas Savaşı konusu ile seküler Türklükten Müslüman Türklüğe geçiş izlenmiştir. Toplum ve Ülke İncelemeleri Dersi Öğretim Programı'nda da bu durumu örneklendiren Türklerin İslamiyet'i kabulü vurgusu görülmüştür.

1962 yılı ortaokullarda okutulan Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda "milli kimlik" kategorisinde ağırlıklı olarak idari vurgusunun yapıldığı tespit edilmiştir. Öğretim programında ulus, sorumluluk, aidiyet, kanun, barış, yurttaşlık bilgisi, vergi, meslek, yurttaş, Türk devrimi, hak, saygı, askerlik, çevre, demokrasi, devrim anıtları, ekonomi, menfaat, milli savunma, ordu, tasarruf, Türk geleneği, vatandaşlık vurgularının yer aldığı görülmektedir. 1962 Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrası iktidar öğrencilerin Türkiye Cumhuriyeti'nin temel niteliklerini ve kurumlarına tanıyarak özümsemesini, yaşamını milletine adayarak sorumluluk sahibi olmasını, Cumhuriyet değerlerine bağlı mükemmel bir yurttaş olarak yetiştirilmesini milli kimlik inşasının en önemli hedefi kabul etmiştir. Parlak (2005) yeni bir ulus devletini, bu devletin ulusunun ve o ulusun bireylerinden de yurttaş kurgusunun gerçekleştiği Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, "muasır medeniyetler seviyesini yakalamak" biçiminde formüle

edilen temel amaca ulaşmak için, toplumun bütünüyle yeniden yapılanmasının ve bu yeniden yapılanmaya uygun bir yurttaş ve milliyetçilik söylemini hâkim kılmının hedeflendiğini vurgulamıştır. Kayaalp (2015) Kemalist ideoloji, Erken Cumhuriyet Dönemi'nin siyasi koşullarını göz önünde bulundurup milli güvenlik tehdidi ile içerde ve dışarıda güçlü olmanın yolunu orduda görmüştür. Bu anlayışla her daim varlığını sürdürecektir. Bu ordu kurma çabası içerisine girmiştir. Ordunun en önemli unsuru olan asker ihtiyacı gündeme gelince Cumhuriyet'in vatandaşlarının en önemli görevinin askerlik olduğu ifade edilmiştir. Bunu desteklemek için Türk Tarih Tezi'ni kullanarak Türklerin geçmişten günümüze kadar dünyanın en iyi ordularını kurduğunu, Türklerin anadan doğma asker oldukları, askerliğin şan ve şerefle donanmış kutsal bir değer olduğu ortaya konmuştur. İnan (1988) Türk ordusu, senin tarihini yüksek tutan, bugünkü varlığını koruyan, istikbal yolunu açan ve aydınlatan kutsi bir kahramanlık müessesidir. Askerleri sev!.. Cadde ve sokaklardan geçen asker kıt'alarını alaka ve hürmetkar vaziyet ile seyret!.. Ordu senden hizmet istediği zaman malını, evladını ve kendini ver; ondan hiçbir şey esirgeme! Büyük milletlerin farikası budur vurgusunu yapmıştır. Yıldırım (2014) çalışmasında, yeni nesillerin milliyetçi, halkçı, inkılapçı, laik bir Cumhuriyet vatandaşı; Türklüğü ile övünen, öz güven duygusu yüksek, devlete itaatkâr ve Cumhuriyet sadık olması gerektiğini vurgulanmıştır. İnal (2004) 1960-1961 eğitim öğretim yılında 27 Mayıs Hareketi'nin lideri olan devlet ve hükümet başkanı Cemal Gürsel'in; öğrencilerin yurtsever, milletine saygılı ve hakka, gerçeğe yönelik olarak yetiştirilmesini istediğini vurguladığını ifade etmiştir. Öğretim programı, milli kimlik inşasında Kemalist ideoloji çizgisinde aynı şekilde devam etmiş ancak bu dönemde barış vurgusunun önceki programlardan farklı olarak yapıldığı görülmüştür.

1962 yılında ortaokullarda okutulan Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda "toplumsal kimlik" olarak genellikle yardımseverlik ve sorumluluk vurgusunun yapıldığı tespit edilmiştir. Öğretim programında saygı, çevre, aile, ekonomi, meslek, sevgi ve refah vurgusu da yer almaktadır. İktidar, öğretim programında toplumsal kimlik inşasını öğrencilerin aile, okul ve toplumun her alanında görev ve sorumluluklar üstlenerek dayanışmacı hareketler içerisinde gerçekleştirmesini amaçlamıştır. Öğretim programında, iktidar toplumsal kalkınma için meslek ve ekonomi arasındaki ilişkiyi toplumsal mutluluk ve refahın sağlanmasında amaç olarak belirlemiştir. Karakılıç ve Müjdecici (2014)

çalışmasında topluluk içinde yaşayan her birey hem kendi hem de yurttaşlarının ihtiyaçları için muhakkak bir meslek sahibi olması gerektiği vurgusunu yapmıştır.

1962 yılında ortaokullarda okutulan Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda "bireysel kimlik" kategorisinde genelde özgürlük ve hak vurgusunun yapıldığı tespit edilmiştir. Öğretim programında ayrıca ekonomi, sorumluluk ve dürüstlük vurgusunun yapıldığı da görülmüştür. Öğretim programında, iktidar diğer öğretim programlarından farklı olarak yurttaş ve yurttaş haklarına saygı ile turizm kavramlarını eklemiştir. İktidar tarafından öğretim programında belirtilen hak ve özgürlüklerde bireylerin sorumluluk bilinci içerisinde davranmaları bireysel kimlik inşasında temel hedeflerden olmuştur. Karamanlı (2013) çalışmasında bugün, yurttaş tanımı ifade edilirken hakların daha çok vurgulandığını belirtmektedir. Buna bağlı olarak hâlâ ödev, sorumluluk, fedakârlık, vatan, millet gibi milliyetçi söyleme ait kavramlar sıklıkla kullanılmaktadır.

1962 Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda "dini kimlik" kategorisinde vurgu veya ifadeye yer verilmemiştir. İktidar, Demokrat Parti yönetimi sonrasında laik ve seküler ideolojiyi dini kimlik inşasında daha çok önemseyerek Atatürk ilke ve inkılaplarını benimsemiş çağdaş, sorgulayan, araştıran yurttaş hedefini ısrarla belirtmiştir. 1962 Yurttaşlık Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda Cumhuriyet'in laik ideolojisi iktidar tarafından yansıtılmıştır. Kadioğlu (2012) Kemalist çağdaşlaşma isteminin vatandaşı, cumhuriyetçi, toplum için çalışan, modernite projesinin simgesi olan ulus- devlete karşı görevlerini yerine getirmeyi kendi siyasal ahlakı olarak gören, Platoncu erdemli vatandaş olarak vurgulamıştır. Öğretim programında ise laik ideolojik kurgu ve siyasal iktidarın istediği çağdaş, modern vatandaş hedefi dini ifadelerin program dışında kalmasına neden olmuştur. Özellikle Demokrat Parti Dönemi'nin politikaları laiklik ve Kemalist ilkelerden taviz şeklinde değerlendirilmiştir. 27 Mayıs 1960 askeri darbesi Kemalizm yani biz karşısındaki ideolojik yaklaşımları öteki olarak görmüş ve müdahale edilmesi gerektiğini düşünmüştür. Öğretim programındaki seküler ve laik ilkenin Erken Cumhuriyet Dönemi vatandaşlık öğretim programlarının genelinde yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Cumhuriyet'in çizmiş olduğu yol ve laik, pozitivist yaklaşım bu dönemde de yüzeysel değişiklikler haricinde köklü değişime uğramadan öğretim programına olan etkisini yapıcı ve uygulatan olarak sürdürmüştür. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e vatandaşlık öğretim programlarına bakıldığında gerek Osmanlı Devleti Dönemi gerekse Cumhuriyet

Dönemi'nde siyasal iktidarın ideolojisi doğrultusunda yoğun bir şekilde milli kimlik kategorisinde inşa çabasının olduğu görülmüştür.

ÖNERİLER

Araştırma sonuçları bağlı olarak ilgili konu alanı olan vatandaşlık öğretim programları ve kimlik inşasına dönük araştırmacılara, değerli öğretmenlerimize ve eğitim-öğretim sistemimizin programlayıcısı, geliştiricisi Millî Eğitim Bakanlığımıza şu öneriler sunulmuştur:

Değişen dünya bağlamında vatandaşlık öğretim programlarında kimlik inşası bireysel, dini, toplumsal, milli temelde yeniden ele alınarak çok kültürlü vatandaşlık ve dünya barışı kazanımları vurgusu ile okullarımızda ders olarak okutulabilir.

Araştırmacılara vatandaşlık öğretim programlarında siyasi iktidar olan partilerin programlarının etkisini çalışması önerilebilir.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde köylü nüfusun çoğunluğu oluşturduğu bilinerek bu dönemde köy okullarında ayrıca okutulan vatandaşlık öğretim programlarındaki kimlik inşası, Köy Enstitüleri bağlamında çalışılabilir.

Köy Enstitüleri vatandaşlık öğretim programlarındaki kimlik inşası ile günümüz yapılandırmacı anlayışla oluşturulan vatandaşlık öğretim programlarındaki kimlik inşası karşılaştırmalı olarak araştırılabilir.

Meşrutiyet'ten günümüze vatandaşlık öğretim programlarının ders kitaplarına yansıyan kimlik inşası süreci incelenebilir.

Günümüz vatandaşlık öğretim programındaki kimlik inşası sürecinde siyasal iktidarın ve ders kitaplarının ideolojik argümanları araştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2010). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. (çev. S. Cem Karadeli). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Akçura, Y. (2014). *Üç Tarz-I Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Alabaş, R. (2018). Cumhuriyet'in ilk yıllarında ilk mekteplerde insani ve toplumsal değerler eğitimi: resimli, yeni musâhabât-ı ahlâkiye ve medeniye ders kitabı örneği. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18(36), 55-87.
- Althusser, L. (2014). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (çev. A. Tümertekin). İstanbul: İthaki.
- Altındağ, A. (2013). *Tek Parti Dönemi'nde (1924-1946) İlkokullarda Vatandaşlık Eğitimi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Amin, S. (2016). *Modernite Demokrasi ve Din Kültüralizmlerin Eleştirisi*. (çev. F. Başkaya, U. Günsür, G. Öztürk). İstanbul: Yordam Kitap.
- Anderson, B. (2017). *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. (çev. İ. Savaşır). İstanbul: Metis.
- Aslan, A. (2011). Türkiye Cumhuriyeti'nin ilkokullarda izlediği ilköğretim programı: "1924 ilk mektepler müfredat programı". *İlköğretim Online*, 10(2), 717-734.
- Bauman, Z. (2017). *Kimlik*. (çev. M. Hazır). Ankara: Heretik.
- Bilgin, N. (1999). *Kolektif Kimlik*. İstanbul: Sistem.
- Bilgin, N. (2007). *Kimliğin İnşası*. Ankara: Aşına Kitap.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2017). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Calhoun, C. (2009). *Milliyetçilik*. (çev. B. Sütçüoğlu). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Caymaz, B. (2007). *Türkiye'de Vatandaşlık Resmi İdeoloji ve Yansımaları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

- Civan, M. (2007). *Tek Parti Dönemi İlköğretim Vatandaşlık Bilgisi Ders Kitaplarında Vatandaşlık Modeli*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Copeaux, E. (2016). *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*. (çev. A. Berktaş). İstanbul: İletişim.
- Creswell, J. W. (2020). *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. (çev. M. Bütün, S. B. Demir). Ankara: Siyasal.
- Çelik, S, H. (2017). İdeal yurttaş yetiştirmede rol model olarak kahramanlar: II. meşrutiyetten erken cumhuriyet dönemine kahraman tipleri üzerine bir inceleme. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (18), 337-366.
- Demirkaya, M. (2014). *Musâhabât-I Ahlâkiye ve Malûmât-ı Vataniye Adlı Ders Kitabının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Diaz Pena, D, J. (2017). *The Importance of National Identity in Social Studies Classes in Puerto Rico: An Examination of Teacher and Student Perceptions of “Lo Nacional*. Doctoral Thesis, University of Missouri, Columbia, Missouri.
- Doğdu, Mustafa. (2007). *Tek Parti Döneminde (193-1950) Ülkemizdeki Çocuk Dergilerinde Yurttaşlık Bilincinin Oluşturulması*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Duman, D., ve Tuna, E. (2012). Meşrutiyet dönemi ilk vatandaşlık kitaplarından biri olan “rehber-i ittihad”ın içerik analizi. *Journal of Turkish Studies*. 7(4), 1631-1648.
- Duman, R. (2010). *Demokrat Parti Döneminde (1950-1960) Sosyal Bilgiler Eğitimi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Durgun, S. (2018). *Memalik-i Şahane'den Vatan'a*. İstanbul: İletişim.
- Durgun, Ş. (2014). *Ulus İnşası ve Milliyetçilik*. Ankara: Binyıl.
- Ersanlı, B. (2018). *İktidar ve Tarih Türkiye'de “Resmi Tarih” Tezinin Oluşumu (1929-1937)*. İstanbul: İletişim.
- Fidan, N. (2012). *Okulda Öğrenme ve Öğretme*. Ankara: Pegem Akademi.

- Gellner, E. (2013). *Uluslar ve Ulusçuluk*. (çev. B. Ersanlı, G. Göksu Özdoğan). İstanbul: Hil.
- Glesne, C. (2015). *Nitel Araştırmaya Giriş*. (çev. A. Ersoy, P. Yalçınoğlu). Ankara: Anı.
- Gökalp, Z. (2010). *Türkçülüğün Esasları*. Ankara: Alter.
- Gutok, G. L. (2006). *Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar*. (çev. N. Kale). Ankara: Ütopya.
- Gutorov, V. (2015). Citizenship, national identity and political education: some disputable questions. *Studies of Transition States and Societies*, 7(1), 77-92.
- Güngör, M.(2017). Bir kimlik inşası olarak ulus-devlet yurttaşlığı ve yurttaşlık kavramının dönüşümü. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(2), 438-464.
- Güvenç, B. (2010). *Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları*. İstanbul: Boyut.
- Güzel Polat, E. (2011). Osmanlıdan günümüze vatandaşlık anlayışı. *Ankara Barosu Dergisi*, (3), 127-157.
- Habermas, J. (2010). “Öteki” Olmak, “Öteki”yle Yaşamak. (çev. İ. Aka). İstanbul: Yapı Kredi.
- Heater, D. (2007). *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*. (çev. M. Delikara Üst). Ankara: İmge.
- Heywood, A. (2015). *Siyasi İdeolojiler*. (çev. H. İnaç). Ankara: Adres.
- Hobsbawm, J. E. (2010). *1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik “Program, Mit, Gerçeklik”*. (çev. O. Akınhay). İstanbul: Ayrıntı.
- Huntington, S. P. (2004). *Biz Kimiz? Amerika’nın Ulusal Kimlik Arayışı*. (çev. A. Özer). İstanbul: CSA Global.
- İnal, K. (2004). *Eğitim ve İktidar Türkiye’de Ders Kitaplarında Demokratik ve Milliyetçi Değerler*. Ankara: Ütopya.
- İnal, K. (2008). *Eğitim ve İdeoloji*. İstanbul: Kalkedon.
- İnan, A. A. (1988). *Medeni Bilgiler M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Jacques, B. (1998). “Fransa’da Devrim Döneminde Yurttaşlar ve Yurttaşlık”, *Dersimiz: Yurttaşlık*. (çev. Y. Küey). İstanbul: Kesit.

- Joppke, C. (2007). Transformation of citizenship: status, rights, identity. *Citizenship Studies*, 11(1), 37-48.
- Kadioğlu, A. (2012). *Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara*. (çev. C. Cemgil). İstanbul: Metis.
- Kaplan, İ. (2013). *Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi*. İstanbul: İletişim.
- Karakılıç, C. ve Müjdecı, M. (2014). Yurttaşlık bilgisi kitaplarında kimlik ve vatandaşlık (1950-1960). *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. (11), 173-198.
- Karamanlı, M. (2013). Yurttaşlık bilgisi kitaplarında yurttaşlığın oluşumu, dönüşümü ve 27 Mayıs’ın bu dönüşüme etkisi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (6), 89-101.
- Karpat, K. H. (2006). *Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*. (çev. F. D. Özdemir). Ankara: İmge.
- Karpat, K. H. (2019). *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*. (çev. G. Ayas). İstanbul: Timaş.
- Kayaalp, F. (2015). *İdeoloji - Vatandaşlık İlişkisi Bağlamında 1923 - 1950 Türkiye’sinde Sosyal Bilgiler Kapsamındaki Ders Kitaplarının İncelenmesi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Keskin, Y. (2002). *Türkiye’de II. Meşrutiyetten Günümüze Kadar Uygulanmış Olan Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarının Analizi ve Karşılaştırılması*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kırınçlı, C. A. (2017). *Sosyal Bilgiler ve Kapsamındaki Ders Kitaplarında Doğu-Batı Bağlamında Öteki: (1928-2017)*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Kuş, Z., Arık, B., Altunok, B. N., ve İridağ, A. (2018). Yüzyılda ne değiştı? Yeni malumat-ı medeniye ve günümüz vatandaşlık eğitimi ders kitabının karşılaştırılması. *Turkish History Education Journal*. 7(2), 344-371.
- Kuş, Z. ve Ozan, H. (2019). *Nasıl Bir Vatandaş? Görev ve Sorumluluklarını Bilen Vatandaş: Erken Cumhuriyet Dönemi Vatandaşlık Dersi Öğretim Programlarının*

Analizi. Ankara Üniversitesi 8. Uluslararası Sosyal Bilgiler Sempozyumu'nda sunulan sözlü bildiri. Ankara.

Kuş, Z. (2020). *Türkiye'de ve Dünya'da Vatandaşlık Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi.

Maarif Vekâleti (1930). *Ortaokul Müfredat Programı*. İstanbul: Devlet.

Maarif Vekâleti İlk Tedrisat Dairesi (1340). *İlk Mekteplerin Müfredat Programı*. İstanbul: Matbaa-i Amire.

Maarif Vekâleti, (1926). *İlk Mekteplerin Müfredat Programı*. İstanbul: Devlet.

Maarif Vekâleti, (1927). *İlk Mekteplerin Müfredat Programı*. İstanbul: Devlet.

Maarif Vekâleti, (1930). *İlk Mekteplerin Müfredat Programı*. İstanbul: Devlet.

Maarif-i Umumiye Nezareti (1329). *Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı. Bir ve iki dersane ve muallimli mekteblere mahsus*. İstanbul: Matbaa-i Amire.

Maarif-i Umumiye Nezareti (1329). *Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı Altı, beş, dört ve üç dersane ve muallimli mekteblere mahsus*. İstanbul: Matbaa-i Amire.

Mardin, Ş. (2018). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim.

MEB İlköğretim Genel Müdürlüğü Program Geliştirme Bürosu (1962). *İlkokul Programı Taslağı*. Ankara: Ayyıldız.

MEB, (2005). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.

Michaels, L. D. (2009). *Revising the Nation Through Schooling: Citizenship and Belonging in Slovak Textbooks 1918-2005*. Doctoral Thesis, University of Michigan, Michigan.

Mindivanlı Akdoğan, E. (2016). *Köy Enstitülerinde Eğitim Anlayışı ve Tarih ve Yurttaşlık Bilgisi Öğretimi*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Mollaer F. (2019). *Kimlik, Tanınma Mücadelesi ve Şarkiyatçılık*. İstanbul: Metis.

Mumyakmaz, H. (2008). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Vatandaşlık*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ortaokul Programı (1949). T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara, Millî Eğitim.

- Özkul, F. (2014). Anayasalarımızda laiklik ilkesi. *Ankara Barosu Dergisi*, (4), 273-310.
- Pamuk, A. (2017). Kimlik ve Tarih Kimliğin İnşasında Tarihin Kullanımı. İstanbul: Yeni İnsan.
- Parlak, İ. (2005). *Kemalist İdeoloji 'de Eğitim Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Patton, M. Q. (2018). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. (çev. M. Bütün, S. B. Demir). Ankara: Pegem Akademi.
- Piattoeva, N. (2010). *Citizenship Education Policies And The State Russia And Finland in a Comparative*. Doctoral Thesis. University of Tampere, Tampere.
- Popoviciu, L. (2005). *Children And National Identity How Children Conseptualise Identity: A Comparison Of Case Studies From Romania And England*. Doctoral Thesis. Newcastle University, Newcastle.
- Russell, B. (2015). *Toplumsal Yeniden İnşanın İlkeleri*. (çev. T. Doğan, Ş. Duran). İstanbul: Bgst.
- Smith, A. D. (2013). *Milliyetçilik Kuram İdeoloji Tarih*. (çev. Ü. H. Yolsal). Ankara: Atıf.
- Smith, A. D. (2017). *Milli Kimlik*. (çev. B. S. Şener). İstanbul: İletişim.
- Şimşek, M. E. (2016). *Modernite Postmodernite ve Bauman*. İstanbul: Belge.
- Şimşek, Ufuk. (2008). *Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kimlik Arayışları (1718-1938)*. (Yayımlanmış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- T. H. Marshall & T. Bottomore. (2000). *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*. (çev. A. Kaya). Ankara: Gündoğan.
- T.C. Kültür Bakanlığı (1936). *Ortaokul Programı*. İstanbul: Devlet.
- T.C. Kültür Bakanlığı (1938). *Ortaokul Programı*. İstanbul: Devlet.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı (1948). *İlkokul Programı*. İstanbul: Millî Eğitim.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı (1962). *Ortaokul Programı*. İstanbul: Millî Eğitim.
- Tin, Teo Guan (2006) *The evolution of citizenship education in nation-building in Singapore and Hong Kong*. Doctoral Thesis. Durham University, Durham.

- Tok, N. (2003). *Kültür, Kimlik ve Siyaset*. İstanbul: Ayrıntı.
- Tuna, Erhan. (2008). *Bir Osmanlı Vatandaşlık Ders Kitabı Olan Rehber-i İttihad Çerçevesinde 2. Meşrutiyet Döneminde Vatandaşlık Eğitimi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Tunç Yaşar, F. (2018). II. Meşrutiyet döneminde yurttaşlık, ahlak ve medenilik eğitimi: malumat-ı medeniye ders kitapları. *Osmanlı Araştırmaları The Journal of Ottoman Studies*, 311-348.
- Turan, M. (2009). *1950 İle 1960 Yılları Arası Ortaokul Tarih Dersi Kitaplarında Yer Alan Milli Kimlik Kavramının İçerik Analizi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Turan, M. (2014). Tek parti yöneticilerinin söyleminde yeni toplumsal kimlik ve onun sembolleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(34), 287-301.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Umur-i Maarif Vekâleti (1338). *İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı*. Ankara.
- Üstel, F. (1999). *Yurttaşlık ve Demokrasi*. Ankara: Dost.
- Üstel, F. (2016). *Makbul Vatandaş'ın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*. İstanbul: İletişim.
- Vatandaş, C. (2010). *Ulusal Kimlik Türk Ulusçuluğunun Doğuşu*. İstanbul: Açılım.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yıldırım, T. (2014). *Meşrutiyetten Günümüze Tarih Ders Kitaplarında Türk Kimliğinin İnşası*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Yin, R. K. (2017). *Durum Çalışması Araştırması Uygulamaları*. (çev. İ. Günbayı). Ankara: Nobel.
- Yinilmez Akagündüz, S. (2017). Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze ders kitaplarında ahlak eğitimi. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13(26), 149-180.
- Zürcher, E. J. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine Bir Ulusun İnşası Jön Türk Mirası*. (çev. L. Yalçın). İstanbul: Akılçelen.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı, Soyadı : Hüseyin OZAN
Doğum Yeri ve Yılı : Şereflikoçhisar, 1984
E-posta : huseyin_ozan68@hotmail.com

EĞİTİM DURUMU

Lisans: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği

MESLEKİ DENEYİM

2011 Kırıkkale Karakeçili İlköğretim Okulu
2012 Kırıkkale Karakeçili Atatürk Ortaokulu
2016 Kırıkkale Karakeçili Anadolu İmam Hatip Lisesi
2018 Aksaray Altinkaya Ortaokulu (Halen)

YAYINLAR

Kuş, Z., Ozan, H. ve Adıyaman, M. (2019). *Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Politik Okuryazarlık Becerisine Yönelik Görüşleri, ICES-UEBK 2019*, 28. Eğitim Bilimleri Kongresi'nde sunulan sözlü bildiri. Ankara.

Kuş, Z. ve Ozan, H. (2019). *Nasıl Bir Vatandaş? Görev ve Sorumluluklarını Bilen Vatandaş: Erken Cumhuriyet Dönemi Vatandaşlık Dersi Öğretim Programlarının Analizi*. Ankara Üniversitesi 8. Uluslararası Sosyal Bilgiler Sempozyumu'nda sunulan sözlü bildiri. Ankara.